

Brejning sogn 1793 - 1888.

Med de nye amters indførelse og Brejninggaards salg af fæstegårdene til selveje oprandt en ny tid for Brejning sogn, hvor det enkelte individ i sognet blev mere synligt. I perioden forud slap man for krige, det gjorde man ikke nu, vi var krig i 1801-14, 1849-50 og i 1864, hvor den sidste kostede liv blandt sognets deltagere. Fattigvæsenet og skolevæsenet blev forbedrede, først kom fattighuset siden fattiggården, sognets jord blev igen opmålt i 1844, denne gang med stor sikkerhed for et antageligt resultat. Der blev indført sogneforstanderskab i 1841, som gik over i sogneråd i 1848, Brejning sogn blev flyttet fra Bølling herred til Ulfborg-Hind herred i 1874. Koppevaccinationen blev indført o.1806, hvorved børnedødeligheden blev stærkt nedsat. Sognet fik sin første uddannede jordemoder. I 1857 blev næringen sluppet fri, og i årene herefter dukkede der flere og flere håndværkere og handlende op, og lige så stille nær vi hen til andelsbevægelsens tid omkring 1888.

Nye amter i 1793.

I 1793 omorganiseredes de gamle amter, således at der nu blev 17 amter i Danmark ned til Kongeålinjen. Lundenæs-Bøvling amter blev til Ringkøbing amt, som Brejning sogn hørte under. Amtmanden blev for fremtiden selvejernes "lokale" øverste myndighed, som under sig havde de enkelte herreders herredsfogder og amtsforvalteren, der opkrævede kongelige skatter og afgifter. De enkelte sognes præster skulle sørge for indsendelse af mandtal, folketællinger og andre regnskaber med, hvem der fandtes i sognene. Amtmandens forlængede arm ude i sognet var Sognefogeden, siden 1791 udnævnt af amtmanden, men også før den tid kendt her i sognet, for selv om vi ikke har ret meget skriftligt om det i dag, fandtes der fra ældre tid bestemmelser i sognet om, hvordan man forholdt sig med fattige, med hoveriet o.s.v., i det hele taget med dagligdagens liv. Alle de forskellige artede sager, der i tidens løb blev indbragt for Amtet, findes dels i Lundenæs-Bøvling Amtsarkiv, idet Brejning hørte under Lundenæs amt, til 1793, dels i Ringkøbing Amtsarkiv fra 1793 og frem.

Sognefogederne kom fra nogle af de velstillede familier her i sognet. Før 1791 var det som oftest beboere i Langergårde på Muldbjergvej 18, der var sognefogeder, måske en følge af, at den gård var sognets sidste selvejergård inden alt gods i 1680-erne blev fæstegods under Brejninggård. I denne periode, vi beskæftiger os med, var det en svigersøn fra Langergårde, Niels Nielsen, der boede på den gård i Vesterbæk, som nu ligger på Vesterbækvej 1. Mærkelig nok blev han afløst af tre x "Anders" efter hinanden, hvoraf de 2 første var af Langergårdslægten, nemlig Anders Hansen i Ravnsbjerg, der var sognefoged fra o.1810 til o.1839, Anders Knudsen i Bilring, der var sognefoged fra o.1839 til 1848, og siden den tid var det Anders Bentsen i Kongensbjerg, der var sognefoged perioden ud.

Allerede fra 1793 havde sognefogeden tilsyn med sognets biveje, d.v.s. alle ikke amtsveje i sognet. Han skulle sørge for, at sognets beboere holdt dem ordentlig ved lige, og han skulle stå til ansvar med tilsyn og regnskab over for amtmanden.

I 1803 omorganiserede man fattigunderstøttelsen. Der blev indført fattigkommissioner, idet man bestemte, at fattigforsørgelsen skulle finde sted i fattigdistrikter bestående af det antal kirkesogne, der hørte under et pastorat. Her er Brejning sogn atypisk, for fattigvæsenet her burde have hørt sammen med Nr. Ommes, da vi jo havde samme sognepræst, men muligvis fordi de to sogne lå i hvert sit herred, havde man hvert sit fattigvæsen. Fattigkommissionen bestod af sognepræsten, sognefogeden og tre - fire af de største lodsejere. Brejning sogn brillierer desværre med at mangle mange væsentlige optegnelser fra denne tid, hvor det ikke altid var let at opbevare dokumenter, og det gælder også fattigvæsenets arkiv, som også kan være gået tabt ved Nr. Omme præstegårds brand i 1903. Fra en indberetning fra 1805, der findes på Landsarkivet i Viborg, ved vi, at medlemmerne dengang var pastor Bang, Anders Hansen i Ravnsbjerg, Knud Jensen i Pilgård, sognefoged Niels Nielsen i

Vesterbæk og Mads Andersen i Nr. Søndergård. Den ene af de læge medlemmer blev udnævnt til fattigforstander, som skulle have opsyn med fattiglemmerne og fattigkornet på fattighusets loft. Denne bestilling gik gerne på omgang hvert tredje år.

Skolevæsenet kom med den nye skolelov i 1814 også ind under lokalt styre. Igen var sognepræsten formand for skolekommissionen, Anders Knudsen i Bilring og Anders Hansen i Ravnsbjerg var i mange år de to menige medlemmer og skiftedes til at være skolepatron og skoleforstander, stillinger, som gik på skift i sognet mellem de lodsejere, der havde skolesøgende børn.

Salget af Brejninggaard.

I årene efter stavnsbåndets ophævelse i 1788 får man det indtryk, at Brejninggårds ejerinde, fru v. Albertin, tabte lysten til at drive godset, og 5. juni 1794 indkaldte hun herredsfogeden i Bølling herred, Søren Bork, som samtidig var byfoged i Ringkøbing, svigersønnen Rosenvinge til Slumstrup, landkommisær Pedersen fra Skjernbro, Mads Andersen til Udstrup samt alle fæstebønderne under Brejninggaard. De sidste var indkaldt på kirkestævne de sidste søndage forud. Det var godsejerindens mening at sælge Brejninggaards bøndergods ved offentlig auktion med Søren Bork som auktionsmester, og til det brug havde hun ladet opsætte en række betingelser, som her følger:

- 1:** Ejendommene sælges 5-6-1794 til beboerne selv ved hammerslag. Beboerne køber deres påboende steder med det hartkorn, som er anført, samt bygninger og besætning. De beboere, der bruger noget af Brejninggaards matrikulerede ejendom (engparceller) fortsætter dermed mod en afgift, så længe de beboer gården, men ved død eller fraflyttelse går udnyttelsen tilbage til Brejninggaard. Hvis ikke 2/3 af godsets ejendomme blev solgt, skulle handelen gå retur.
- 2:** Sælgerinden agter at ansøge om bevilling på fritagelse for kongelige skatter med videre for hovedgården Brejninggaard, og hvis ikke det lykkes, går salget retur, lykkes det, kan køberne beholde stederne for den akkorderede købesum, som de skal stå ved. Der blev indsendt ansøgning derom gennem amtmanden til Rentekammeret, som modtog ansøgningen 9-11-1794 og gav tilladelsen til den ønskede skattefrihed 29-7-1795. Godsets skattefrihed var betinget af, at de enkelte ejendomme var udskiftede inden 3 år efter ejendommens salg, og at der til husene i sognet var tillagt så meget jord, at der kunne holdes 1 ko og 2 får.
- 3:** Køberne skal stille kaution for købssummen til Mikkelsdag 1794, hvor godsejerinden regner med at vide, om skattefriheden vil blive en realitet.
- 4:** Købesummen betales på Brejninggård 13-6-1795 eller på Viborg Snapsting 20-6-1795 med renter, hvorefter skøde udstedes.
- 5:** Hovbønderne betaler ikke rente, men vedbliver med hoveriet til købesummen er betalt i 1795, eller rettere til rugsæden er lagt i efteråret 1795. Forordningen af 25-3-1791 bruges ved arbejdets tilrettelæggelse.
- 6:** Køberne må ikke skylde kongelige skatter, kontributioner eller landgilde, men skal stille med kvittering derfor gældende fra udgangen af 1793, ligesom de kongelige skatter for 1794 skal betales omgående til godsejerinden, som skulle afregne med staten, hvorpå enhver, som har købt og betalt sin ejendom udgår af godsets regnskab efter udmeldelse til amtmanden, hvorefter de selv står for fremtidige skatters betaling.
- 7:** Køberne betaler auktionssalær, stemplet papir til 24 skil pr. stk., o.s.v.
- 8:** Køberne skal lade deres ejendomme forsikre i Brandkassen, ligesom de skal betale de omkostninger selv, der er forbundet med udskiftning af ejendommene.
- 9:** Der skal stilles kaution for eventuelle børnepenge, som står i de enkelte ejendomme.
- 10:** Alle kontrakter, vidiebrev o.l. dokumenter godset vedkommende skal fortsat holdes i hævd. - Vi ved, at der har været overenskomster bønderne imellem i forbindelse med hoveriets udførelse (ifølge hoveriforeningen

1791), men der er ikke fundet noget tinglyst derom.

11: De huse, som er bygget på hederne, skal blive liggende på købernes jord, og så må køberne sælge dem derefter til beboerne ved udskiftning. Det samme gælder huse bygget på nogle af gårdenes marker, undtagen Ravensbjerg Brohus, som rives ned på godsets bekostning, når den sidste beboer dør. De andre huse på hederne var husene i Torhuse og husene i Landerhuse.

12: Det opmålte kort fra 1791 over Brejning Hovedgård angiver rette skel mellem hovedgården og bøndergodset.

13: Mølle-dæmningen, som både er mølle- og kirkevej, skal fortsat vedligeholdes af Brejning sogns beboere.

14: Diget omkring Brejninggaards marker vedligeholdes af de tilstødende gårdes ejere sammen med Brejninggaard.

15: Køberne kan nøjes med at betale 1/3 af købesummen og lade 2/3 stå som en prioritet i ejendommen til 4% årlig rente. Kan Brejninggaards ejer skaffe køberne et lån i Den Kongelige Kreditkasse til dækning af resten af købesummen, skal køberne modtage det.

16: Skulle køberne ikke kunne stille kaution, må de finde sig i, at de pågældende ejendomme sælges til anden side, hvorefter de må fraflytte disse. Tvivlsspørgsmål skal afgøres ved Bølling herredsting.

17: Det er op til godsejerinden at godkende eller forkaste de givne bud.

18: Hvis godsejerinden nogensinde flytter fra Brejninggaard, skal godsets beboere, der har heste og vogn, flytte hendes ejendele 6 mil uden nogen form for betaling.

Eksempler på vurdering, bud og salg:

Gårdens navn:	Vurdering:	Bud:	Køb:
Nr. Søndergård:	500 Rdl	400 Rdl	0
Sdr. Søndergård:	600 Rdl	400 Rdl	450 Rdl
Gammel. Præstegård:	500 Rdl	450 Rdl	450 Rdl
Øster Pilgård:	350 Rdl	250 Rdl	0
Vester Pilgård:	360 Rdl	250 Rdl	0
Store Sandbæk:	600 Rdl	350 Rdl	400 Rdl
Lille Sandbæk:	320 Rdl	150 Rdl	240 Rdl
Vester Opsund:	200 Rdl	0	220 Rdl
Husted:	150 Rdl	0	155 Rdl

Som det fremgår, blev nogle bud forkastet, nogle blev handlet lidt op, og manglende bud blev alligevel handlet. Af 56 ejendomme i Brejning sogn blev de 30 købt fri, da man igen mødtes på Brejninggård 28-8-1794. I auktionsdokumentet findes ud over vurderingssummerne, købernes tilbud og godsejerindens accept eller forkastelse. Det fremgår, at alle købere skrev under, undtagen Mads Højmosen og Knud Andersen i Bækgård. Andre havde hørt Knud Andersen afgive et bud, som ifølge dokumentet var bindende, så han måtte bide i det sure æble og købe Bækgård, men Mads Højmosen slap fri, da man ikke kunne bevise, at han havde afgivet et tilbud, og han fik først skøde på gården, da han solgte den i 1810, men drev den alligevel tilsyneladende som selvejer i alle årene fra 1794, uvist af hvilken grund. Godsejerinden solgte godset, selv om ikke 2/3 købte sig fri, og det tyder jo på, at hun gerne ville af med fæstebønderne. Man nåede ikke de 2/3 del, da mange af godsets beboere uden for Brejning sogn også undlod at købe deres ejendomme, idet kun 9 ud af 28 købte sig fri, således at 39 fæstere frikøbte sig af 84 mulige, selv om godsejerinden tilsyneladende ligefrem pressede nogle til at købe, skønt de ikke afgav bud, og selv om hun solgte nogle af ejendommene noget under vurderingen.

På Egnsmuseet har vi et originalt skøde fra fru von Albertin (C.K.de Folsach) på Brejninggård af 17/5-1795 til Mads Gregersen på hans fæstegård, Langergård, nuværende Muldbjergvej 7. Salget af gårdene under Brejninggård foregik 5-7/6-1794, men køberne kunne først få skøde, når de havde betalt købesummen, og det skulle se-

nest være 13/6-1795 på Brejninggård eller 20/6-1795 på Viborg Snapsting, så det ses, at Mads Gregersen netop nåede det. Til at betale gården lånte Mads Gregersen 300 Rdl. i Den Kongelige Kreditkasse i København og 100 Rdl. hos Jens Christensen i Kongensbjerg i Brejning sogn. Det første lån blev tilbagebetalt i 1802, det sidste før 1805, men så havde han også delt sin gård i 2 lige store dele i 1797 og solgt den ene halvdel - nuværende Muldbjergvej 16 - til Niels Lauridsen i Brejning sogn. Skødet lyder:

Søren Bork, kongelig majestæts byfoged i Ringkøbing og herreds foged i Bølling herred, gøre vitterligt, at år 1794 den 5. Juni lod fru etatsrådinde von Albertin til Breininggård ved auktion på Breininggård bortsælge en del af samme gårds gods, hvorved, og ved den derefter den 28. aug. samme år påfulgte aprobatation, Mads Gregersen købte hans påboende og i fæste havende gård, Langergård i Breining sogn i Bølling herred, med bygninger og ejendomme til hartkorn ager og eng: 3 tdr. 1 skp. 1 fk. 1 album for summen 400 Rdl.

Da denne købesum nu er betalt, efter mig foreviste kvittering af dato 17. Juni 1795, så i aller underdanigst følge den kongelige allernådigste forordning af 19. Decbr. 1693 om auktions værked i Danmark, skøder og overdrager jeg hermed på embeds vegne, som auktionsdirektør, fra fru etatsrådinde von Albertin og arvinger til Mads Gregersen og hans arvinger bemeldte den ham påboende og forhen i fæste havende gård med bygning og ejendomme, ager, eng, hede, kær, moser og al tilhørende ret og herlighed, ligesom han må bruge samme efter konditionerne til bemelte handel er pligtig at opfylde, og skal således som derved bestemt er, fornævnte gård med sin rettighed følge og tilhøre køberen og hans arvinger som et uigenkaldeligt køb til evindeligt arv og ejendom, under fru von Albertins og arvingers faste hjemmel efter loven.

Forøvrigt er og køberen formedelst dette køb forpligtet, i henseende udskiftningen og videre, at opfylde hans kongelige majestæts allernådigste resolution af 29. Juli 1795, hvorved denne handel er approberet, og i hvis følge også dette skøde udstedes på 24 skill. papir under min hånd og signet, som derefter må tinglæses.

Ringkøbing, den 8. Januarii 1796

S. Bork.

Selvejerne skulle lade deres ejendomme forsikre i Brandkassen. Til at taksere bygningerne udnævntes sognefoged Niels Nielsen i Vesterbæk og sognefoged Peder Jensen i Refstrup i Lem sogn. Ejendommene vurderedes til mellem 1/2 og 2/3 af købesummen, som altså må være bygningernes værdi. Desværre skal vi helt op i 1860-erne, før der er bevaret brandtaksationer, der fortæller lidt om bygningernes udformning og anvendelse, men på hver gård skulle der af brandredskaber være 1 brandhage, 1 lygte, 1 stige, 1 kar og 2 spande.

Hvor lånte man så penge til at købe for? Som det nævnes i auktionsdokumentet, ville godsejerinden prøve at låne 2/3 af bøndernes købesum i Den Kongelige Kreditkasse. Denne institution var oprettet af Staten (Kronen) i 1786 for at kunne yde fæstebønderne lån til frikøb af deres ejendomme. Lånene blev kun givet efter en nøje vurdering af gården og dens tilliggende og af bondens personlige egenskaber. Her i sognet var der 22 bønder, der fik lån på denne måde i juni 1795. Til og med juni termin 1797 betaltes en rente på 4%, men ingen afdrag, herefter betaltes 4% i rente og 2% i afdrag årligt. Beløbene skulle indbetales til Ringkøbing amtsstue, og bønderne må have siddet nogenlunde godt i det økonomisk, selv om vi fik Statsbankerotten i 1813, for i 1815 udbetalte de sidste to deres gæld til Kreditkassen.

Godsejerinden Fru Albertin på Brejninggaard lånte også en del penge ud og lod også en del stå i nogle af gårdene, det samme gjaldt hendes svigersøn Svenning Rosenvinge på Slumstrup, og så lånte omegnens præster som Bang i Nr. Omme/Brejning, Steenberg i Aulum og Müller i Ølstrup og byfoged Bork i Ringkøbing også penge ud. Der var også private folk, som f.eks. Gregers Christensen i Hover Hedegård, der havde så mange penge på kistebunden, at han kunne låne ud i ret stor stil. Det kunne trods alt være usikkert, og han gik da også fallit inden sin død i 1803. Han havde lånt 559 rdl. ud til følgende syv "hædersmænd" i Brejning: Knud Andersen, Bækgård, Thomas Andersen, Vesterbæk, Mogens Jensen, Lille Snogdal, Poul Jensen, Feldbæk, Anders Hansen, Eandbæk, Niels Pedersen, Husted og Chr. Nielsen. Mogens Jensen i Lille Snogdal lånte penge både i Kreditkassen og hos Gregers Christensen, og de udstedte panteobligationer er bevarede på Ringkøbing

Museum. Ifølge disse lånte Mogens Jensen 110 Rdl i Kreditkassen og resten af beløbet på 40 Rdl lånte han hos nævnte Gregers Christensen, som ligesom de øvrige kreditorer indgik på ikke at kræve dette lån tilbagebetalt, før end der var betalt et lige så stort beløb tilbage til Kreditkassen.

Endelig er det givet, at en del af fæstebønderne i Brejning sogn selv havde penge på kistebunden, for Sparekasser fandtes jo ikke før 1820 her i området. Ifølge kreditkasseregnskaberne lånte Iver Christensen i Vanting. Jens Thomsen i Randbæk. Niels Christensen Opsund og Jens Christensen i Kongensbjerg en del penge ud til deres sognemænd. Iver Christensen havde ikke selv nødig at låne penge for at frikøbe Vanting, men det er interessant at se, at Niels Christensen Opsund ikke selv købte sin ejendom i Kirkebyen fri, Jens Christensen i Kongensbjerg ej heller, og Jens Thomsen i Randbæk figurerer både som pengeudlåner og som pengelåner, idet han både lånte penge i Kreditkassen og hos Gregers Christensen i Hover. Da bønderne i 1791 skulle opgive deres besætningers og høavls størrelse, var de meget tilbageholdne og underdrev, alt hvad de kunne, idet de nok havde en fornemmelse af, at de snart skulle være herrer på egen jord, og så var det godt med lidt at stå imod med.

I Ringkøbing Amtstue findes en opgørelse over $\frac{1}{4}$ % skatten, en jordskat, der var indført i 1786. Opgørelsen strækker sig over 1805 - 1809, og da der kun betaltes skat af den værdi, der var udover gælden på ejendomme, findes der en god oversigt over de enkelte bønders kreditorer. Hvis det viste sig, at gælden på en ejendom var større end værdien, skulle kreditorerne nemlig betale skatten. I tønne hartkorn ager og eng sattes til 80 rdl, så når f.eks. Jens Jensen i Vesterbæk havde en ejendom med et hartkorn på 2-5-0-1,1/2 skulle det svare til en jordværdi på 211 Rdl 24 skill. Gården havde kostet 256 Rdl, $\frac{2}{3}$ heraf = 192 Rdl havde han lånt i Kreditkassen, så skulle der jo være ca. 20 Rdl til overs til at svare skat af, men han havde yderligere lånt 64 Rdl hos Jens Christensen i Kongensbjerg, så han betalte ingen jordskat. Udover denne skat blev der i forbindelse med Statsbankerotten i 1813 pålagt en ekstra skat på 6% af al fast ejendom, som enten skulle indbetales i sølv til statskassen med det samme eller også anbringes som en hæftelse på ejendommen til $6\frac{1}{2}$ % årlig rente, til indløsning skete.

Da auktionen var til ende, var der en del af Brejning sogns bønder, der ikke havde købt sig fri, men altså stadig var hovbønder. Mærkeligt nok var det især de store gårde som Nr. Søndergård, Bilring, to af gårdene i Røjkum, de to Pilgårde, Væggerskilde, Højmose og to af Opsund gårdene, ligesom sognets otte husmænd heller ikke havde købt sig fri. Om de ikke turde, eller det er af andre årsager, melder historien ikke noget om, men da de stadigvæk var hovbønder, indkaldte godsejerinden dem allerede 15. august 1794, for at de kunne forsøge at få hovarbejdet fordelt imellem sig. Godsejerinden foreslog, at $\frac{1}{2}$ plovs gård forrettede 26 spanddage og 52 gangdage, samt 3 købstadsrejser på hver 3 mil med korn og materialer. En hel plovs gård skulle forrette 50 spanddage og 100 gangdage, samt 4 købstadsrejser på hver 3 mil med korn eller materialer. Det kan her tilføjes, at vægten af et læs sattes til 3 tønner rug eller 4 tønner byg, 5 tønner havre, 100 mursten eller 2 tylt fjæl. Bønderne skulle selv medbringe forsvarlige redskaber og kornsække, ligesom deres folk skulle være i stand til at forrette ordentligt arbejde, da der ellers blev lejet folk på fæstebondens regning. Dette forslag fra godsejerinden blev nu diskuteret af hovbønderne. Fæsterne af de 3 helgårde, Nr. Søndergård, St. Røjkum og Bilring kunne slet ikke gå ind herpå, så efter nogen forhandling frem og tilbage fik de hoveriet sat til 30 spanddage og 70 gangdage, mens fæsterne i de 6 halvgårde fik deres hoveri sat til 15 spanddage og 37 gangdage, og så måtte godsejerinden ellers leje arbejdskraft til det arbejde, der ikke kunne blive udført af fæstebønderne. Manden i Højmose er slet ikke nævnt, tilsyneladende indtager han en særstilling i sognet, for det ses ikke, at han har købt gården fri på noget tidspunkt, ligesom han ikke låner penge nogen steder, og først eftermanden i gården sælger den i 1810, som tidligere nævnt, så han må jo have overtaget den på et tidspunkt, men det er ikke tinglyst.

Som det blev nævnt under salget af Brejninggårds fæstegods, var en af betingelserne, at de enkelte ejendomme skulle udskiftes. Nu må vi huske på, at i Vestjylland havde vi ikke mange landsbyer, som vi kender det fra Østjylland og øerne, men i stedet enlige gårde, der også som fæsteejendomme var vant til at dyrke deres egne mar-

ker. Hvis vi derfor først ser på en indberetning fra godsejerinden på Brejninggård til Rentekammeret i 1806, får vi en god forklaring på den udskiftningsmodel, der foregik i sognet. Hun skrev: Brejninggårds gods i Brejning sogn består for det meste af enlige gårde og steder, der har haft deres mark for sig selv, og hvor to gårde er hos hinanden beliggende (Kildsig, Randbæk, Langergårde f.eks.) har dog hver af dem deres mark for sig selv på et eller to steder. Heden og græsningen har hver fået tildelt ved mindelige skelforeninger, som de har indgået til tinge i årene 1797 og 1798. De to Landerhuses beboere havde opbrudt deres agerland af den hede, som ved den almindelige skelforening i Brejning sogn tilfaldt en enlig gård, Bæk kaldet, og ved opdeling af denne gård, efter at beboeren havde købt den, fik disse huse heden og agermarken tillagt. De fire huses beboere i Torhuse havde ligeledes opbrudt husenes agerland af den hede, som ved den mindelige skelforening tilfaldt den enlige gård, Randeris kaldet, og fra denne er disse huse tillagt deres nuværende agermark og hede. Disse seks ejendomme kunne ikke få mere jord tillagt fra godset, så hvis de ville have mere agermark, måtte de bryde hede af deres hedelodder.

Endelig skal det nævnes, at der på Nr. Søndergårds mark ved landevejen syd for Ravnsbjerg å lå det såkaldte Ravnsbjerg Brohus, som i fordums tid var opført til en beboer, som skulle opkræve bropenge af trafikken over åen på den bro, som tilhørte Brejninggård. Nu var ejerrettigheden overgået til amtet, og efter den sidste beboers død (fraflytning), blev huset fjernet, netop i disse år.

Skeldragning.

Som det fremgår af det forrige, drejede udskiftningen her i sognet sig om at få udskiftet heder og græsgange, men allerførst skulle Brejning sogn have faste grænser mod nabosognene. Man havde allerede i 1766 sat skel mellem Ølstrup og Brejning i heden vest for Bjørnkjær og Bilring, idet man ikke kunne blive enige om tørvegravning og lyngslet. Imellem Oddebæk og Hover sogn var skellet sat i 1779 i forbindelse med en engtrætte, og i 1789 blev skellet fastsat mellem Brejning og Muldbjerg i forbindelse med udskiftningen af Muldbjerg ejendommene, men resten af vejen rundt gik de omliggende sognes heder over i Brejning sogns heder uden afmærkninger, kun gammel skik og brug angav så nogenlunde sogneskellene. Så man gik stille og rolig i "krig". I marts 1796 satte man skel mellem Brejning sogn og Hestkjær, Ø. Finderup, V. Herborg, Tolsgård og Birkmosegården. Fra slutningen af marts til først i april satte man skel mellem Brejning og Nr. Omme sogne, midt i april satte man skel mellem Brejning sogn og resten af Vorgod sogn, og først i december 1799 satte man skel mellem Brejning og resten af Ølstrup sogn.

Det vil selvfølgelig føre for vidt her at gennemgå alle skeldragningerne, men jeg har medtaget lidt om skeldragningen mellem Brejning og Nr. Omme, så man kan få et indtryk af forretningsgangen. Der blev indkaldt til at møde ved kirkestævne 2-3 søndage i træk, og på den givne dag mødte de berørte lodsejere i de sogne, det drejede sig om. I tingbogen står følgende:

Anno 1796 den 22 marts var undertegnede lodsejere forsamlede for at få skel bestemt i heden mellem Nr. Omme og Brejning sogne, og blev bemeldte skel bestemt således: Først blev skellet begyndt fra vesten ved hjørneskellet mellem Hover og Nørre Omme og mellem Hover og Brejning sogne, hvor der blev sat den første sten, derfra i øster til Rishøj bakke i lige linje, hvori der blev sat to sten og på bakken en sten, fra denne går skellet i lige linje til den for linjen liggende næst nordligste af Omme højene, og i denne linje blev sat tretten sten, og oven på sidst meldte høj en sten. Fra denne sten går skellet i en lige linje til øst-nord-øst indtil skellet i engen mellem Store Sinkjær og Lille Snogdal, i hvilken linje blev sat toogtyve sten, og en sten i bemeldte Store Sinkjær og Lille Snogdal engskel. Norden foreskrevne skel linje er Nørre Omme ejendom, og syd for denne linje er Brejning ejendom. Forestående skelbestemmelse antager vi, som med vore hænders underskrift bekræfter. Så følger de berørte lodsejere i Nr. Omme og Brejning sogne, og endelig blev dokumentet tinglyst ved Bølling herreds ting.

Da først sognet var indhegnet, om man kan sige det, gik det løs med at udskifte de enkelte ejendommers heder og græsgange, og i årene 1797 og 1798 fik man udskiftet de fleste ejendomme. De originale dokumenter med de originale underskrifter findes på Landsarkivet i Viborg under Bølling herreds skelsætningsforretninger, og der er en anseelig bunke dokumenter fra Brejning sogn med de berørte lodsejeres underskrifter, og det giver et godt indblik i mændenes skrivefærdighed den gang. Enkelte har underskrevet "med ført pen", d.v.s. at de ikke kunne kunsten selv. Ved opmålingerne medvirkede en landinspektør. Måleenheden var "skafter", idet 1 skaft var lig 10 fod, som igen svarede til 3 meter. Man brugte kæder til at måle med. Som nævnt tidligere lå gårdene jo gennemgående for sig selv her i sognet, men hvor de lå rimeligt tæt, som f.eks. i Kirkebyen, kunne udskiftningen godt ligne lidt af den stjerneudskiftning, som vi kender østfra. Der blev opkastet diger af græstørv mellem de enkelte ejendomme, da der jo ikke fandtes sten i så store mængder, at det kunne blive stendiger. Enkelte store sten blev også brugt som markering. Der ses stadig bevarede diger rundt om i sognet fra den tid, og disse er nu fredede, et stort dige findes langs Feldbækvej fra Hovedvejen og østpå, dog skæmmet af, at vejvæsenet har lavet et indhug i diget for at lette trafikken. Fra Kirkebyen mod Brejning kro / rundkørsel findes flere bevarede diger, og endelig henviser gadenavnet Røjkumdige i Spjald til resterne af diget mellem Søndergårdene og gårdene i Røjkum, ligesom det fremgår af udskiftningskortene.

De to Sandbækgårde fik deres heder og enge udskiftet i en lod, som de så igen delte imellem sig 7. august 1804 ifølge Bølling Herreds tingbog, det samtidig opmålte kort findes på Matrikelarkivet i København. I Randbæk beholdt de fire beboere deres hede og græsgange i fællesskab, indtil Jens Chr. Knudsen ønskede sin del udskiftet i 1798. Det er den gård, som nu er Højmosevej 26. Til gengæld blev de tre andre Randbækgårde ved med at drive hede og græsning i fællesskab, herunder bl.a. en del af Bindsbølområdet, til i 1850, hvor en udstykning endelig skete.

Ud over den førnævnte mulighed for at låne kapital til købet af fæstegårdene kunne de nye gårdejere skaffe kapital ved at udstykke deres ejendomme. Og det blev særdeles meget brugt i Brejning sogn. Hvis vi kaster et blik på folketællingerne, som blev foretaget med mellemrum i dette århundrede, får vi et godt indblik i sognets udvikling:

Folketælling:	Beboelser:	Personer:
1801:	80	359
1834:	106	541
1845:	144	606
1850:	155	677
1880:	197	978

Men man kunne trods alt ikke blot give sig til at udstykke. For det første skulle der medvirke en landmåler til det rent praktiske, dernæst skulle der indsendes ansøgning gennem amtmanden til Rentekammeret i København, et af Statens kontorer hvorunder bl.a. sager vedrørende landbruget blev behandlet. Ansøgningen skulle være bilagt en taksationsforretning over ejendommens jorder. Ved denne forretning medvirkede sognefogeden - på den tid Niels Nielsen i Vesterbæk - og lægdsmanden - Anders Lauridsen i Vesterbæk - som stod inde for den stedfundne taksering. Og der findes mange udstykningssager bevarede i Rentekammerets arkiv (B8-286). Den første til at udstykke var Anders Mouridsen i Sdr. Søndergård, der i 1795 delte sin gård i tre dele, hvoraf senere de to dele igen blev sammenlagt til Sdr. Søndergård og resten blev til Sig. I 1797 delte Mikkel Nielsen sin gård i Opsund i de to gårde, der senere fik matrikelnumrene Opsund matr. 3 og 4. Samme år udstykkede Mads Gregersen i Langergårde sin gård i to lige store dele - nuværende Muldbjergvej 7, som er den oprindelige, samt Muldbjergvej 16, som er afbyggerdelen. Hurtigt derefter fulgte Bækgård og Vantinggård. Den første afgav jord til seks steder, den sidste blev delt i to lige store parter, men det må ikke rigtigt kunne have ladet sig gøre at le-

ve deraf, for allerede i 1813 er de to parter igen samlet i en, og det var åbenbart så ringe med udkommet der på stedet, at i 1840-ne blev Vanting drevet under Bjørnkjær. Af interesse er det også i denne forbindelse, at Christen Lauridsen i Gammel Præstegård i år 1800 ansøgte om at måtte afhænde knapt halvdelen af sin gård til sin Søn, Niels Christensen. Det blev bevilget, og gården er "Nygård", som altså egentlig burde hedde "Ny Præstegård". Udover fru Albertin på Brejninggaard, der dels udstykkede i 1794 og dels i 1806, var der i alt 20 andre selvejere i sognet, der udstykkede deres gårde mellem 1795 og 1840.

Matriklen 1844 og hvad deraf fulgte.

Alle Danmarks jorder var sidst blevet opmålt i 1688, så i forbindelse med landboreformerne sidst i 1700-hundredetallet blev det besluttet, at landet igen skulle opmåles. Man red begribeligvis ikke samme dag, man sadlede, så der kom først en lov derom i 1804, Amtmændene skulle indsende oplysninger om samtlige ejendomme til det oprettede Matrikelkontor i København, og herefter skete der en opmåling, bonitering og hartkornsansættelse, også her i sognet. Brejninggaard gods og de tilhørende jorder var blevet opmålt i 1791, det blev der ikke forandret ved. Af bøndergodset blev først opmålt Store og Lille Sandbæk i 1804 i forbindelse med den før nævnte udskiftning. Randeris blev ligeledes opmålt dette år. Væggerskilde blev opmålt 1812. Sognets Sydvestlige del, Vestlige del, Nordvestlige del og Opsund med Magersped og Koldinghus blev opmålt i 1817 og endelig blev Randbæk opmålt i 1818. Alle dokumenterne samt de opmålte kort findes i Matrikelarkivet i København, ligesom der findes sogneprotokoller på Landsarkivet i Viborg. Selve matrikuleringen sluttede i 1844 med udarbejdelse af beregningsprotokoller for hvert sogn, ligesom hver eneste ejendom fik et matrikelnummer. Og med den bedre opmålingsteknik, som man nu havde, kunne det ikke undgås, at nogle gårde blev sat lidt op i hartkorn, andre lidt ned, og det påvirkede igen beskattningen, men herom senere. Og det må jo siges at være gjort godt, for hvad der blev foretaget den gang, gælder stadigvæk. De fleste ejendomme fik et rent nummer, d.v.s. et tal uden bogstaver, som først blev tilføjet i forbindelse med senere udstykninger. At sådanne har fundet sted i rigeligt mål her i sognet ses af, at gården Toft på Holstebrovej 13, matrikel nordvestlige del 7, er den eneste ejendom her i sognet, der ikke har delt ud af sit oprindelige tilliggende. Så vidt jeg har kunnet se, har alle andre matrikelnumre i sognet også bogstaver bag tallene. Alt i alt var 78 gårde i sognet med et matrikelnummer, hertil kom en mængde ubeboede parceller, der også var nummererede, og som blev tillagt og dyrket af forskellige af sognets gårdmænd. Opmålingen var et overordentligt omhyggeligt udført arbejde, men med tiden skete der en ny opdyrkning af heder og kultivering af enge og moser med mergling og dræning, og det betød, at hartkornet efterhånden blev et mindre pålideligt fordelingsgrundlag for jordskatterne, end det tidligere havde været, men hartkornet som skattegrundlag faldt først bort ved lov af 1-7-1904, og først ved lov af 20. februar 1969 om bortfald af hartkorn og matrikelskyld, forsvandt hartkornsbegrebet i ejendomsregistrene helt efter at have eksisteret i over 300 år.

Hvad angår de ejendomme, der ikke blev købt fri i 1794, så skete der dels et salg under fru v. Albertin, f.eks. Højmose i 1810, dels solgte godsets nye ejer, Bonne, resten af fæstegodset omkring 1815. Da den nye afgift "af Besiddelse, Nytte og Brug af faste Ejendomme i Kongeriget Danmark" blev indført i 1802, var der dog stadig 20 fæsteejendomme i sognet foruden 46 selvejerejendomme. Herefter var der kun de fæstere tilbage i sognet, der boede i husmandshuse på Brejninggårds jord, samt nogle landarbejdere, der fæstede et stykke jord og et hus fra en af selvejergårdene.

I 1850 blev der vedtaget en lov om oprettelse af kreditforeninger og lånekasser for grundejere, og det medførte oprettelse af en Kreditforening af Landejendomsbesiddere i Nørrejylland i 1851. Herved var der åbnet mulighed for bønderne at få lån i deres ejendomme, 3/5 del af ejendommen kunne belånes med som regel 4% lån. Der gaves kun lån til ejendomme, der blev drevet med agerbrug og kvægavl, så hvis der samtidig blev drevet krohold, teglværk, kornmølleri o.l., kunne denne del af driften maksimalt beregnes til 1/3 del af ejendommens

værdi, selv om det måske var her en væsentlig del af indtægten kom. Mindste lån var på 600 Rdl. I 1860 stiftedes Den Vest- og Sønderjyske Kreditforening, som gjaldt for landejendomme i Ringkøbing og Ribe amter. Her var mindste lån 300 Rdl og renten 5%, så hvis ellers ejendommene kunne stå for en grundig vurdering fra kreditforeningen, og det gjaldt både bygninger, besætning og drift, var der nu ret gode muligheder for at låne til nye ejendomme.

Især i årene efter 1845 skete der en vældig udbygning af ejendomme i sognet. Der var også mulighed for at nedlægge gårde, hvis der blev bygger et hus med mindst 1½ tønde land til bonitet af takst 24. Da jordens bonitet her i sognet var meget lavere end de 24, som var af bedste sjællandske muldjord, betød det mange gange, at de 1½ tdr. land jord i stedet blev til mange tønder, måske henved halvdelen af den gård, der blev nedlagt. Sådan gik det i Væggerskilde, da den oprindelige Væggerskildegård blev nedlagt i 1849 og blev erstattet af Moseminde, Østergård og den nye Væggerskildegård, som hver for sig havde nogenlunde samme størrelse, så at kalde en af dem for ”et husmandssted” lå ikke lige for. Da Anders Pedersen i Nygård i 1872 opkøbte hele den ene Pilgård, matr. 5 og en del af den anden, matr. 12, måtte han i stedet for den nedlagte matrikel 5 opføre en ny ejendom, nemlig den, som vi i dag kender som Kampstedet, efter familien Kamp, som senere boede der, og for den delvis nedlagte matrikel 12, blev i stedet opført gården på Kærhusvej 5. Ser vi f.eks. på Store og Lille Sandbæk, så var her to gårde i 1794, men otte ejendomme i 1878. Og sådan var det rundt om i sognet, at man byggede nye boliger på udmarkerne. I 1850 fik de fire Randbækgårde endelig delt den fælles hede imellem sig, herunder bl.a. Bindsbølområdet, og i årene herefter betød det udstykning af nye ejendomme i dette område. Den største udbygning skete i sognets sydligste del i Opsund. Her lå der tre gårde i 1794, men de var blevet til treogtyve ejendomme i 1878. Og sådan en udbygning vil jo både betyde indtægter og udgifter for et sogn. I 1862 klagede sogneforstanderskabet til skolemyndighederne i forbindelse med bygning af en biskole og anfører her bl.a.: ”hvorimod der her opføres det ene hus efter det andet på et stykke tilkøbt hede, som oftest ved sognets yderste grænse”.

I øvrigt var det ikke så svært at bygge et hus, som nu, der var ikke så mange instanser, der skulle spørges. Jesper Olesen i Landerhuse bortfæstede i 1824 et stykke hede af sin parcel til Inger Jacobsdatter, hvor hun måtte bygge et hus, som ved hendes død faldt tilbage til Jesper Olesen sammen med parcellen. Hun gav 3 Mark årligt i leje, og hun måtte grave tørv derpå og dyrke det, men måtte ikke sælge deraf. Skellet blev nødtørftigt målt op og afsat, og så blev det hele tinglyst, så ejer og lejer havde noget at holde sig til, og mere skete der ikke.

Det kongelige Landhusholdningsselskab.

Det gjaldt selvfølgelig både for nybyggere og for de oprindelige gårdejere, at man skulle have så meget ud af avl og besætning som muligt. I Landhusholdningsselskabets arkiv er der enkelte ansøgninger fra fremsynede bønder her fra sognet. Husmanden Ole Jespersen fra Landerhuse var en af de fremsynede. I årene mellem 1828 og 1834 ansøgte han årligt Det kongelige Landhusholdningsselskab om støtte til sit markbrug og blev i den sammenhæng af sognefoged Anders Ravnsbjerg betegnet som ”redelig, vindskibelig og arbejdsom”, mens sognepræsten Bang betegnede ham som ”en overordentlig driftig mand, der uagtet sine trange kår, har vist en særdeles lyst forenet med utrættelig arbejdsomhed og ikke almindelig talent med sin træplantning”. Han havde inddiget 4 tdr. land agerjord, hvoraf de 1½ tdr. blev tilplantet med frugttræer. Resten af jorden blev brugt til forskellige afgrøder, foruden de almindelige kornsorter, også kartofler samt havre iblandet kløver, således at han kunne staldfodre sine køer om sommeren og derved dels udnytte græsningen bedre dels få en højere mælkeydelse. Han havde 4 tdr. land opdyrket jord og en hel del uopdyrket hede.

Jens Pedersen i Husted ansøgte i 1830 og 1831 Det kongelige Landhusholdningsselskab om understøttelse til sine forsøg med at forbedre sit landbrug med staldfodring og avl af kløver og kartofler for at forbedre sin øko-

nomi. Han skrev i ansøgningen i 1830, at han havde beboet gården Husted i 13 år. Gården havde foruden en betydelig del hede og mose samt nogen eng også 15 tdr. land agerjord, som mest bestod af god sandjord. Som ”inderlig velynder af det forbedrede landbrug”, som han dels havde læst om i skrifter dels set praktiseret, besluttede han sig for at indføre vekseldrift i bedriften med braklægning og sommerstaldfodring. For at få så megen gødning som muligt, gav han sig til at dyrke kløver og kartofler, de sidste med så stort held, at han kunne fodre en del op både efterår og vinter. Men året 1829 var meget vådt og vinteren kom tidligt, så hans kartoffelavl gik til, og hans økonomi tillod ham ikke at fortsætte, da han havde kone, seks små børn og en gammel moder at forsørge, hvorfor han nu søgte om et tilskud, så han ”kunne tjene mit Nabolag til et skjønt Eksempel”. Det fik han ikke, hvorfor er ikke begrundet, så han måtte opgive Husted i 1830 for at blive fæstehusmand i Kildsig, hvor han alligevel fortsatte sine forsøg. Agent Nyholm på Brejninggaard skrev ellers i sin anbefaling, at han var en fattig mand, der manglede kraft til at udføre alt i ordentlighed, men hvis han fik nogen understøttelse, da ville han blive en duelig avlsbruger. Den ene af hans sønner, Jakob * 1823, blev uddannet som engvandingsmester, var i Sverige i 1861 og immigrerede til USA i 1866.

For at få mere og bedre eng og dermed bedre høavl, som igen gav mere gødning til de marker, hvor der skulle dyrkes korn udnyttede man de vandløb, man havde her i sognet, som var af en rimelig størrelse, som Ravnsbjerg å med dens forgreninger Østerbæk og Randbæk samt Lillebæk, også kaldet Langergårde bæk. Så sent som i juni 1901 lavede sognerådet et regulativ for Randbæk bær fra Ravnsbjerg bro og østpå ikke blot til Randvad, men hele åløbet, således at samtlige stemmeværker ved åløbet skulle have flademål sat.

14-9-1857 indgik gdr, Mads Poulsen i Langergårde og gdr. Knud Lauridsen i Vesterbæk en forening om brug af Langergårde bæk til overrisling af deres jorder som følger: ”Knud Lauridsen af Vesterbæk må bruge vandet af grøften, som er kastet af Mads Poulsen i Langergårde de første 3½ døgn i hver uge, og Mads Poulsen må bruge vandet af bemeldte grøft de 3½ sidste dage, og for at Mads Poulsen har optaget vandet i min ejendom, har han betalt mig 6 rdl. én gang for alle”. Tinglæst 8-10-1857. Det drejede sig om vanding af engen langs Langergårde bæk, hvor Knud Lauridsen havde et stykke af åen, hvorfra Mads Poulsen havde gravet den grøft, der skulle lede vandet ud over så meget eng som muligt. I folketællingen 1880 var der da en engvandingsmester til stede i Langergård.

Man kunne også benytte vandet fra et kildevæld. Det gjorde man i Moesgård med det vand, der udsprang fra Ravnsbjerg bakker. Og da Carl Jensen i Randbæk matr.4a i 1884 havde solgt en del af udmarken, Randbæk matr.4g, ”Grenen” kaldet, fra, forbeholdt han sig udover retten til at kaste mergel her også retten til vandet fra ”det udspringende vand” ved den nye ejendoms indelukke, når først ejeren havde taget det, han skulle bruge.

Af vandsynsprotokollen for Brejning sogn, der begynder i 1869, fremgår, at det ikke altid var let for lodsejerne at blive enige om, hvor meget vand den enkelte måtte bruge til sin engvanding. 25-8-1871 indgik Knud Sørensen i Vanting og Jens Olesen på Kildsiggård forlig om brugen af vandet fra Lillebæk på deres engstykker. Jens Olesen skulle bekoste opsættelsen af et stigbord, som de begge skulle vedligeholde i fællesskab. Knud Sørensen måtte anvende vandet vest for stigbordet, Jens Olesen vandet øst for, efter behov, således at de ikke genere hinanden.

I nordsognet havde Peder Chr. Nielsen i Mosgårdshus opstemmet skelgrøften ind mod Svend Bentsen, Ravnsbjerg, uden at spørge om lov, for at få vand til engvanding. Man indgik det forlig, at mod at betale 3 mark årligt til Svend Bendtsen, måtte han tage det vand, der var nødvendigt.

Og så var der endelig merglen, som fandtes en del steder her i sognet. Anders Knudsen, der ejede Bilring fra 1822 til 1846 fik i 1844 Det kongelige Landhusholdningsselskabs 4. sølvbæger med inskriptionen:

Til
den hæderlig virksomme Bonde
Sognefoged Anders Knudsen af Breininge
for
Hede Opdyrkning.

Efterkommerne har fejlagtigt tilføjet ”1843”. Han havde udover at mergle heden, hvor det virkede godt, også merglet 60 tdr. land agerjord, hvilket gik så meget ud over udbyttet, at han måtte sælge og købe gård i Muldbjerg. Sølvbægeret findes nu på Brejning Egnsmuseum sammen med hans gamle lommeur.

Som nævnt var merglen god til hedeopdyrkning, og ejerne af hede-parceller udnyttede selvfølgelig, at der fandtes mergel på deres jord, til at lade kaste en mergelgrav, som det f.eks. skete ved Fattiggården i 1882. Da man begyndte at udstykke Randbækgårdenes hedeområder i 1870-erne, var man meget opmærksom på, at både sælger og køber skulle have ret til at hente mergelkastning i de omhandlede parceller, men at man samtidig skulle tage mest mulig hensyn til det område, hvor man lagde merglen og de vejspor, men skulle bruge for at få merglen kørt bort. Ind imellem kunne en sådan mergelgrav komme andre beboere i sognet på tværs. I 1871 lod kromand Peder Mogensen i Brejning Kirkeby kaste mergel i en vej langt syd på i sit jordstykke, der i mands minde havde eksisteret som såkaldt by - og kirkevej, og samtidig var graven kastet så tæt ind til naboskellet, at skellet skred med ned i graven, ligesom der var fare for, at både folk og fæ skulle skride samme vej. Herredsfogeden ville ikke tage affære, da der ikke var tale om en offentlig vej, så sognerådet måtte selv sørge for orden i tingene, hvilket på sigt betød, at vejen blev flyttet kom til at gå syd for mergelgraven. Så sent som i 1913 kastede Søren Bækgaard i Røjkum en mergelgrav klods op ad vejen fra Røjkum til Mejeribyen, så han fik pålæg fra sognerådet om at sætte rækværk langs siden af mergelgraven ud mod vejen.

En hedebrand.

Havde man kun en lille besætning og dermed en ringe mængde gødning, var der en anden mulighed for at skaffe en form for gødning. Man kunne afbrænde hedetørv og derefter strø asken ud på de dyrkede marker. Hede var der jo nok af, og i forvejen strøede man kreaturerne med lyng og lagde smulder fra hedetørvene bag dem i grebningen for at opsuge urinen. 17. juli 1833 gik således Henrik Frederiksen fra Kildsig ud til sin hede-lod syd for Brejning kirke for at afbrænde tørvestakke. Han havde i dagene forud gravet hedetørv og stakket dem, og da vinden bar væk fra heden, og tørvene desuden lå op ad et stykke mosejord, mente han, at det var forsvarligt at brænde dem, så han kunne bruge asken sammen med den smule gødning, besætningen på hans lille gård gav, da han kun havde ringe høavl. Desværre slog vinden om og kom fra nord, tiltog og blæste ilden ind i heden, og i løbet af de næste to dage brændte heden ikke blot i Brejning sogn, men også i Hanning, Faster, Sædding, Vorgod og Nr. Vium sogne. Han havde en lille dreng med sig, som blev sendt afsted efter hjælp hos Jens Pedersen i Husted, Thomas Lillebæk og Niels Kassentoft, ligesom der gik bud til sognefoged Anders Hansen i Ravnsbjerg, men lige meget hjalp det, ilden havde så godt fat, at den greb om sig. Sognefogeden sendte besked til de omliggende sognes sognefogeder, så der kunne udkommanderes mandskab til at prøve at begrænse ilden uden større held, men på anden dagen døde ilden ud.

Herredsfogeden i Ringkøbing blev tilkaldt, og der blev optaget forhør 23. juli, og sagen sluttede først 22. august. Henrik Frederiksen havde forsømt at meddele hos sognefogeden, at han ville brænde tørv af, og det kostede ham 20 rdl. i sølvmønt i bøde. Til gengæld meddelte de fleste af bønderne i de omhandlede sogne, at de ikke ønskede erstatning for den afbrændte hede, antagelig ud fra det synspunkt, at afbrændt hede bagefter gav god vækst af ny lyng. Kun Niels Olesen og Nicolai Pedersen Gade i Sædding ønskede erstatning for afbrændte gravede hedetørv. Den sidste skulle have 2 specier, den første 10 rdl., men han havde da også 150 læs nyopgrave-

de hedetørv stående på sin hedeparcel, som mølleren i Rækker Mølle havde købt. Og så var der lige den lille tilføjelse, at nogle af de tilkaldte bønder i Vorgod, Barde og Fjølstervang ikke var mødt op for at deltage i slukningsarbejdet, og da deres undskyldninger gennemgående fandtes for søgte, kostede det dem fra 1 til 4 mark sølv i bøde. Bøderne blev indbetalt til amtsfattigkassen. (Ringkøbing amt, herredsfogeden, C 1002/1833).

H. P. Hansen har i Hede bønder i tre slægtled. 1954 s.124 beskrevet, hvordan man startede på en uopdyrket hedelod på nuværende Ringkøbingvej 26 i Opsund::

”Morten Sørensen, født 1844 i Nøvling, og konen, Sidsel Marie, der var født i Tjørring 1847, blev gift i 1873, og så købte de, uden udbetaling, 75 tdr. land hede i Opsund, Brejning sogn. Fra et gammelt bindingsværkshus, der ikke kunne stå længere, købte de 3-4 fag, der kostede 15 daler, men de skulle selv brække det ned. Morten gravede ler op, Sidsel hentede vand, og så fik de leret æltet ved hjælp af en stud, som de lånte. Derefter strøg Morten sten, og da disse var soltørrede, tog de fat på at bygge huset. En murer murede skorstenen med en bageovn under, og en tømrer hjalp dem halvanden dag, resten klarede de selv. Morten strøg simer, Sidsel kunne plukke lyng til taget udenfor huset, og det varede ikke længe, inden de havde huset under tag. Et sted fik de fat på en gammel kostalddør, der for længst havde udtjent, nu kom den til ære og værdighed og blev deres indgangsdør, og så fik de fat på en lille karm vinduer. Men der blev ikke tid til at lægge gulv, for de skulle ud og tjene penge ved høstarbejde. Simpelt - såre simpelt var det alt sammen, men det var et hjem - deres hjem. De begyndte just ikke med de bare næver, thi de ejede tilsammen ni mark eller tre kroner i vore penge, da de blev gift, og de havde også en del udstyr, nemlig 3 par kopper, tre gafler, tre skeer, en gryde, de nødvendige gang- og sengeklæder. Men den bedste medgift, de bragte hinanden, var dog to par gode næver og en god vilje til at bruge disse.

Ved høstarbejde kunne Morten tjene 4 mark om dagen, og Sidsel Marie fik 2 mark for at binde op. Senere kom de til at tage kartofler op for folk og fik som løn hver ottende række. Det var den vigtigste del af den føde, de skulle bruge i vinterens løb.

Var der lidt tid til overs, så plukkede Sidsel Marie rævlunger, som Morten bandt i ”ljæmmer” (fejekoste), og disse solgte han til købmanden i Brejning for 6 skilling stykket. Der var $\frac{3}{4}$ mil til deres købmand.

Allerede det første år købte de en ko for 47 daler, og om efteråret solgte Morten sit lommeur og fik to lam, så de havde en passende besætning at begynde med. Der var de i godt 13 år, flyttede så, efter at have haft en anden ejendom, til Herning, hvor Morten blev vejmand ”.

Opsund Sande.

Udover heder og moser, marker og enge var der omkring 1790 optræk til en smule sandflugt i Brejning sogn. Følgende er at finde i Rigsarkivet under sandflugtssager for Ringkøbing amt 1794-1802: Poul Villadsen ”Opsund” i Østre Opsund var ulønnet klitfoged ved Opsund sande, også kaldet Herreborgsbanke, som fandtes vest for Opsund gårde, nord for bækken. Den var i 1796 blevet tilplantet med hjelme, og i 1797 skulle nord- og østsiden ned mod engen tilsås med 3 tdr. hjelmevipper, hvorefter man mente, at sanden kunne klare sig selv. Det kunne den tilsyneladende også, men den er dog stadig angivet på det gamle vejkort fra 1801.

Poul ”Opsund” var udover gårdmand og klitfoged også forpagter af spillemandsmusikken i Brejning sogn, som han forpagtede af stadsmusikant Christopher Nislef i Ringkøbing og betalte 1 rdl 2 mark hvert år til Påske og Mikkelssdag herfor (Ringkøbing byfogeds skifteprotokol, dok.nr.18 i skiftet efter stadsmusikanten 23-10-1799).

Sogneforstanderskab. Sogneråd.

Ved lov af 13. august 1841 blev det besluttet, at hvert kirkesogn skulle udgøre et sogneforstanderdistrikt fra

januar 1842, bestyret af et sogneforstanderskab bestående af sognepræsten, lodsejere med over 32 tønder Hk, samt fra fire til ni andre mænd, der var over 25 år gamle og valgtes blandt de gårdejere eller fæstere, hvis ejendomme var på over 1 tønde Hk. Tidligere var det eneste styrende organ i landkommunen fattigkommissionen med sognepræsten som selvskreven formand. Vi er i nærheden af grundloven i 1849, og det kan også godt mærkes på forordningens begyndelse, som lyder:

”I den overbevisning, at en fri og velordnet kommunalforfatning ikke alene giver borgerne en forøget betryggelse for en pålidelig og hensigtsmæssig bestyrelse af de anliggender, der vedkommer det samfund, hvortil de nærmest høre, men at den og må have en gavnlig indflydelse på at nære iver og rigtig sands for det almindelige vel, have Vi - kong C.8.- lige fra Vor tronbestigelse ladet det være os magtpåliggende at fuldende den ordning af kommunalforholdene i Vort rige Danmark, som af Vor forgænger er begyndt”.

Igen mangler vi nogle gamle protokoller, idet sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol først begynder i 1858, men fra en indberetning i 1848 ved vi, at udover sognepræsten og godsejer Frandsen, Brejninggård, der i hvert fald til den nye matrikulering i 1844 var ejer af 34 tønder Hk, som i øvrigt blev nedsat til 26 tønder efter 1844, hvorfor han derefter ikke var medlem uden at være valgt, så var Jens Olesen i LI. Sandbæk, Peder Simonson i Kildsigmose, Anders Christensen på Vesterbækgård, Jacob Christensen i Nr. Søndergård og Hans Peder Nielsen i Randeris medlemmer. Efter 1855 var sognepræsten kun medlem i forbindelse med fattig- og skolesager, og nu kunne også husmænd og inderster, men ikke tjenestekarle, indvælges. Det var dog således, at gårdmændene havde en stemme mere end halvdelen af medlemmerne, og hvert 3. år var det den højst beskattede 1/5 del af vælgerne, der valgte de 3 mand. Men trods alt kom der en husmand med ved valget i 1855, idet husmand Jens Lauridsen i Rudmose blev valgt sammen med gårdejerne Gravers Jensen i Blæsbjerg, Niels Kjærgård i Mosen, Anders Christensen i Vesterbækgård, Anders Poulsen i Viftrupgård, Christen Jensen i Mose ved kirken samt godsejer Frandsen på Brejninggård.

Ifølge forhandlingsprotokollen var valg til sogneforstanderskabet ikke noget særligt tilløbsstykke. Valghandlingen fandt sted enten i Hovedskolen eller hos Poul Kamp eller Jeppe Pilgård i Kirkebyen efter forud fremlagte valglister. Hvert 3. år valgtes skiftevis fire og tre medlemmer til sognerådet, og hver vælger stemte så fire eller tre gange ved samme valghandling. Ved valget i 1867 var der mødt tyve vælgere op, som stemte på ni kandidater, hvoraf skulle vælges fire, så der blev afgivet firs stemmer. Da valghandlingen havde varet en time, og der ikke mødte flere vælgere op, enedes man om at afslutte valghandlingen.

Efter 1855 var alle uberygtede mænd valgbare, når de var over 30 år gamle og ikke nød eller havde nydt ikke tilbagebetalt fattighjælp eller anden offentlig understøttelse, ligesom reglen om mindst 1 tønde Hk faldt bort. Man blev valgt for seks år ad gangen, og der holdtes mindst seks årlige møder, her i sognet gik det i starten på omgang hos medlemmerne, men fra 1869, da Fattiggården var anskaffet, blev møderne ofte holdt her eller i Hovedskolen. Alle meddelelser fra sogneforstanderskabet offentliggjordes på kirkestævne, d.v.s. at formanden oplæste, hvad man ville have offentliggjort, efter gudstjenesten om søndagen. Man brugte også Ringkjøbing Avis til at annoncere licitationer og lærerstillinger her, og en enkelt gang ved en besværlig læreransættelse nåede man helt over til Berlingske Tidende med et opslag i denne avis.

I 1861 blev brandvæsenet lagt under sogneforstanderskabet, og amtet bifaldt, at sognet deltes i tre brandfogedkredse. Søren Madsen Mosdal blev brandfoged i 1. kreds, Mads Nielsen Feldbæk i 2. kreds, og Peder Mogensen i Brejning kro i 3. kreds. Hver havde de 2 tilsynsmænd. Amtet påpegede i 1862, at ifølge regulativet af 1-3-1861 skulle der anskaffes en brandsprøjte til sognet, men sogneforstanderskabet vedtog alligevel ikke at anskaffe en sådan p.g.af sognets store udstrækning og afstanden mellem beboelserne, som under alle omstændigheder ville betyde, at brændende ejendomme ville være nedbrændte, inden sprøjten nåede frem.

Og så gjaldt det ellers for sogneforstanderskabet at få det hele til at hænge sammen økonomisk, menneskeligt, forsvarligt både over for sognets øvrige beboere som over for omverdenen. Sogneforstanderskabets medlemmer havde mange opgaver udover fattig- skole og vejvæsen. De var også vandsynsmænd, stævningmænd, voldgiftsmænd, brandfogeder, ja, sågar ligsynsmænd, efter at sognet i 1861 var blevet opdelt i 2 ligsynskredse, en for sognets vestlige del og en for sognets østlige del. Indtil 1867 havde fattig-, skole- og vejvæsen hver sin kasse, og sogneforstanderskabet opkrævede penge til hver kasse efter et bestemt mønster med ligning på formue og hartkorn. Fra 1867 havde man kun en kommunekasse, og nu hed det i øvrigt sogneråd, ikke mere sogneforstanderskab, og godsejer N. H. Frandsen, Brejninggaard blev sognets første sognerådsformand, med Hans Peder Nielsen, Feldbæk, Christen Berthelsen, Sandbæk, Mads Nielsen, Randeris, Jens Chr. Nielsen, Røjkum, Christen Jensen, Mose og Mads Poulsen, Viftrupgård som menige sognerådsmedlemmer. N. H. Frandsen var først formand for sogneforstanderskabet fra 1849 og for sognerådet fra 1867 til 1875, og i denne årrække førte han både sogneforstanderskabets og sognerådets forhandlingsprotokol og tilsyneladende også regnskabet til en vis grad med en noget spids klo, som det kræver en vis tilvænnning at læse”!

Der var jo også en verden uden for Brejning sogn. I Ringkøbing sad amtmanden i spidsen for amtsrådet, hvoraf 6 medlemmer var valgt blandt sogneforstandernes medlemmer ved, at hvert sogneforstanderskab sendte eet medlem til Ringkøbing, når der skulle være valg. Og i København fandtes både Folketing og Landsting. Valgberettigede var alle, der var valgberettigede til sognerådvalg. Folketingsvalg fandt sted i Skjern ved herredskontoret, hvortil sogneforstanderskabet sendte valglister med de valgberettigedes navne forud for valget. Selve valgbehandlingen skete ved håndsoprækning, men hvor mange af Brejning sogns valgberettigede der drog til valg i Skjern, ved jeg ikke.

Godsejer N. H. Frandsen fra Brejninggaard sad i årene 1854-1868 i amtsrådet og i perioden 1859-1878 med pauser i Landstinget. Han var landvæsenskommissær 1859-1883 og formand for husmands hoveriets afløsning 1868-1883 samt repræsentant for landbygningernes brandforsikring. Når der skulle vælges folk til Landstinget, valgte man 1 valgmand i hvert sogneforstanderskab, der så repræsenterede sognet ved valget. I juni 1859 blev der afholdt sognemøde i Blæsbjerg for at vælge en valgmand til det forestående Landstingsvalg. Valgt blev Gravers Jensen i Blæsbjerg, og han fik følgende valgbrev med, som han skulle aflevere til stiftamtmand Nielsen mellem kl. 4 og 9 eftermiddag hos gæstgiver Aastrup i Varde dagen før valget, som skulle foregå den 20. juni 1859 kl. 10. Valgbrevet lyder:

At gårdmand Gravers Jensen Blæsbjerg i sognemøde 1. juni dette år valgtes til valgmand for Brejning kommune ved forestående Landstingsvalg, at afholde i Varde den 20. juni formiddag kl. 10, derom tillader jeg mig herved at underrette Deres Højvelbårenhed. N. H. Frandsen.

For at blive valgt til Landstinget skulle man være over 40 år gammel og have betalt over 200 Rdl i skat, og der var kun to mand her i sognet, der gjorde det, nemlig de to brødre Frandsen på Brejninggård. I forbindelse med opstilling af dem i marts 1863 er det omhyggeligt noteret i Forhandlingsprotokollen, at de begge havde betalt over 200 Rdl i skat året forud, og at de var henholdsvis 58 og 52 år, så de var valgbare.

Skifte fra Bølling til Ulfborg-Hind Herred.

Fra gammel tid hørte Brejning sogn under Bølling herred, medens Nr. Omme sogn hørte under Hind herred. På mange måder og af forskellige grunde var det upraktisk, og sogneforstanderskabet havde da også flere gange fra 1870 ansøgt Indenrigsministeriet om at måtte skifte til Hind herred, men uden resultat. Men i november 1872 afsendte man en ny ansøgning, og den gav det resultat, at fra 1. jan. 1873 blev Brejning sogn overført til Hind herred. Det er bedst at lade ansøgningen selv fortælle:

”Til Indenrigsministeriet. Brejning sogneråd tillader sig hermed at ansøge om, at Brejning sogn, der for tiden

hører under Bølling herred, må blive henlagt til Ulfborg-Hind herreders jurisdiktion. Som det er det høje ministerium bekendt, ligger Brejning sogn i herredets yderpunkt og grænser til Nr. Omme sogn under Hind herred, og disse to sogne udgør et pastorat. Ligeledes vil det være en lettelse for sognets beboere at have deres herredsfoged i Ringkøbing, der er sognets nærmeste købstad, til hvilken der er post fire gange ugentligt, og næsten dagligt have en eller anden af sognets beboere ærinde dertil, hvor også amtmand, distriktslæge og branddirektør bor, hvorimod vi ikke har andet at gøre i Skjern end at møde på herredskontoret, hvortil vi have en 3 mil lang og dårlig vej, og for skriftlige meddelelser må vi holde en mand til at gå post to gange ugentlig”.

Amtsrådet mente nu ikke, at det var nogen god ide, for man planlagde at istandsætte og forbedre Holstebro-Skjern vejen for at lette færdslen. Men Brejning sogneråd meddelte, at man nu i ”en lang række af år” havde hørt om dette vejarbejde, uden at der var sket andet, end at vejstykket fra Brejning kirke til Brejning kro var blevet forbedret, mens vejen fra Hanning Hedegård til vejen fra Ringkøbing ved Skjern stadig nærmest var ufremkommelig.

Der er en lille krølle på den historie. Alle fremtidige folketællinger vedrørende Brejning sogn skal stadig søges under Bølling herred og ikke under Hind herred!

Med hensyn til postgangen, så anmodede man i 1877 postkontoret i Ringkøbing om, at de ville påtage sig, at hvad breve, der sendtes til sognerådet i Brejning, måtte kommes i posttasken til Videbæk kro i stedet for til Brejning kro, hvorved sognerådet sparede at leje post til formanden, der da boede i Randeris, og åbenbart selv kunne hente posten i Videbæk. Det var sådan, at posten blev afleveret i Brejning kro, senere i Brejning Brevsamlingssted på Pilgård mark, nuværende Ringkøbingvej 47, hvis ejer bar titlen ”brevsamler”, og så havde man lejet en mand, der bragte posten videre til Poul Kamp i Kirkebyen, hvor enhver så kunne indfinde sig og hente post. Det lykkedes ikke at få posten til Videbæk kro, så man var nødt til at leje en af husmændene fra Væggerskilde til at gå post 2 gange ugentlig mellem Poul Kamp og Randeris og retur.

Her følger et par oversigter over Brejning sogneråds beregnede udgifter og indtægter for et år med fattighus og et år efter, at fattighuset var udskiftet med fattiggården:

Brejning sogneråds beregnede udgifter og indtægter for året 1869 efter overslag lagt i Vesterbæk 19-12-1868:

Til fattigvæsenet behøves:

21 tdr. rug, 11 tdr. byg, 89 læs tørv, 10 travet lyng og 1570 pletter mælk, samt i penge 237 Rdl 88 skil

Alt i alt anslået til 657 Rdl 00 skil

Til skolevæsenet behøves:

5 tdr. rug, 7 tdr. byg, 128 læs hø, 192 læs halm, 59 læs tørv samt i penge 236 Rdl,

Alt i alt anslået til 442 Rdl 58 skil

Til renter og afdrag på lån 184 Rdl 58 skil

Til kommunekassen til andre udgifter 277 Rdl 13 skil

Underbalance fra 1868 20 Rdl 00 skil

Fattigudgifter i alt 1580 Rdl 87 skil

Ligningen blev lagt med 1½ skp rug, 1 skp byg og 8 skilling pr. tønne hartkorn, hvorved indkom:

I penge 86 Rdl 22 skil

Rug: 17 tdr 4 skp 1 ¾ fjr à 9 Rdl pr. tønne: 238 Rdl 79 skil

Byg: 17 tdr. 4 skp ¾ fkr à 8 Rdl pr. tønne: 141 Rdl 90 skil

Fourage, ildebrændsel og mælk ansat til 247 Rdl 24 skil

På formue og lejlighed blev lignet 30 skil på hver 100 Rdl formue, hvorved udkom af

Hartkornsejerne	611 Rdl 48 skil
Ikke hartkornsejerne	163 Rdl 48 skil
Afgifter efter næringsloven	65 Rdl 00 skil
Udsalg af fattiges efterladenskaber	8 Rdl 00 skil
Renter og 1½% afgift af tiende hartkorn	5 Rdl 00 skil
Beholdning: 2 tdr byg ansat til	16 Rdl 00 skil
I alt	1583 Rdl 64 skil
Hvorfra der fradrages 2 Rdl 73 skil i kornindtægten til slutresultat	1580 Rdl 64 skil

Brejning sogneråds beregnede udgifter og indtægter for året 1876:

Renter og afdrag på lån, især vedrørende fattiggården Store Snogdal:	704,00
Fattigforsørgelse:	1500,00
3 tdr. 6 skp. rug til de fattige:	56,25
10 tdr. 4 skp. byg til de fattige:	137,50
Tilskud til den frie fattigkasse:	80,00
Fattigudgifter i alt:	2477,75

Skolelærernes lønninger i penge:	705,00
Skolelærernes lønninger i følgende naturalier:	
Rug: 7 tdr. 3½ skp.	111,09
Byg: 10 tdr. 4¾ skp.	175,80
Hø: 2048 pund	61,44
Halm: 3072 pund	61,44
Tørv: 10080 stk.	60,48
Klyne: 8960 stk	55,84
Til ordinære udgifter:	155,00
Skolevæsenets udgifter i alt:	1381,09

Grundforbedring af biveje:	80,00
Broer og stenkister:	40,00
Afløst pligtarbejde m.m.:	30,00
Tilskud til amtsfattigkassen:	4,27
Udgifter til sognerådet:	30,00
Porto og skrivematerialer vedrørende sognerådet:	12,00
Til Statskassen:	60,00
Diverse udgifter, herunder vejvæsen:	256,27
Udgifter i alt:	4115,01

Hvorfor ligningen blev lagt med 1/2 skp rug, 1 skp byg, 67 stk klyne, 72 stk. tørv, 14½ pund hø, 22 pund halm, kroner 6,72 pr. td. Hk, og på formue og lejlighed: 33 øre pr. 100 kr., samt renter og fattiggårdens avl. Det gav i indtægter i alt kroner 4148,10, hvorfor der ville blive et overskud på kroner 32,99.

I løbet af efteråret foretog sognerådet en skatteligning til indkomst- og formueskat, idet man opgjorde folks formue og gæld, i starten efter at folk selv var mødt op og havde gjort rede for forholdene, senere efter indsendte skatteskemaer. Resultatet blev nedskrevet på skattelister, der blev fremlagt på et let tilgængeligt sted, normalt hos Poul Kamp i Kirkebyen eller i Hovedskolen. At så resultatet ikke altid var tilfredsstillende for skatteborger-

ne var også kendt dengang. Søren Mosdal var åbenbart blevet så fortørnet over sin ansættelse i 1882, at han udstregede beløbene på den fremlagte skatteliste og skrev nogle - efter hans mening - mere passende beløb. Det var man ikke tilfredse med i sognerådet, som meddelte ham, at han blot kunne udfylde skemaet til opgivelse af indtægt og formue rigtigt og så i øvrigt holde sig fra de andre udstregninger. I forhandlingsprotokollen er der en hel del brokkeri derover. F.eks. klagede Søren Mikkelsen i Rudmose over skatteansættelsen i 1875, men fik følgende svar fra sognerådet:

”Hvad foranstående klage angår, da finder sognerådet ingen grund til at tilstå Dig nogen godtgørelse, fordi Din fader går hos Dig og nyder sin aftægt, som han får fra Rudmose, og som vi antager for mere end tilstrækkelig, da det er, hvad begge Dine forældre skulle leve af. Desuden forlangte Du ingen godtgørelse den dag, Du selv var til stede og opgav Din formue, og heller ingen har Du fået de sidste 6 år og ingen forlangt de sidste 4 år, derfor findes ingen grund til nu at opfylde Din begæring. Men kommer der en tid, da Du, som rygtet siger, skal bygge til Din fader og således yde noget til hans underhold, da er sognerådet villig til at indrømme Dig en godtgørelse lig andre. Dette meddeles Dig herved til behagelig efterretning”.

Niels Vestergaard i Rudmose klagede ligeledes samme år over sin skatteansættelse, hvilket medførte følgende brevveksling med sognerådet:

”Hvad foranstående klage angår, da kan sognerådet ikke forandre noget ved det engang bestemte, med mindre du bevisliggør at have den gæld, du angav, da er sognerådet ligeså villig som pligtig til at forandre din ansættelse, og indtil dette sker fra dig, kan sognerådet ingen forandring gøre. Dette meddeles til behagelig efterretning.

18. februar svarede Niels Kr. Vestergaard følgende:

Da det ærede sogneråd ikke vil tro mig på mit ord, er jeg villig til at bekræfte bevisliggøre mit udsagn, når sognerådet ligeledes er villig til at afholde de dermed forbundne omkostninger.

Hertil svarede sognerådet:

På dit ærede spørgsmål om sognerådet er villig til at afholde de omkostninger, som muligt kunne blive ved at bevisliggøre dit udsagn, da svares dertil: Nej. Thi sognerådet forlanger kun, at du på ære og under eds tilbud om forlanges, opgiver at hvem det er, du skylder disse mange penge, eller også et bevis fra dine kreditorer sålydende: ”Jeg undertegnede NN har tilgode hos Niels Kr. Vestergaard, Rudmose beløb, dato, underskrift. Og derved formener sognerådet ikke, at der er nogen udgift ved samme”.

Ud over kommuneskatten, som jo var en blandet ejendoms- indkomst- og formueskat med fradrag for børn og gæld, betalte man statskatter, som væsentligt bestod af hartkornsskatter, som så kunne udbygges med diverse former for ekstraskatter. Efter matrikuleringen i 1844 deltes hartkornsskatterne Gammel Skat, som var en hartkornsskat baseret på matrikuleringen i 1688, og Land- og Ligningsskat, som var baseret på matrikuleringen i 1844. Fra 1857, hvor næringsloven trådte i kraft, skulle der betales en bygningsafgift af håndværkeres og handlendes ejendomme på landet, der brugtes til erhverv. I øvrigt fik staten en væsentlig del af sine indtægter fra told på indførte varer, så gode tider gav mere told end dårlige tider.

Amtstuen lå indtil 1875 i Ringkøbing, men flyttedes det år til Holstebro, men på forespørgsel fra amtet om eventuelle ulemper herved, svarede sognerådet, at det ikke betød noget for Brejning sogn, da der stadigvæk var et distriktskontor i Ringkøbing, som man brugte her fra sognet.

Som et kuriosum kan nævnes en anden form for ”skat”. I efteråret 1865 skulle kongefamilien på besøg i Ringkøbing, og i den anledning blev Brejning sogns beboere tilsagt til at møde på Brejninggaard med deres heste, hvoraf der skulle udtages 20 til brug for kørsel med kongefamilien fra Videbæk til Ringkøbing. Hestene skulle være over 5 år gamle, og der blev betalt 7 Rdl. i leje af hvert spand. Det var en rest af den ældgamle pligt med

at befordre landets konge og hans følge, som vi her støder på. Følgende leverede heste: Jacob Christensen, Søndergård: 2 stk til 90 og 100 Rdl.s værdi. Forpagter Christensen, Kjærhus: 1 stk til 70 Rdl.s værdi. Forpagter Peder Jantsen, Bilring: 1 stk til 100 Rdl.s værdi. Jens Færge (Firre), Opsund: 2 stk. til 70 og 90 rdl.s værdi. Anders Bendtsen: 2 stk. til 90 rdl.s værdi. Svend Bendtsen, Ravnsbjerg: 1 stk til 90 Rdl.s værdi, Søren Knudsen, Pilgård: 2 stk til 60 og 140 Rdl.s værdi. Berthel Præstegård: 1 stk til 140 Rdl.s værdi. Poul Kamp: 1 stk til 70 Rdl.s værdi. Gravers Jensen, Blæsbjerg: 2 stk til 50 og 70 Rdl.s værdi. N. H. Frandsen, Brejninggaard: 4 stk til 70, 100 og 2 x 340 Rdl.s værdi.

Og så gik turen ellers mod Ringkøbing med den kongelige familie. Undervejs passerede man Brejning Ny Kro, som i 1859 var blevet bygget, hvor den nye landevej gennemskar kroens jorder, i dag Ringkøbingvej 64. Tilsyneladende lå kroens brønd nord for vejen, mens kroens stuehus og stalden lå syd for vejen. Sådan bliver det i hvert fald beskrevet af Jens Mikael Vinther, som var født lidt længere mod øst i Opsund i 1875. Mon ikke en del af sognets beboere har stået her ved kroen for at se de kongelige, det var trods alt ikke noget dagligdags syn. Sognerådets forhandlingsprotokol nævner ikke noget derom, så der har ikke været noget med æresport eller flag og blomster fra officiel side, men den største festivitas fandt jo også sted i Ringkøbing.

Brejning sogns fattigvæsen.

Der var jo altid nogen, der ikke kunne klare sig i samfundet, og for dem havde man allerede i 1708 oprettet den tidlige nævnte fattigkommission med sognepræsten og 3-4 sognebeboere som medlemmer. I 1806 var pastor Bang formand, sognefoged Anders Raunsbjerg, Knud Pilgaard, Niels Vesterbæk og Mads Søndergaard menige medlemmer. I 1836 var pastor H. C. Cramer formand, Peder Bækgaard, Mathias Søndergaard, Jens Højmoser og Niels Kassentoft menige medlemmer, men igen må vi konstatere, at det er sparsomt med bevaret materiale. Fattigkommissionen mødtes fire gange årligt, sognepræsten var den, de fattige henvendte sig til om hjælp, og ved mødet i december forelagde han forsørgelsesplanen for det næste år og foreslog den ligning, hvorefter sognets beboere skulle bidrage til den offentlige forsorg. Når dette var vedtaget, blev resultatet læst op fra prædikestolen. Ved indførslen af sogneforstanderskabet 1841, fortsatte sognepræsten som formand sammen med tre folkevalgte fattigforstandere. Vi ved, at omkring 1801 havde Brejning sogn 2 fattighuse, et der lå næsten nede ved Lillebæk øst for Kærhusvej 7 og et, der lå, hvor nu Brejningvej 10 ligger. Det sidste hus, Brejninggaards Toft-hus, efter en tidligere godsejer også kaldet "Juelsgave", benyttede ejeren af Brejninggaard til at huse fattige indsiddere, og da det var så heldigt, at den sidste beboer, Jens Pedersen Tofts enke, døde i 1801, overtog sognet huset som fattighus, så det kom til at passe ind i de nye reglementer for fattigforsørgelsen, som kom i 1803 som omtalt under sogneforstanderskabet. Vi ved fra Liber Daticus 1851, at der har eksisteret en fattigprotokol fra Brejning sogn begyndt i 1765, men den findes tilsyneladende ikke mere. Der findes ganske få regnskaber bevarede fra denne tid, indtil forhandlingsprotokollen begynder i 1858, men det ser ud til, at der fra før 1845 nu kun var et fattighus, der lå på fælles grund, hvor nu Brejningvej 10 er. Om dette fattighus ved vi, at det blev ombygget i 1857, således at man fik et 9 fag hus med plads til fire familier. Det angives ofte, at fattigkornet kunne opbevares på loftet, hvor de skiftende fattigforstandere havde opsyn med det. De fattige var delt i tre klasser, de ringeste kom i første klasse, de, der kunne erhverve lidt selv til føden eller havde lidt penge selv, kom i tredje klasse. I Brejning sogn bestod hjælpen udover husly og brændsel af byg og rug og desuden lidt penge til at klare resten med.

I det følgende fås et lille indblik i fattigregnskabet fra 1805:

Indtægt:

Beholdning fra 1804: $2\frac{3}{4}$ skp rug, $3\frac{3}{4}$ skp byg, ingen kontante penge.

Sognebeboernes bidrag: 13 tdr $1\frac{1}{4}$ skp rug, 6 tdr $5\frac{1}{4}$ skp byg, i kontante penge 4 Rdl 76 skil.

Marie Catrine Nielsdatters bo: 5Rdl 22skil.

Anne Kirks bo: 26Rdl 71skil.

Frivillige bidrag: 26 Rdl.

Fattigtavlen, som blev båret omkring i kirken: 5Rdl 71skil.

Ialt: 13 tdr. 4 skp. rug, 7 tdr. 1 skp. byg, 42 Rdl 74 skil.

Det var nemlig således, at 2 af beboerne i fattighuset var døde i 1805, og når de var " på sognet", som man sagde, tilhørte deres ejendele fattigvæsenet, det blev registreret og solgt på auktion, og når udgifter til kiste og begravelse var fratrukket, gik resten i fattigkassen.

Udgift:

Fattige i 1. klasse:

Maren Nielsdatter: 2 tdr 4 skp rug, 1 td. 4 skp byg, 1 Rdl 32 skil.

Jens Blæsbjerg: 2 tdr rug, 1 td. byg, 48 skil.

Jens Chr. Madsen: 2 tdr rug, 1 td. byg, 1 rdl

Anne Henriksdatter: 1 td. 4 sk. Rug, 1 td. byg, 32 skil.

Marie Katrine Nielsdatter: + 21-11-1805, 1 td. 4 skp rug, 6 skp byg, 48 skil.

Fattige i 2. klasse:

Ingen.

Fattige i 3. klasse:

Barbara Christensdatter: 6 skp rug, 3 skp byg, 32 skil.

Catrine Henriksdatter: 1 td. 2 skp rug, 4 skp byg, 48 skil.

Anne Kirk, + 15-4-1805: 3¼ skp rug, 1½ skp byg.

Jens Madsen: 6 sk. rug, 4 skp byg.

De dødes begravelse: 7 rdl 84 skl.

Cidsel Bjerre fik Anne Kirks del: 1¼ skp rug 2½ sk. byg.

Udgiften var i alt 12 tdr 7 skp rug, 7 tønder 1 skp byg, 12 Rdl 64 skil.

Restbeholdningen af korn på 5 skp rug opbevarede på Brejninggård, og restpengene på 30 Rdl 10 skil opbevarede hos Jacob Eriksen Vind i Kirkebyen.

I regnskabet for 1806 var der en udgift på 3 Rdl 3 mark for tilsyn og opvartning af ovennævnte Anne Henriksdatter, som var ganske blind og en udgift på 3 Rdl 2 mark for tilsyn og opvartning af Maren Nielsdatter under hendes sygdom.

I Ribe bispearkiv findes der en forsørgelsesplan fra 1827 for Brejning sogns fattige og trængende.

1. klasses fattige:

1: Anders Hansen og hustru i fattighuset: 2 tdr 7 skp rug, 1 td 4 skp byg, 1 Rdl 3 mark kontant.

2: Vilhelmine Nielsdatter i do.: 1 td 3 skp rug, 1 td. byg, 2 Rdl 1 mark kontant.

3: Karen Ibsdatter, Opsund: 1 td 5 skp rug, 1 td 2 skp byg, 3 mark kontant.

4: Karen Halkjær: 1 td 4 skp rug, 1 td 2 skp byg, 2 Rdl kontant.

5: Peder Toft og hustru i fattighuset: 2 tdr 7 skp rug, 1 td 4 skp byg, 2 Rdl kontant.

2. klasses fattige:

Ingen.

3. klasses fattige:

6: Barbara Andersdatter, Randbæk: 7 skp rug, 1 td byg.

7: Mariane Toft: 7 skp rug, 1 td byg, 1 mark kontant.

8: Ane Torre: 1 skp rug, 1 Rdl kontant.

9: Den gamle Maren Præstegaard på Brejninggaard til hjælp til de nødtørftige klæder: 1 Rdl.

Der skulle altså til sognets fattige i 1827 bruges 12 tdr 1 skp rug, 8 tdr 4 skp byg og 10 Rdl 4 mark. Pengene fandtes i sognets fattigkasse, og bliver deraf udbetalt til vedkommende medhjælper på de fattiges vegne, men kornet vil efter kommissionens bedste skønnende blive således at ligne på sognets beboere. (B8-939, R.31).

Fattigkommissionen sørgede også for, at der blev indkøbt brændsel og det tøj og linned, der var nødvendigt for de fattige, ligesom de skulle holde opsyn med beboerne. Da pastor Bergenhammer var blevet sognepræst i 1862 aflagde han som formand for fattigvæsenet et besøg i fattighuset og fandt, at ikke alt var i orden. Gdr. Christen Jensen i gården Mose, som var fattigforstander, blev pålagt at drage omsorg for, at Kirsten og Else i fattighuset fik det linned og yderklæder, som de havde hårdt brug for, og samtidig skulle han påse, at Sine Nielsdatter samstedts holdt sig ren. Det var ikke bare fornøjelse at være fattigforstander.

Og at det sikkert heller ikke altid var let at træffe de rigtige afgørelser om hjælp, da det jo var sognets penge, der helst ikke skulle ødes væk, viser følgende klage til amtet i januar 1836 (R 25 / 1836) fra 15 af sognets beboere med sognefoged Anders Ravnsbjerg i spidsen, der klagede over, at fattigkommissionen i sommeren forud havde givet Anders Torre 4 skæpper rug af det fattigkorn, der var i reserve. Det var sognets beboere meget misfornøjede med, da han og hans kone var unge, dygtige arbejdsfolk, der i den bedste sommertid tog plads op i fattighuset med deres to børn, selv om de i den tid begge kunne tjene en god løn. Men man vidste godt i sognet, sagde man, at når de blot fik understøttelse, ”ville de hverken arbejde for sig selv eller andre, men blot åd og drak”, og nu mente anklagerne, at det ikke skulle være sognet, der betalte for de 4 skp. rug, men fattigkommissionen. Denne svarede amtet på klagen, at da Anders Torre kunne købe et stykke gammelt hus af Christen Bjørnkær og leje et stykke hede, hvor han både kunne grave hedetørv til salg og holde en ko til mælk, så mente fattigkommissionen, at det var forsvarligt at understøtte ham og familien i den tid, han indrettede huset, og da han ind imellem også havde været indkaldt til militærtjeneste, ”han havde i dette efterår lagt i Kongens tjeneste”, besluttede man at forære ham de 4 skp. rug. Ved at han byggede hus til sig og familien, fik man dem samtidig væk fra det overfyldte fattighus. Det mente amtet også, så sagen faldt. At Anders Torre så alligevel ikke kunne klare sig her, er en anden sag, han endte som fæstehusmand i Kildsig, så klagerne havde på sin side ret i, at de 4 skp. rug var givet dårligt ud, på den anden side kom Anders Thorre og familien ikke mere tilbage til fattighuset, så de 4 skp. rug var måske alligevel givet godt ud!

Med hensyn til fattigtavlen, så beretter lærer Staglund Pedersen i 1845, at først var det sådan, at fattigforstanderne bar den rundt i kirken under gudstjenesten, derefter var det sogneforstanderne, men nu ville de ikke mere, men ville have degnen dertil, men det ville han ikke, for han skulle lede sangen i kirken, og det kunne han ikke, når han samtidig skulle gå rundt med tavlen.

Fattiggården.

Som nævnt blev fattighuset bygget om i 1857, men det har nok knebet med plads til alle fattiglemmerne, og i øvrigt lå fattighuset ret upraktisk, idet landevejen gik lige omkring det, hvilket ind imellem også gav anledning til uønsket - i hvert fald fra sognerådets side - besøg i fattighuset, så da Sogneforstanderskabet i sommeren 1869 fik mulighed for at erhverve Store Snogdal (Holstebrovej 6), skulle man ikke bruge mange møder for at blive enige om, at det var en god ide. I juli måned indkaldte man samtlige beboere i sognet hos Poul Kamp i Kirkebyen, og man blev hurtigt enige om, at det både var ønskeligt og fordelagtigt for sognet at købe St. Snogdal. Allerede i august købte man gården for 2700 Rdl. Desuden skulle man opføre et hus til sælgeren Christen Poulsen, og hans nuværende kone, og der skulle være så meget jord til, at de kunne holde en ko. Jorden skulle dyrkes fra fattiggården, og de måtte bo i huset, så længe de levede.

Huset blev bygget af en del af det gamle stuehus, som blev revet ned for at give plads til et nyt stuehus. Så sogneforstanderskabet med formanden Christen Sandbæk i spidsen kom rigtigt på arbejde dels med at leje karl og pige til ejendommens drift dels med at få avlen bjerget og dels med alt det papirarbejde med lån og dokumenter, som handelen medførte. Proprietær Frandsen på Brejninggård tilbød at hjælpe med papirarbejdet, og det blev modtaget med både glæde og lettelse, som forhandlingsprotokollen vidner om. Fattiggårdens ene hest

var for ringe, så det blev besluttet at sende den til Dalager marked og få den byttet. Man solgte ligeledes de to kørestude og fik en ko i stedet, som kunne give mælk til de fattiglemmer, som skulle være i fattiggården. Skolelærer Jørgensen fremstillede tegningerne, som man sendte til amtet til godkendelse. Man beregnede, at køb af fattiggården og ombygning ville koste o.6100 Rdl, og man startede med at låne 800 Rdl rundt om i sognet, samt 2100 Rdl i Vest- og Sønderjyske Kreditforening, så man kunne komme i gang. Der var mange henvendelser om stillingen som bestyrer af fattiggården til sognerådet, og i februar 1870 ansatte man den første bestyrer, forpagter Christensen fra Kjærhus, som skulle tiltræde sammen med sin kone 1. april 1870. Lønnen fra 1. april til 1. november var 65 Rdl samt 5 Rdl i gratiale til brændevin og tobak. Lønnen for hele det næste år var 150 Rdl. Om ham fortæller lærer Lustrup, der jo boede og spiste i fattiggården, at han elskede at spille l'hombre og studere spiritisme. I marts udbød man arbejdet med at bygge en ny fattiggård, og det blev overdraget til Anders Christian Christensen fra Vorgod, som skulle have 184 Rdl for arbejdet. Der blev købt bjælker og andet tømmer hos Bilgrav i St. Sinkjær. Man lejede Christen Thomsens søn, Laust, og Christen Daring til at kaste 80 læs klyne à 40 snese til at fyre i teglovn med, samt Peder Jensen Spjald til at kaste så meget ler, at der kunne brændes 5 ovnfulde i fattiggårdens teglovn. Man gjorde akkord med Hans Bjerg om at forsyne de nye malmvinduer med glas. De store var 29½ tomme brede og 42½ tomme høje. Dem skulle han have 1 Rdl for pr. vindue, glas og kit i beregner, og tilsvarende mindre for de mindre vinduer. Hvad taget angik, så fik man i juli tilladelse fra amtet til at pålign 3 lispund tag pr. tønde hartkorn og 2 lispund tag pr. 1000 Rdl formue, hvorved indkom 42 lispund 1½ pund tag, som var rughalm. Materialerne bestod af en blanding af rughalm og lyng, men lyng og simer til at binde med ville sognerådet selv købe. Ovennævnte Peder Jensen Spjald blev også lejet til at kaste og lægge en ny brønd ved fattiggården for 1 Rdl om dagen samt kosten, som han fik fra St. sandbæk. Tømmer Gravers Jensen, Blæsbjerg og Hans Bjerg blev lejet til at føre tilsyn med byggeriet. Da samtidig fattighuset blev revet ned før fattiggården stod færdig, var man nødt til at finde bolig til tre af de fire kvinder i fattighuset fra august måned, for først i november kunne man flytte ind. Den fjerde tog arbejde, det har sikkert passet sognerådet godt.

I 1874 byggede man en længe på 8 fag à 2 alen, 10 alen dyb, 3 alen høj, til bryggerhus med gruekedel, samt bagestue med ovn, og svinesti med 3 stier, som havde luger ud i det fri. I 1876 byggedes der en 18 fag lang lade i nord-sydgående retning, den gamle lade skulle pilles ned og genbruges til en nordlænge i gården. Desuden var der en sydlænge, som indeholdt kostald og fårestald. Så gården var nu fire længet. Alle bygninger var tækkede med en blanding af lyng og halm (tag). Man havde yderligere lånt 6000 kr i Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten 22-6-1870 for at kunne betale alt byggeriet i sognet.

Ifølge forhandlingsprotokollen var der en vedtægt for "Arbejds- og Forsørgelsesanstalten" i fattiggården, oprettet 12-4-1870, men den findes ikke mere. Men meningen med at være på en fattiggård var, at man ved arbejde tjente til føde og husly, kvinderne som regel ved arbejde inde, mændene ude ved landbruget. I 1879 bestemtes det, at de, der røg, måtte få 1 kardus tobak om måneden, når de ellers opførte sig ordentligt, ellers ingen ting, men kaffe og langt mindre brændevin måtte nydes i Fattiggården, ligesom der kun måtte komme besøgende efter bestyrerens tilladelse. Der var ret strenge regler, bl.a. måtte man kun forlade fattiggården efter tilladelse. Det kunne knibe at overholde, et enkelt af lemmerne, Christian Linde Jacobsen (Frydenreich), som boede på fattiggården sammen med kone og 4 børn, stak af flere gange, og det endte med, at han i foråret 1880 måtte en tur til Tvangsarbejdsanstalten i Ringkøbing, hvor han så var spærret inde nogle måneder. Der kan læses meget mere om ham og hans meritter i bogen om Ringkøbing Amts Fattighuse og -gårde. Ifølge et skema indsendt til amtet i 1878 var der 1-1-1878 3 kvinder, 2 mænd, 2 piger og 3 drenge i fattiggården. Der var et ugentlig tilsyn fra sognerådet. Stuehuset var opført 1870, udbygningerne 1876. Der var bestyrer, ugift bestyrerinde og 1 tjenestepige, (som regel også en karl). Der var godt vand fra brønden. Beboelsen bestod af 3 arbejdsstuer for kvinder, 3 arbejdsstuer for mænd, 1 fælles stue, 1 opholdsstue for kvinder og 1 for mænd. Der fandtes ingen opholdsstuer for familier. Stuerne opvarmedes ved bilæggerovne. Ingen vinduer kunne lukkes op. Pr. 1-1-1880

var antal beboere steget, idet der var 7 kvinder, 4 mænd, 5 piger og 2 drenge, og distriktslægen, som kom på ugentligt besøg, konstaterede, at rumfanget i værelserne egentlig var for lille til antallet af beboere efter lovens bestemmelser, men luften var ingenlunde værre end mangfoldig andre steder hos almuen. I 1879 var det dog blevet bestemt, at vinduerne skulle kunne lukkes op.

Ifølge en tegning fra 1880 var opdelingen en lidt anden, idet man nu regner med 6 soveværelser og 2 arbejdsstuer, måske fordi antal lemmer i løbet af 1880 steg til 22. Da alle kvinderne, undtagen 1 var for syge til at arbejde, brugte man nu de 2 arbejdsstuer til familier med børn. Men amtet sagde, at der ifølge stuehusets rumfang kun kunne være 13 lemmer, så man vedtog at indrette et stort kammer i den sydlige staldfløj. Årsagen til de mange beboere skal måske findes i, at man fra sognerådet var kommet ind på at henvise folk til ophold i fattiggården i stedet for at udbetale dem understøttelse. Det afholdt selvfølgelig nogle fra at søge om yderligere understøttelse, mens andre begav sig til fattiggården. Det var nok også årsagen til, at man i 1882 udbyggede stuehuset med 6 fag til yderligere 4 værelser.

Når børnene, nok især drengene, var store nok til at gøre gavn for føden, blev de anbragt rundt i sognet for selv at tjene til livets ophold. Det lettede jo presset noget på fattiggården. I øvrigt viser regnskaberne, at man var omhyggelig med indkøb af linned og tøj i det hele taget til fattiggårdens beboere, der ikke måtte have nok selv. I den forbindelse kan det fortælles, at mens der endnu var fattighus i kirkebyen, kom pastor Bergenhammer, der jo var formand for fattigvæsenet, på besøg, og bagefter henvendte han sig til Christen Jensen i Mose, der var fattigforstander, og pålagde ham at drage omsorg for, at Kirsten og Else i fattighuset fik det linned og yderklæder, som de havde hårdt brug for, og samtidig skulle han påse, at Sine Nielsdatter samme sted holdt sig ren. Det var ikke bare fornøjelse at være fattigforstander.

Men fattigvæsenet udøvede jo ikke blot sit arbejde gennem fattighus og fattiggård. Mange af sognets beboere kunne komme i bekneb og måtte ty til fattigvæsenet for at klare sig. Sognet havde forsørgerpligt for alle, der var født i sognet, og det gjaldt jo ikke mindst for børn af ugifte mødre. Man havde den regel, at det sogn, hvor moderen opholdt sig på 10 måneders dagen forud for barnets fødsel, var barnets forsørgelsesogn, og derfor kan vi finde indført i kirkebogen, at det og det barn er født og døbt i det og det sogn, men da moderen opholdt sig på 10 måneders dagen forud for fødslen i Brejning sogn, er det her, det er forsørgelsesberettiget. Og det kunne komme til at spille en meget stor rolle, ikke mindst når barnet efterhånden var blevet voksent og selv satte børn i verden. Det var lovmæssigt bestemt, at indtil barnets fyldte 18. år, var det forsørgelsesberettiget i fødesognet, efter det 18. år var det forsørgelsesberettiget i det sogn, hvor det havde boet mindst 3 år, fra 1860 mindst 5 år, og havde det ikke haft så længe ophold i noget sogn, var det stadig fødesognet, der var forsørgelsespligtig. Konen skulle forsørges som manden, også hvis hun blev enke eller separeret, og børn af forsørgede personer skulle normalt forsørges af det sogn, der havde forsørgerpligten over for forældre-ne, indtil barnet blev myndigt, så gik en eventuel forsørgerpligt over til barnets fødesogn. Og loven var sådan, at havde man modtaget fattighjælp, som ikke blev tilbagebetalt, så mistede man sin sociale og retslige status som f.eks. valgret og valgbarhed. Derfor ses det også indimellem, at folk, der bosatte sig andet steds, har bedt om en attest på, at man ikke har modtaget fattighjælp, ligesom udlagt fattighjælp til folk i forbindelse med sygdom meget ofte ses at være tilbagebetalt.

Havde man f.eks. en ugift mor i sognet, der ikke kunne forsørge sit barn, blev det oftest sat i pleje, som f.eks.: Sogneforstanderskabet indtingede Nielsines dreng, Jens Christian, hos husmand Jens Knudsen Pedersen på Bjørnkjær Mark for året 1860 for 24 Rdl. Derfor skulle han have kost og pleje, vask og reparation af hans gamle tøj, som familien skulle holde i orden med lapper o.s.v., mens sognet skulle sørge for eventuelt nyt tøj.

I den anden ende af livet kunne det samme ske, i hvert fald indtil fattiggården blev bygget. I 1867 aftalte man

med Peder Sundgård, at han skulle tage Poul Klink, der ikke mere kunne klare sig selv, i huset i kost og pleje, og holde ham og hans tøj, både uldent og linned, helt og rent og betale hans begravelse, mod at beholde hans seng, sengeklæder, øvrige klæder og kiste, mod en årlig ydelse af sognet på 1½ tdr rug, 1½ tdr byg og 16 Rdl. til småfornødenheder som træsko og tøj, så længe han levede.

Men sognerådet kunne også formidle forsørgelse. Da Ane Pedersen, enke efter Mads Pedersen i Koldinghus, i 1869 ikke mere kunne leve af den jordlod, som var beregnet til hendes aftægt, og som hun havde fået hjælp af sogneforstanderskabets medlemmer til at dyrke siden 1859, som bl.a. pløjede den for hende, henvendte man sig til hendes svigersøn i Hestkjær, husmand Niels Pedersen, om at overtage dyrkningen og give hende gennem fattigforstanderen ½ pot nymalket mælk dagligt, det nødvendige ildebrændsel og 5 Rdl årligt. Efterfølgeren i Koldinghus ville ikke overtage jordlodden og derved være forpligtet til at yde hende noget.

Kneb det med at få den aftægt, man var berettiget til, kunne sognerådet også hjælpe. I 1878 mødte aftægtsmand Niels Kassentoft op og klagede over, at han ikke kunne få sin aftægt af eftermanden, Mads Lauridsen, hvorfor han bad om at få beskikket en værge. Sognerådet foreslog Christen Jensen i Mose, og ved hans hjælp kom der bund i problemerne.

Så var det meget værre med forsørgelsen af de personer, der opholdt sig i Brejning sogn, men som var forsørgelsesberettigede i et andet sogn. Dette sogn skulle tilbagebetale de udlagte penge til Brejning sogn, hvis det da ellers ville påtage sig forsørgerpligten, og da alle folk skulle have en skudsmålsbog med fødested, skulle det jo være ret ligetil for de fleste sager. Men et forsørgersogn kunne også se en fordel i, at en forsørgelsesberettiget blev forsørget i et andet sogn, som man så betalte derfor. F.eks. i tilfældet Ane Katrine Andersen. I 1878 boede hun i et usselt hus næsten uden jord i Torhuse med sine børn. Hun var forsørgelsesberettiget i Vorgod - Nr. Vium kommune, som da også i flere år havde understøttet hende og hendes børn. Brejning sogneråd gjorde alt for at slippe af med hende, da hun førte et usædeligt liv og lod sine børn gå rundt ved naboerne og tigge, og sognerådet havde "tab og ubehageligheder af sådanne individers ophold" bl.a. måtte det betale 1 kr. pr. barn, der søgte skolen, og disse penge kunne ikke refunderes fra forsørgelseskommunen. Hun havde absolut ingen lyst til at flytte, og Vorgod - Nr. Vium syntes også, at hun boede godt og passende langt fra dem, men med amtets hjælp fik man grønt lys, og Brejning sogneråd meddelte nabokommunen, at lige så snart vejret var til det (det var i februar måned), sendte man dem hjem. Hun protesterede vældigt overfor de to sognerådsmedlemmer, der forkyndte hende resultatet, så da vejret var til hjemsendelse 14 dage senere, mødte ikke alene fire sognerådsmedlemmer op, men også sognefogeden var med til at følge hende over sognegrænsen i den til lejligheden medbragte vogn.

Et endnu større problem havde man med natmandsfolket, som dengang gæstede Brejning sogn ind imellem. Man kan vist roligt sige, at natmandsfolk alle er avlede på sogneskellene, for sognene gjorde, hvad der var muligt, for at undgå at få dem at forsørge på. Vi kan se lidt på sagen om Mads Christian Feierskov, som belyser det problem godt. Han havde i 1877 slået sig ned i Landerhuse med kone og hendes 3 uægte børn, og da de ikke kunne forsørge sig selv, søgte han hjælp hos kommunen, som bevilgede ham 3 kr. og samtidig bad om hans skudsmålsbog, så man kunne finde ud af, hvor han var forsørgelsesberettiget. Efter den mente man, at det var Herning - Rind, der var det sted, hvor hans moder havde opholdt sig 10 måneder før hans fødsel, men de nægtede aldeles og henviste til Hanning - Dejbjerg, hvor moderen, Ingeborg Madsdatter, nu opholdt sig. De følte heller ingen trang til forsørgerrollen, så Brejning sogneråd henvendte sig i sin nød til amtet om at undersøge sagen til bunds. Her mente man først, at der var Ølstrup - Lem, der var den rigtige forsørgelseskommune, for her havde moderen opholdt sig i Hatkjærhus på avlingstidspunktet. Der var dog den hage ved det, at hun også havde været et vend i Snebjerg sogn og måske nok så tit i Dejbjerg - Hanning sogne. Familien var omløbende, som der står et sted i forhandlingsprotokollen, og det antydes jo. Sagen endte med, at Hanning - Dejbjerg løb af med

"sejren" og måtte overtage forsørgerpligten, men da var man nået et stykke ind i 1879, og de første 3 kr. var vokset til 329 kr., som Brejning sogneråd nu med rette kunne kræve sognerådet i Hanning - Dejbjerg, samtidig med at de meddelte, at Mads Christian Feierskov netop havde fået endnu et barn, som man gerne så optaget i faderens forsørgelseskommune.

Skudsmålsbøger, til- og afgangslister.

Når unge mennesker rejste udensogns for at søge arbejde, fik de et stykke papir med fra deres fødesogns præst med fødsel, konfirmation og sidste besøg ved "Herrens Bord", altså deltagelse i altergangen. Det skulle forevises til præsten i det næste opholdssogns og den nye husbond, som også kunne skrive et skudsmål herpå. Se videre herom under Brejning sogn 1726-1793.

Ved lov af 5-9-1832 om "Skudsmaalsbøgers Indførelse for Tjenestefolk" kom der lov for, at alle unge mennesker, der søgte tjeneste, og det vil i praksis sige alle konfirmerede, skulle medbringe en såkaldt skudsmålsbog. Det var en lille fortrykt bog, som blev forsynet med det stedlige præsteembedes segl, og hvori sognepræsten i det mindste indførte personens navn og konfirmationsdag samt første altergang, men som regel også fødsel- og dåbsdag samt forældrenes navne og opholdssted i sognet. I denne bog, som blev forevist og påtegnet af sognepræsten og fra 1867 af sognefogeden ved hver flytning til et andet sogn, kunne den nye husbond dels skrive, hvor længe vedkommende havde været i tjeneste hos ham, dels komme med et skudsmål. Fra 1867 måtte man ikke mere give skriftlige skudsmål, men nok en anbefaling på et stykke papir. Ordningen ophørte først i 1921. Reglen for forsørgelse var sådan, at man var berettiget til at blive forsørget af sit fødesogn, med mindre man efter konfirmationen havde opholdt sig mindst tre år i træk i samme sogn, som derved blev pålagt forsørgerpligten. Skudsmålsbogen var en vigtig kilde til hver persons eventuelle opholdssteder udover fødesognet.

Som det var nævnt under Stavnbandsperioden, drog mange af sognets unge karle og piger til Slesvig om sommeren for at tage arbejde dér, hvor lønnen var bedre end i Brejning sogn. Nogle fandt forholdene så gode, at de blev dernede. Peder Jensen fra Opsund giftede sig i Burkal i 1801, og Anders Randeris født 1836, døde som arbejdsmand i Haderslev i 1899. Det gik så vidt, at det kneb med at skaffe tilstrækkelig med tjenestefolk i hjem-sognene, så i februar 1840 henvendte godsejer Fenger, Brejninggaard, godsejer Bruhn, Rydbjerg og møller Niels Chr. Hansen, Klappmølle sig til amtmand Tillisch i Ringkøbing og spurgte, om ikke det ville være muligt at ansætte en fæstemand i Ringkøbing eller nærmeste omegn, som for en billig betaling af brugerne dels kunne notere de ledige tjenestefolk dels de interesserede tjenestesøgende og sætte dem i kontakt med hinanden. Beslutningen herom skulle fremlægges på kirkestævne i egnens kirker for at få det bedst mulige resultat (Amtet, C.300/1840). Ansøgningen blev bakket op af flere gårdmænd, og amtmand Tillisch foreslog politibetjent Peder Holm i Ringkøbing til pladsen i samråd med byfoged Finsen, og sådan blev det. Ifølge et dokument, havde han stadig bestillingen i 1847.

I forbindelse med de nye kirkebøger fra 1814 var det sognepræstens pligt heri i et særligt skema at indføre folks til-og afgang til sognet, især de unge folks ankomst og afrejse, men ofte blev alle folk, der kom eller rejste, ført her. Ofte med sognepræstens skudsmål tilføjet i marginen. I Brejning sogn er disse lister ført mellem 1823 og 1848. Efter 1875 gik denne pligt over til den stedlige sognefoged, der skulle føre de såkaldte Tyendeprotokoller, der desværre som regel er gået al kødets gang, og altså ikke eksisterer mere, heller ikke fra Brejning sogn.

Til-og afgangslisterne giver et indblik i, hvem der kom, og hvem der rejste i den periode. I perioden fra 1823 til 1833 ankom der 217 og afrejste der 212 personer, mest tjenestekarle og -piger, men også gårdmænd og andre blev indført, hvis man da ellers huskede at til- og afmelde sig, for noget tyder på, at dette ofte ikke var tilfældet. Af de afrejste var der i alt 8 tjenestekarle og 2 tjenestepiger, der rejste til "Holsten" også kaldet "det Slesvig-

ske". Fra 1831 begyndte præsten at anføre tilrejse- og udrejsedato.

I perioden 1834 til 1848 ankom der 735 og afrejste der 720 personer, og i denne periode gør præsten brug af vedkommendes skudsmålsbog til at tage notater og til at tilføje egne betragtninger, og antallet af indførte personer, både tjenestekarle og -piger samt landboere med familie ser ud til at give et retvisende billede af til- og afgang til Brejning sogn. Beskrivelsen af den enkelte var som regel i få ord: "gode forhold, meget gode forhold, temmelig god opførsel, god opførsel, upåklagelig opførsel", en enkelt familie, nemlig kromanden fra Brejning kro i Kirkebyen, Peder Slot og kone, fik skudsmålet "ulastelig opførsel". Men de, der ikke havde gået gennem tilværelsen med nedslagne øjne, fik løn som forskyldt. Et par unge karle fik anført "straffet for overtrædelse af det 7. bud (tyveri), flere unge piger fik anført: "har fået et (eller flere) uægte barn", og husfæster Christian Pedersen Sand og hans husholderske Maren Jensdatter, der var kommet fra Hover i 1842, fik følgende svada med, da de igen forlod Brejning sogn i 1843: Har i en række år ledsaget hinanden under deres ophold i forskellige sogne uden at være ægteviede, så at deres forhold til hinanden er tvetydigt". Man fik trods alt ikke løftet dynen helt op! Som et håndgribeligt udslag af sognets evne til at skille sig af med personer, der ikke kunne forsørge sig selv og var forsørgelsesberettiget i et andet sogn, kan vi læse om inddragskone Ane Marie Christensdatter, 29½ år gammel, der i juni 1848 afgik til Hee sogn "som trængende til forsørgelsesstedet". En af de mere muntre skudsmål fik drengen Jens Jensen, 16 år gammel, der i januar 1836 rejste til Hee. Der står: "Afskediget i utide af husbonden Christen Kongensbjerg p.g.af, at han var misfornøjet med den kost, han nød, havde i nogen tid forladt sin tjeneste". Han var kommet fra Stadil til 1. oktober 1835. En af de gode indførsler i denne periode er vaccinationstidspunktet mod Kopper og hvem, der foretog vaccinationen. Da dette også er anført ved dåb, konfirmation og vielse, giver det en god mulighed for at genkende den enkelte.

I denne periode var der 17 tjenestekarle og 4 tjenestepiger, der rejste til "Holsten", så umiddelbart synes gods-ejer Fenger på Brejninggaard ikke at burde have noget problem med at finde tjenestefolk, men der kan jo have været andre usagte problemer. En enkelt af tjenestepigerne, Maren Nielsdatter o.30 år gammel, der i sommeren 1837 rejste til "Holsten", fik følgende skudsmål: "Har født flere uægte børn". De to små børn blev i Landerhuse, hos Ole Jespersen, hvor hun holdt til, mens hun tjente til føden om sommeren, men siden vendte hun hjem igen og satte endnu et uægte barn i verden, som der kan læses om andetsteds her. Jacob Christensen, der var født i Sunds sogn i 1806, men vokset op i Kærhuset, rejste i 1838 til "Holsten" og efterlod konen og et par små børn hos hans forældre. De blev senere skilt. I 1840 rejste han til Kolding, i årene 1846-1848 tjente han i Aller hos L. Holm, i Eltang hos Mads Jeppesen og i "det slesvigske" hos P. Refslund, og ind imellem kom han hjem og tilmeldte sig hos sognepræsten. Siden forsvandt han fra Brejning sogn. Det var begribeligvis ikke alle de, der ankom til sognet, der også var udrejst herfra. I november 1840 kom Boje Christian Jensen tilbage til Brejning sogn fra Mastrup ved Haderslev. Han havde været tjenestekarl i Ølstrup og Sdr. Lem, da han rejste sydpå. Senere blev han gårdejer i Opsund, hvor hans far boede.

Der findes en sag i amtsarkivet (R.59/1841), der belyser de unge karles rejsen til og fra deres opholdssogn på en god måde. Det drejer sig om daglejer Niels Christensen, som havde opholdt sig i nogle år i Løjt sogn, men som nu p.g.af ringe arbejdsmuligheder vendte tilbage til Vestjylland, og da han måske ikke kunne klare sig uden understøttelse, gjaldt det nu om at finde ud af, i hvilket sogn han var forsørgelsesberettiget. Han var født i Store Højmose i Brejning i 1806, men da han var få måneder gammel, flyttede familien til Vinkælderhus i Torsted, hvor han blev konfirmeret i Påsken 1821. I de første år herefter blev han hjemme og hjalp, tjente derefter 1 år hos amtmanden i Ringkøbing og 1½ år hos Christen Nielsen Nørgaard, Alrum, Stadil sogn. Herefter var han igen hjemme i 1 år, hvorpå han rejste til "Holsten" og tjente 1 år hos Steffen Muusmann i Hoptrup, hvor også andre vestjyder havde tjent, se under "en bortkommen skudsmålsbog", og ½ år hos Erik Ladegaard i samme sogn. Herefter blev han udskrevet til soldat og kom til København, men kun i 10 uger, da han formedelst krumme fingre blev erklæret uduelig til militærtjeneste. Efter denne tid tjente han i "det Sles-vigske" 1 år hos

Hans Nissen Korsberg i Genner, 1½ år hos Jesper Møller i Sønderballig, Hoptrup sogn og 2½ år hos Hans Kloster på Barsø i Løjt sogn, hvor han blev gift (Løjt 30-10-1835 med Ane Marie Nielsen) og siden ernærede sig som daglejer.

Nu var hans situation blevet, at det kneb med arbejde, hvorfor han frygtede at skulle have fattighjælp, og fattiglovgivningen i Slesvig-Holsten var sådan, at man kun kunne få hjælp, hvis man havde haft fast bopæl i et sogn i mindst 15 år. I resten af Danmark skulle man på det tidspunkt kun have opholdt sig i mindst 3 år efter konfirmationen i et sogn for at modtage fattighjælp fra andet sogn end fødesognet. Aabenraa amtshus, som han hørte under sendte en forespørgsel til amtet i Ringkøbing med meddelelse om fødestedet i Brejning og opholdsstedet i Torsted i den længste tid, og Brejning fattigkommission syntes nok, at den korte tid, han havde opholdt sig i Brejning sogn i forhold til de mange år, han havde boet i Torsted sogn, måtte tale til fordel for, at det var Torsted, der var forsørgelseskommunen, men efter at have gransket alle hans opholdssteder, kunne amtmand Tillisch konstatere, at da han ikke havde opholdt sig i nogen sognekommune i 3 år, før tiden i Løjt, var det fødekommunen, altså Brejning fattigvæsen, der skulle forsørge ham. Det gik nu ikke så galt. Torsted kirkebog viser, at han og familien tog ophold i Abisgade sidst på året 1841, og ret hurtigt derefter blev han fæster af Vinkælderhus efter sine forældre, og her døde han som aftægtsmand i 1882. I folketælling 1855 angives det, at han er rejst en tur til Slesvig, men da han hverken har meldt afgang eller tilgang, må der have været tale om et kort ophold.

De fleste unge søgte til de omliggende sogne for at tjene. Enkelte kom til Varde, Ribegnen og Kolding, et par stykker helt til Sjælland, før en del af dem igen slog sig ned i Brejning sogn og stiftede hjem. Nogle af pigerne endte som ”gamle piger”, der opretholdt livet ved husgerning eller ved at strikke og væve for andre. Enkelte forblev husholdere hele livet som f.eks. Dorthea Olesdatter, som blev husholder for den aldrende Anders Hansen i Nr. Søndergård. I 1850 var han blevet enkemand, og svigersønnen skulle give ham en betragtelig aftægt og ved hans død følgende: ”Og ved hans død bekoster jeg over ham en skøn og hæderlig begravelse med kiste, klæder, spise og drikke til hans venner og pårørende og i det hele taget lige så fuldstændig og godt som hans sal. kones begravelse mod at overtage alle hans ejendele, undtagen hans sengeklæder, som han for flere år siden har givet til det fruentimmer, der opvarter og tjener ham i hans sidste tid”. Fruentimmeret var Dorthea Olesdatter fra Blæsbjerg (1798-1861), og mon ikke hun p.g.af sengeklæderne har ønsket ham død ind imellem, men ”hans sidste tid” varede lige til 1861, og samme år døde hun også, så megen glæde af sengeklæderne har hun jo ikke haft.

Problemet med en bortkommen skudsmålsbog.

I foråret 1837 flyttede Niels Jensen Raberg med kone og to sønner fra Dejbjerg til Brejning sogn, hvor han fæstede aftægtshuset i Magersped, men da han ikke kunne klare forpligtelserne, satte ejeren ham ud, så han først fik ophold hos Anders Christensen i Torhuse, og derefter fik han og familien ophold i sognets fattighus samt en lille kornunderstøttelse, så familien ikke døde af sult. Han meddelte fattigbestyrelsen, at han var ude af stand til at forsørge sin familie. Han havde en skudsmålsbog med, som var udstedt af sognepræsten i Hee, og den sendte pastor Cramer, der var formand for Brejning sogns fattigvæsen, til amtmanden i Ringkøbing, så man kunne få oplyst, hvor han var forsørgelsesberettiget, så Brejning fattigvæsen kunne få sine udgifter refunderet.

Herved blev der sat en hel lavine af undersøgelser i gang, for det viste sig, at sognepræsten i Hee i stedet for at udstede en konfirmationsattest til Niels Jensen, på hans bøn havde skrevet konfirmationen ind i en ny skudsmålsbog, hvori han også indførte Niels Jensens dåbsdag i Dejbjerg efter en forevist døbeseddel. Amtmanden sendte sporenstregs besked til sognepræsten i Hee om, at han havde været på kant med loven om skudsmålsbøger og udbad sig en fuldstændig opgørelse over Niels Jensens mulige ophold i Hee fra konfirmationen i 1809

og frem. Det kneb noget, da af- og tilgangslisterne for sognet ikke var ført omhyggeligt, og forespørgsler omkring i sognet gav et noget uklart billede af mandens gøren og laden, så Hee sogns fattigkommission opgav at give en fuldstændig forklaring til amtmanden. Denne lod derfor gennem herredsfogeden Niels Jensen indstævne til Bølling og Nørre Herreders politiret i Ringkøbing den 28. maj 1838, så han kunne give forklaring over sit levnedsløb fra fødsel til denne dag, og dette har givet os en sjælden mulighed for at få et indblik i en ung karls skæbne på dette tidspunkt.

Han var født i 1793 i Vester Raberg, Dejbjerg sogn. Forældrene var Jens Nielsen og Gjøde Iversdatter. Som barn flyttede familien til Stauning, og da han var 12 år gammel, kom han til sin morbroder, Christen Iversen, i Ejstrup i Hee sogn. Han blev konfirmeret her i 1808 eller 1809, han huskede ikke året, men det var 1809, og forblev hos sin morbroder til han i efteråret 1813 mødte som soldat ved 3. Jyske Regiment i Aalborg. Med regimentet gjorde han marchen gennem Tyskland og kom tilbage til Aalborg i midsommeren 1814 (1. Danske Auxiliærkompagni, som skulle hjælpe i kampen mod Napoleon). Straks herefter blev han hjempermitteret og drog tilbage til morbroderen i Ejstrup, hvor han forblev et år til midsommer 1815. Så blev han beordret til at møde ved Fynske Infanteriregiment i Fredericia, og med dette regiment tog han til Frankrig, hvorfra han først kom hjem igen først på året 1818 (3. Danske Auxiliærregiment). Han tog igen til morbroderen i Ejstrup, og da denne havde forpagtet en del af Stadil præstegårds jorder, tog han i påsken 1818 til præstegården og drev jorderne i et år til påske 1819 for morbroderen. Herefter opholdt han sig igen hos morbroderen i Ejstrup indtil Mikkelsdag 1822 som karl, i altså godt tre år. Herefter blev han avlskarl hos afdøde Kaysen på Margrethelund i Dejbjerg i et år til Mikkelsdag 1823. Derefter fik han tjeneste hos Stephan Muusmann i Hoptrup mellem Haderslev og Aabenraa indtil Mikkelsdag 1824. Vinteren mellem 1824 og 1825 opholdt han sig i Stauning sogn, mest hos forældrene til påske 1825. Herefter var han et halvt år i tjeneste hos Poul Ulkjær i Velling, og derefter igen hos Kaysen på Margrethelund i Dejbjerg til Mikkelsdag 1826.

Kort herefter holdt han bryllup med Ane Marie Nielsdatter i Tim, og da hans far var død, overtog han og hans kone hans moders sted i Andrup i Stauning straks efter bryllup`et. I påsken 1828 solgte han stedet, og han og konen rejste herefter til Als, hvor han arbejdede hos Andersen på Kegnæsgård i omtrent et år, men måtte p. g. af hans kones sygdom forlade denne tjeneste noget før påske 1829. De tog retur til Stauning, hvor han arbejdede et halvt år til Mikkelsdag 1829 hos Christen Krogsgaard i Langkjær, hvorefter han arbejdede hos Jens Harpøth i Ringkøbing til påske 1830. Herefter købte han Lille Pilgård i Stauning, hvor familien blev til kort før Mikkelsdag 1831, hvor han byttede Pilgård for et sted i Skårup i Hanning sogn. Her blev familien til noget efter Sct. Hansdag 1834, hvorefter han byttede dette sted med Velhusted i Assing sogn, hvortil de ankom 2-3 uger efter Sct. Hans. Her boede familien i lidt over to år, da hans kreditorer solgte stedet for ham, så familien måtte rejse bort i august 1836 og tage ophold hos konens broder, Niels Nielsen, i Tim, hvor de boede til påske 1837. Fra påsken til Sct. Hansdag boede familien i et hus på Nørhede i Lem sogn, og rejste herfra til Brejning, hvor hn fik et hus i fæste i Magersped. Dette fæste besad han til for en måned siden, hvorefter han lejede sig og familien ind hos Anders Randeris i Torhuse.

Herredsfogeden gik grundigt til værks, idet han sendte bud til alle de steder, som Niels Jensen havde opgivet i sit levnedsløb. Heraf fremgår det, at han som soldat aldrig var blevet straffet, og at han som tjenestekarl og senere som selvejer altid havde ført et ordentligt liv og havde udført sit arbejde godt, men sognefoged Anders Bilring i Brejning tilføjede, at ”man” sagde, at han havde ”et mådeligt helbred”, hvilket vel ikke kan undre, når man tænker på alle de strabadser, han havde været udsat for. Han fortalte i øvrigt, at han havde mistet skudsmålsmålsbogen i ”det slesvigske” på vejen hjem fra Als før Aabenraa, da en tværsæk, hvori den var indpakket, faldt af den vogn, hvorpå han kørte, uden at nogen opdagede det. Herredsfogedens bevarede dokumenter viser i øvrigt, at postgangen den gang til alle fjernere liggende lokaliteter var på mellem tre og fire uger, mens nabo-sognene kunne klares på tre dage.

Det korte af det lange er, at Hee sogn blev kendt forsørgelsespligtige for ham og hans familie, og sognet hjemtog dem, nu med tre sønner, fra Brejning i august 1838, og her boede han til sin død i 1864 som fattiglem i Hvingel fattighus. Den franske kejser Napoleon 3. indstiftede i 1857 en Sct. Helena erindringsmedalje, som blev givet til alle veteraner fra Napoleonskrigene, men ingen tænkte vel på at undersøge Hee fattighus for mulige emner, Så Niels Jensen er ikke blandt modtagerne.

Aftægt og anden forsørgelse.

Langt de fleste beboere i sognet kunne selvfølgelig klare sig selv. Når man efter et arbejdsomt liv overdrog sin ejendom til næste generation, gik man på aftægt, enten i en ende af stuehuset eller i et nybygget hus. Enkelte oprettede en såkaldt fledføringsattest. Det gjorde f.eks. Laurids Poulsen, der i mange år havde boet i Dumpen i Kirkebyen, men nu var flyttet til sin datter og svigersøn i Randbæk. Meningen med at lade sig fledføre var, at man ganske undergav sig et andet menneske, som skulle passe og pleje en og også betale ens nuværende og fremtidige gæld, mod at arve alle efterladenskaber, som de øvrige arvinger fraskrev sig i fledføringsattesten. Bestemmelserne herom går helt tilbage til C5.'s Danske lov af 1683. I kontrakten står:

”Da jeg underskrevne Laurids Poulsen ikke længere for alder og svagelighed kan ernære mig, og jeg lige så lidt kan undvære tilsyn og hjælp, så som jeg næsten på ingen måder kan hjælpe mig selv, og jeg intet ejer til at kun-ne holde folk for til min hjælp, så er jeg i den nødvendighed, at jeg må betjene mig af Lovens 5. bog, 1. kapitel 9. artikel, og som der imellem mine arvinger heller ikke er andre, som har lejlighed til at have mig hos sig, end min svigersøn, Anders Mikkelsen i Randbæk, så har jeg i kraft af før bemeldte lov overdraget mig som fledføring til bemeldte min kære svigersøn, som efter min begæring modtog mig og skal fra dato af eje alt det, jeg har og ved min død efterlader mig, der alt sammen er så lidet, at han aldeles intet kan indvinde derved.

Jeg Anders Mikkelsen i Randbæk haver således modtaget min kære svigerfader, Laust Poulsen, og lover herved for mig og mine arvinger, at jeg skal betale hans lovlige gæld og give ham skikkelig ophold, føde og klæde, husleje, varme, lys, vask og anden nødtørftighed i hans livs tid, samt og fornødent opsyn og opvartning i hans alder og svaghed, item bekoste hans ærlige og anstændige begravelse, når han død. Kontrakten er frivillig gjort fra begge sider og skal uryggelig holdes og til den ende straks tinglæses. Randbæk, den 15-5-1797, Laurids Poulsen. Anders Mikkelsen (Randbækgård).

Herved er underskrevne fornøjede og haver ikke noget derimod. Christen Lauridsen (Præstegård). Mads Gregersen (Langergårde). Niels Knudsen Møller (Brejninggårds Vandmølle)”. (søn og svigersønner).

Men normalt sikrede man sin ejendom gennem en aftægtskontrakt, hvori omhyggeligt alt blev nævnt, og som selvfølgelig blev tinglæst. Lad os f.eks. se på Peder Mogensen, der var kromand i Brejning kro. Da han i 1876 havde solgt kroen, sikrede han sig og sin kone ret til frit at blive boende i de gamle krobygninger i Kirkebyen med adgang til haven og tofterne til deres dødsdag. Aftægten gav dem følgende: 3 tdr rug, 3 tdr byg, 2 tdr gode, røde spisekartofler, 3 lispund godt oksekød af bagdelen af et ordentligt fedet slagtekvæg, 2 lispund flæsk af mellemsiden af et godt fedet svin, 6 store torsk, 6 snese hvillinger eller i stedet for den ferske fisk, 4 lispund norskliptorsk, 140 potter uforfalsket, nymalket mælk i de 10 uger, deres egen ko står sen, d.v.s. 2 potter pr. dag.

Til brændsel leveres 10 læs hedetørv à 16 snese pr. læs, 4 læs klyne à 50 snese pr. læs, samt 8 traver plukke-lyng. Tørvene leveres i rette bjergningstid.

I sygdoms tilfælde hentes og hjemkøres læge og præst og ved død betales begravelsen, som skal være en anstændig jordefærd efter deres stand og lejlighed, samt egnens skik og brug, mod at aftægts giveren overtager

alle deres efterladenskaber.

Der udbetales 2 kr. kontant hver søndag, og hvis ejendommens ko og jord opgives, leveres dagligt 2 potter ny-malket mælk, hver søndag 1½ pund ny kærnet smør og 8 kr. kontant hver den 1., udover de 2 kr. om søndagen. Andre fik måske ikke så mange kontanter udbetalt, men så sikrede man sig f.eks. også en leverance af brænde-vin og tobak, ligesom man sikrede sig ret til at blive kørt til kirke og til familie, når det blot ikke var i høst eller i såtid, ligesom der normalt kun måtte bruges een dag derpå, hen og hjem.

Det gjaldt altså om at sikre sig godt, og alligevel kunne beregningerne slå fejl. Jeg undrede mig egentlig over, at en af gårdmændene i Kildsig, Anders Jørgensen og hans kone, endte deres liv på Brejning fattiggård, men på det bånd, vi har med Anders Højmosen på museet, fortæller han netop om ham, som han havde været med til at opvarte som ældgammel, da han i året 1900 tjente i fattiggården. Han havde haft en for ringe aftægt. Han har sikkert også haft en for dårlig økonomi, da han gik på aftægt, for forhandlingsprotokollen fortæller, at i foråret 1880 henvendte Anders Jørgensen i Kildsig sig til sognerådet og bad om hjælp, da de ikke havde fødevarer i huset. I første omgang modtog han 4 kr. og alle ejendele i aftægtshuset blev registreret af sognerådet. Der var ikke meget: 1 dragkiste, 1 kiste, 1 bord, 1 skammel, 2 stole, 1 kakkellovn, 1 rok, 1 stueur, og i alkovesengen var 3 dyner af vadmél, 4 puder og 2 hølslæder. Dertil kom lidt husgeråd og nogle gangklæder. Udenfor fandtes 1 trillebør, 1 spade, 1 greb, 1 skravl og 1 høle. Hans ko havde han været nødsaget til at sælge i august 1879 p.g.af sparekassegæld.

Da det var galt igen i aftægtshuset i april, foreslog sognerådet Anders Jørgensen, at han og hans kone tog ophold på Fattiggården for at få forplejning og underhold, og det erklærede han sig villig til og underskrev følgende:

”Jeg underskrevne Anders Jørgensen af Kildsig i Brejning sogn erklærer herved, at jeg, på grund af at jeg ikke kan forsørge mig og min kone, er villig til, når sognerådet forlanger det, at tage til fattiggården tillige med min kone og modtage vor underholdning og forplejning der og lade kommunen som vederlag derfor overtage min rettighed m. h. til min aftægt i Kildsig i et og alt og på alle måder efter min opholdskontrakt, som jeg i dag har overleveret til sognerådet.

Anders Jørgensen m.f.p./N.K. Vestergaard”.

De kom på Fattiggården i juni 1880, 70 og 71 år gamle, og kom ikke derfra i levende live, så man kan vist roligt tale om en social nedtur, som ikke har været rar at opleve, og som givetvis også har givet genlyd i sognet, ellers havde Anders Højmosen sikkert ikke husket den endnu i 1975. I Anders Jørgensens aftægt var der 1 pund kaffe til jul, og når det blev leveret på Fattiggården, så man trods alt gennem fingrene med forbuddet om at udskænke kaffe, så Anders Jørgensen fik dagligt en kop eller to, så længe der var kaffebønner. Fattiggården leverede mælken frit dertil, og det var bl.a. kaffen, den meget unge Anders Højmosen skulle servere for ham.

Da selvfølgelig ikke al fattigdom var selvforskyldt, hvorfor de retslige og sociale virkninger som f.eks. mistet valgret og valgbarhed, som fulgte med modtagelsen af fattighjælp, måtte føles urimelige for de fattige, der var uden egen skyld i deres situation, oprettede man ved lov i 1856 **de frie fattiggasser**, og det bestemtes, at udbetalinger herfra ikke skulle medføre de retsvirkninger, der fulgte med fattighjælp. Der blev også oprettet en sådan fri fattiggasse her i sognet med de foreskrevne 3 medlemmer i bestyrelsen. Den første bestyrelse bestod af Jens Olesen i Lille Sandbæk, Anders Bentsen i Kongensbjerg og Jens Christian Jensen i Røjkum, og sogneforstanderskabet overførte hvert år et beløb til fattiggassen, som ellers kun modtog frivillige bidrag f.eks. i forbindelse med ejendomshandler, hvor der som regel står nederst under handelen: ”indbetalt 25 eller 50 øre til Fattiggassen”. Man havde også før 1856 afgivet penge til de fattige ved ejendomshandler, f.eks. anføres det i 1831, da Mosdal skiftede ejer, at der var indbetalt 18 skilling til fattiggassen, som altså var sognets almindelige fattig-kasse.

Skilsmisse.

Kvindens plads var jo dengang i hjemmet, men også dengang, dog langt fra så ofte som nu, førte uoverensstemmelser til, at ønsket om skilsmisse opstod. Jeg mener at have stødt på en lille halv snes af slagsen i denne periode. Før 1793 skulle man sende en ansøgning derom direkte til Kongen, efter 1793 var det amtmanden, der afgjorde sagen. Man søgte amtet om en skilsmissebevilling, som ubetinget medførte en underholdskontrakt for konen, som jo stod ret svagt i systemet.

I 1829 søgte Jens Olesen og hans hustru Ane Christensdatter i Lille Sandbæk Amtet om at blive separerede og fik tilladelsen mod, at Ane Christensdatter skulle modtage en rimelig forsørgelse fra Jens Olesen. Forud gik et sikkert ikke særligt lykkeligt ægteskab indgået i 1819, hvor Jens Olesens første kone døde fra fire små børn, så han skulle hurtigt have en ny husholder. I 1826 gjorde han tjenestepigen gravid og ønskede i årene derefter at gifte sig med hende, hvilket skete året efter separationen i 1830. Han fik derefter en del børn med hende, og det har nok været ret let at "glemme" forsørgelsespligten for den separerede kone, der var anbragt i Krathuset i Randbæk, så hun henvendte sig til amtet i 1827 (B81-57) for at få det, hun havde ret til, nemlig 3 pund smør, 2 potter tran, 2 torsk, 1½ potter brændevin samt brændsel, hvorefter Jens Olesen fik en dom om at få bragt forsørgelsen i orden.

I april 1860 mødte husmand Christen Andersen fra Randeris og hans kone Ane Johanne for sogneforstanderskabet og meddelte, at de var enige om at ophæve samlivet og søge arbejde hver for sig og dele deres kapital på 362 Rdl, således at hun fik 170 Rdl, som skulle indsættes i Ringkøbing Sparekasse med Jeppe Andersen Pilgård som værge, mens han fik 192 Rdl, som han kunne disponere over efter behag. Som gamle fik først konen ophold hos deres datter i Ølstrup mølle, og da hun var død, var det hans tur til at få ophold til sin død.

En enkelt gang kom sådan en sag først for sognerådet, og den endte da også her. Laust Jensen Hustedes kone, Karen, henvendte sig i februar 1880 til sognerådet og meddelte, at hun ikke kunne erholde det fornødne til føde og klæde hos sin mand, så nu ville hun gerne underholdes af sognet. Det har nok gibbet i sognerødderne med den besked om én af sognets gode gårdmænd, for to dage efter havde man fat i Laust Husted, som lovede at ville leje plads til sin kone hos deres søn, som også havde en ejendom i sognet, og sådan blev det. Hun døde der, han døde hos en anden søn i Finderup, men deres navne findes på samme gravsten på Brejning kirkegård, så helt galt gik det da ikke, selv om stenen er knækket over med et navn på hver halvdel!

Brejning sogns skolevæsen.

Skoleloven af 29-7-1814:

Men i 1814 kom der en ny skolelov, som betød undervisningspligt for alle børn fra det 7. år til konfirmationen, og det kom da også til at gælde for Brejning sogn. Sogndegneembedet skulle ved nybesættelse erstattes med en skoleholder, helst en seminarist. Aflønningen skulle bestå af en skolelod, hvorpå kan fodres og græsses 3-4 køer samt årligt 7 tdr 3 ¼ skp rug og 10 tdr 4 ¾ skp byg in natura foruden 12 tdr byg efter kapitelstakst, samt højtidsoffer og kirkesangerløn. Der blev oprettet en skolekommission med sognepræsten som født formand, de nævnte selvejere samt i starten også godsejeren på Brejninggaard. Fra 1841 var det i stedet at par medlemmer af sogneforstanderskabet, senere sognerådet, der blev udnævnt hertil. Der skulle undervises i religion, læsning, skrivning, regning og sang. I læsningen kunne man også komme ind på fædrelandshistorie og geografi. Som vi skal se nedenfor, var et teori, et andet praksis. Der blev nok ikke skrevet og regnet meget de første år. Udover læsebøger, som fandtes i skolerne, skulle forældrene selv bekoste papir og skriveredskaber som tavler og grif-

ler. I de første mange år anvendte man fjerpenne af gåsefjer, som degnen skar, det var en af de gratis glæder. Og så måtte børnene ikke have over ¼ mil til skole altså o.1,9 km. I 1815 er der en redegørelse over skolevæsenet i sognet. Dette var delt i to distrikter, et vestre og søndre distrikt og et nordre og østre distrikt. I det første distrikt fandtes en skolebygning i Lille Tudskjær ved degnens bolig, hvori der holdtes skole. I 1793 havde ejeren af Brejninggaard fæstet degneboligen ved kirken bort og flyttet degnen til en af Tuskjærejendommene syd for kirken og med ham flyttede skolestuen med, idet man byggede 4 fag lavloftet skolehus med lerklinede vægge til den ene ende af den 5 fag store degnebolig. Der var 17 børn i alt, og de blev undervist i inden- og udenadslæsning i katekismus og læsebog. Kun én kunne skrive. Der var skolegang fra Mortensdag (10/11) til 12. marts (Gregers dag). Sognedegnen holdt skole. I 1819 indberettede præsten til stiftet, at skolestuen var i ussel stand og var først i dette efterår år blevet udstyret med de nødvendige borde og bænke.

I 1828 var skolehuset meget forfaldent, og samtidig kneb det meget med pladsen til alle skolebørnene. Indførslen af kokoppepodningerne fra 1808 i sognet gav langt mindre børnedødelighed. Der var ikke mulighed for udbygning af skolen ved degnehuset, da grunden var usund. Derfor ansøgte man amtets skolemyndigheder om at få lov til at nedrive skolestuen og flytte den op til det nordvestre hjørne af kirkegårdsdiget og der opbygge et 5 fag skolehus af grundmur, som også havde den fordel, at det lå mere centralt for børnene fra den del af sognet, der brugte det. Man udbød arbejdet i licitation, men stor var forfærdelsen, da det gik op for sognets myndigheder, at prisen, trods flere licitationer, var 1/3del højere, end man havde beregnet. Den udgift ville man ikke pålægge sognet, og så var der ikke andet at gøre, end igen at klemme balderne sammen i den gamle bygning, som fik lov til at stå, til man i 1835 byggede - ikke en 5 fag bygning, men en 3 fag bygning ved det nordvestlige hjørne af kirkegårdsdiget. I 1828 havde man fået påbud om at opsætte klavreredskeer ved skolen til brug ved gymnastikundervisningen, som nu var blevet pålagt alle skoler, men det kunne ikke nytte dermed, før man vidste, hvor skolen skulle ligge, så de kom heller ikke før i 1835. Den sydlige låge i kirkegårdsdiget vidner om den tid, hvor degnen boede syd for kirken, men kan i øvrigt godt være meget ældre. I mange år gik der en sti henover marken til lågen.

Skolefundatsen 1829:

I 1829 forsøgte man i sogneforstanderskabet at forbedre skolevæsenets organisation, idet sognet fik sin første skolefundats, og vi får da en del at vide om skoledistrikternes opdeling. Det er ved denne tid, at skolebygningen er planlagt flyttet fra degneboligen i Tudskjær til en plads lige nordvest for kirkegårdsdiget, nogenlunde der, hvor kapellet ligger i dag. Skolestuen var en tilbygning til degneboligen på 4 fag, med 3 fag vinduer. Distriktet til skolen var: Opsund, Mose, Gårdsdal, Tudskjær, Præstegård, Kirkeby, Nygård, Pilgårdene, Kassentoft, Kildsig, Rudmose, Bækgård, Lillebæk, Vantinghus, Vanting, Mosdal, Landerhuse, Bjørnkjær, Kjærhus, Biring, Vesterbæk, Hustedby, Langergård, Røjkum, Nørre- og Sønder Søndergård, Brejninggård med mølle og fæstejendomme, ialt 118 tønder Hk, 51 familier og 53 skolesøgende børn. Som det ses, var Opsund nu flyttet fra biskoledistriktet til Hovedskolen.

Lønnen til degnen var en blanding af naturalier og penge. Først og fremmest 16 tønder byg, som var den gamle degnelønning. Dertil kom 5 tønder rug og 5 tønder byg yderligere in natura, 12 tønder byg efter kapitelstakst, 20 læs hedetørv à 12 snese, 8 læs klyne à 24 snese samt hø og halm efter anordningsmæssig brug. Dertil kom selvfølgelig, hvad han selv kunne avle på sin påboende ejendom, som sognet nu havde købt fra Brejninggaard. Undervisningen for Hovedskolens område var fra 1-10 til 1-5, og desuden skulle degnen om sommeren undervise alle skolepligtige børn i sognet. Ifølge forordningen var sognets aflønning af degnen ikke på højde med det vedtagne, og vi skal helt frem til 1878, før dette blev rettet.

Degnen skulle også sørge for at føre det ene eksemplar af kirkebogen, for renholdelse af kirken og for vask af

alterklæderne o.s.v. Fra sognets side ville man også gerne have ham til at ringe morgen og aften, men da han ikke boede lige ved kirken, men i Tudskjær - nuværende Hovedskolen - mente Ribebispen ikke, at det kun være ham, men sognemændene, der var pligtige dertil. Ved hjælp af 2 tønder byg årligt fik man ham dog til at ringe, men fra 1856 var det slut, så måtte sognet selv passe det.

I 1832 døde Harder og Peder Staglund Pedersen blev kirkebylærer, sognets første med lærereksamen, idet han havde eksamen fra Borris seminarium. Ved de forskellige gejstlige tilsyn blev han altid betegnet som flittig og dygtig som lærer. Det var i øvrigt ham, der i 1847 fik indført jernpenne i skolen, da han brugte briller og derfor havde svært ved at blive ved med at skære fjerpenne til børnene. Forældrene skulle selvfølgelig betale både for penne og skafter.

Da det kneb med plads til alle skolesøgende børn, blev Hovedskolen ved kirkegårdsdiget ombygget i 1845, bygningen blev gjort højere og der blev tilføjet 2 fag, således at den nu var på 5 fag. Der var oplukkelige vinduer mod syd, vest og nord, mens der ved den østre ende af bygningen blev bygget et lokum. Undervisningen i hovedskolen var om sommeren 4 dage ugentlig for nederste klasse, 1 dag om ugen for øverste klasse. Om vinteren gik man i skole 6 dage om ugen fra 8-9 morgen til 4 eftermiddag. I 1858 var undervisningen i Hovedskolen 4 dage ugentlig om vinteren for øverste klasse og for nederste klasse 2 dage ugentlig, om sommeren var det 1 dag for øverste og 3 dage for nederste klasse. 24-11-1859 gik der ifølge sognerådets forhandlingsprotokol 69 børn i hovedskolen og 35 børn i biskoledistriktet. Degnen fik ½ daler pr. barn i skolepenge, i alt 53 Rdl, og skulle så aflønne biskolelæreren heraf. Der var i forvejen pålignet sognet 26 Rdl 2 mark 8 skil, så der skulle yderligere hentes 26 Rdl 3 mark 8 skil i skoleskat hos sognets beboere. Skoleligningen for 1865 lød således: Der pålignes med alt korn, fourage og ildebrændsel samt 2 mark pr. tønde hartkorn og 6 skil. pr. 100 Rdl formue, foruden hvad fæstere og tjenestetyende skulle betale, beløbene blev ikke opgivet. I 1869 var undervisningen i hovedskolen om vinteren 4 dage for øverste klasse, 2 dage for nederste klasse, om sommeren 1 dag for øverste klasse, 4 dage for nederste klasse.

I 1862 var det galt igen med henvendelse fra skolemyndighederne. Sogneforstanderskabet mente nu, at man, efter pres fra den efterhånden store bebyggelse i Opsund, ville bygge en skole i Opsund, således at degnen derefter skulle undervise 3 dage om ugen i Hovedskolen og 3 dage om ugen i Opsund. Degneboligens bygninger var små og gamle, så både den og Hovedskolen trængte til ombygning. Sognets problem efter sogneforstanderskabets mening kom til udtryk i en skrivelse til amtet, som blev anmodet om at gøre ministeriet opmærksom på problemerne. Man skrev bl.a. ”Udgifterne ville falde meget trykkende for beboerne, og skulle til disse endvidere føjes forøgede årlige udgifter til læreren i hovedskolen og læreren i biskolen, ville udgifterne blive beboerne, vi tør sige, uoverkommelige, så meget mere som der desto værre er al udsigt til, at udgifterne, ligesom det har fundet sted i de senere år, i en årrække ville stige ikke alene til skolevæsenet, men for en meget stor del på grund af skoletvangen, også til fattigvæsenet, idet fattige forældre nu meget vanskeligere end tidligere kunne få et barn anbragt til at vogte kreaturerne på heden, men må holde det hjemme, og når de ikke kan erhverve føden, søge hjælp af sognet. Vi indrømme gerne, at forholdene i dette og flere lignende her i amtet stillede sogne er meget forskellige fra de bedre egne, hvor beboerne er koncentrerede på opdyrkede arealer, hvorimod der her opføres det ene hus efter det andet på et stykke tilkøbt hede, som oftest ved sognets yderste grænse, hvorved vejlængden til skolen bliver over den lovbestemte og nødvendiggør biskoler”.

Skolelærer og kirkesanger Jørgensen fra Thorsted fik embedet i Brejning hovedskole i 1862, og man istandsatte den forfaldne degnebolig nødtørftigt. Man havde i mellemtiden fået kolde fødder i sogneforstanderskabet med hensyn til skolen i Opsund, man mente, at ved at placere de to biskoler anderledes og ved at flytte hovedskolen tilbage til degneboligen, kunne man lettere tilgodese alle parter. Hovedskolestuen lå jo i en særskilt bygning ved det nordvestre hjørne af kirkegårdsdiget, ca. 900 alen fra Degneboligen. Det betød, at børnene var uden

lærerens tilsyn både om morgenen, inden han kom, og i den time om middagen, hvor han var hjemme og spise. Man kunne godt se en ide i at flytte skolebygningen tilbage til degneboligen, men med den udgift, det ville betyde, ville der ikke også blive råd til en biskole i Opsund. Og man havde da også erfaret, at den største del af Op-sund boerne ville sende børnene til Hovedskolen, hvis den lå sammen med degneboligen og altså lidt nærmere Opsund. Børnene fra Vesterbæk ville godt nok få lidt længere, men det ville man lære at leve med der. Så ville man i stedet bygge en biskole på et passende sted mellem Væggerskilde, Randeris og Opsund, som skulle udgøre den østre biskole og også søges af Opsund boernes børn fra de fjerneste steder. Man ansøgte om at tage 14 tdr 5 skp byg fra hovedskolelærerens offer og accidenser til at betale lønnen til en fast biskolelærer, hvilket ønske blev bevilget, idet man mente, at degnelodden var så stor, at den kunne give et modsvarende udbytte.

Man fik skolelærer Jørgensen til at lave tegning og overslag til den nye degnebolig og skole, som ville koste 1700 Rdl. Da var vi efterhånden nået hen i slutningen af 1863, og i 1864 kom krigen, så da fik man andet at tænke på og udsatte byggeriet, men i foråret 1865 indbød man sognets beboere til at tegne sig for lån til den nye skole, 20 beboere lånte 615 Rdl, som skulle tilbagebetales mellem 1 og 4 år herefter og tegningerne blev godkendt af skoledirektionen. Sogneforstanderskabet bekendtgjorde dels på kirkestævne dels ved annonce i Ringkøbing Avis den 3. marts, at man agtede at bygge en ny degnebolig og skolestue i løbet af sommeren, hvorfor man søgte håndværkere hertil, som skulle henvende sig til formanden, Mads Feldbæk i Feldbækgård med tilbud mellem 8. og 20. marts, og i herefter indgik man akkord med gdr. Niels Christensen Hunger i Hover om at opføre den nye skole og degnebolig, 38 alen lang og 12 alen bred for 209 Rdl.

Sogneforstanderskabet købte selv materialerne ind. Der blev købt 10.000 helbrændte sten hos Chr. Snogdal, der brændte dem i Fattiggårdens teglovn og 6.000 helbrændte sten hos Lars Jensen Røjkums enke. Det viste sig ikke at være nok, så N. H. Frandsen, Brejninggaard påtog sig at købe 4.000 mere, hvor nævnes ikke. Chr. Snogdal leverede ligeledes 6.000 halvbrændte sten, og Lars Røjkums enke 3.000 halvbrændte sten, antagelig til indermurene. Gravers Jensen Blæsbjerg leverede ligeledes 3.000 halvbrændte sten samt 8.000 grå sten, som var af en ringere kvalitet og antagelig blev brugt til skillerummene. Alt tømmer og planker blev købt i Lemvig tømmerhandel, som skulle levere det i Ringkøbing, hvor det så blev afhentet til Brejning af sognets bønder. Her blev der også købt søm, hængsler, glas og andet. Til taget blev der indkøbt 45 travet lyng og i alt 16.000 favne simer til at binde taget fast med, rughalm nævnes ikke, for ofte blev stråtaget lagt skiftevis med en bane rughalm og en bane lyng, men man havde det måske ved hånden, for i forsikringsprotokollen benævnes taget "stråtag". Simerne blev købt fem steder i sognet. Hvert bundet lyngknippe skulle være 1 meter langt (1½ alen). Mads Peder Andersen på Bækgårds Mark blev lejet til at lægge taget for 12 Rdl. 5 mark. Sogneforstanderskabet leverede alt det, han skulle bruge til tækningen, også materialerne til tækkeladet, men rebene dertil måtte han selv tage med, desuden fik han en opstikker og en oppasser på taget. Han skulle også mønne taget til slut. Sognets bønder skulle køre murstenene fra teglovnene til byggepladsen, man regnede med 400 sten pr. læs. Og så skulle de skaffe 4 læs piksten pr. gård og store sten til sylden, hvor de mest skulle bruges til nordmuren og gavlene, ligesom der skulle lægges piksten rundt langs sydmuren.

Poul Kamp skulle hente 10 tønder kalk i Daugbjerg sidst i juni måned for 1 Rdl 2 mark pr. tur. Til at kaste brønden entrerede man med Anders Jørgensen Torre for 1 mark 2 skil. for hver alen, brønden var dyb. Der blev leveret ham to medhjælpere hver dag, ligesom sognet også leverede de materialer, han skulle bruge.

Man beholdt det gamle udhus på den måde, at Niels Hunger skulle flytte det lidt længere mod syd, hvor der var mere tørt og udvide det med 3 fag mod øst, hvori blev indrettet mælke og spisekammer. Forsikringsprotokollen fra dette år og forsikringsprotokollen fra 1896 giver et godt indblik i, hvordan skolen så ud. I 1865 bestod degneboligen af 18 fag stuehus, 38 alen langt, 12 alen dyb og 4 alen høj målt fra soklen, liggende øst vest og med

skole i øst enden, og tilbygget stuehusets vest ende i retningen nord-syd lå 15 fag stald og lade, 31 alen lang, 3 ¼ alen højt, 11 ¼ alen dyb. Alt var bygget i grundmur og med stråtag.

Stuehuset indeholdt fra vest følgende: 3 fag til mælkekælder og bryggers med en 16 tommer vid skorsten og bageovn opført af brændte sten, 3 fag til til spisekammer, forstue, køkken og pigekammer, 3 fag til dagligstue og sovekammer, 3 fag til storstue, gæstekammer og forstue og 6 fag skolestue, alt med bræddeloft og pudsede vægge samt bræddegulve i skolestuen, gæstekammeret, storstuen, dagligstuen og soveværelset og ellers cementgulve. I 1878 blev skolelokalet delt i to ved et skillerum, og der blev bygget en forstue mod nord, således at nederste klasse fik sin egen indgang. Desuden blev denne skolestue også forsynet med skorsten og kakkelovn.

Det gamle skolehus solgte man til Poul Kamp, der drev handel i Kampstedet, lige ved siden af og manglede lagerplads. Prisen var 160 Rdl. Han måtte benytte skoleloftet med det samme og kunne regne med at overtage hele bygningen til september. Og så kostede det hele byggeri i 1865 kun 1370 Rdl, så det var ikke så ringe endda. Kommunen sørgede for nye borde og bænke til skolestuen.

Hvad angår børneantallet, så steg det gennemgående gennem alle årene. I 1808 begyndte man at vaccinere børnene mod kopper, og det betød større overlevelse, og fra omkring 1840 begyndte udstykningen af heder og udmarker i sognet, og det betød unge folk og dermed mange børn. I **1815** var antal skolesøgende børn 17 i hovedskoledistriktet og 15 i biskoledistriktet, men det var inden tvungen skolegang fra det 7. år var slået helt igennem. I **1848** gik der 60 børn i Hovedskolens to klasser, i **1856**: 55+1 der undervistes hjemme, i **1862**: 81+9 der undervistes hjemme, i **1864**: 95+6 der undervistes hjemme, i **1871**: 77+7 der undervistes hjemme, i 1879: 54+11 der undervistes hjemme, i **1895**: 129 nu i 3 klasser med 1 lærer og 2 vinterlærerinder.

Ifølge sognerådsprotokollen mødtes sognerådet 23. oktober 1874 i fattiggården for at tage ministeriets cirkulære af 22. september under behandling angående skolelærernes kår. Det blev vedtaget at tilskrive skoledirektionen følgende: ”Undertegnede sogneråd finder ingen eller grund til at udbetale ekstraordinære tillæg til skolelærers lønning af kommunekassen, thi den stadige stigen på livets første nødvendighed kan ikke give vor lærer noget, da han har en jordlod hvorpå kan holdes 3 til 4 kreaturer og derfor selv avler livets første nødvendighed, tilligemed de nødvendigste artikler i økonomisk henseende, desuden får han udbetalt af kommunen 12 tdr. byg efter kapitelstakst foruden omtrent 8 tdr 4 skp rug, 9 tdr 2 skp byg foruden offer m.m.. Stiger således det ene, så stiger også det andet i samme forhold. Brejning er en fattig kommune, der har en gæld på 5.265 Rdl både på fattig- og skolevæsen, derfor kan den ikke indlade sig på dette tillæg, som vi også tror, at vor lærer hverken gør fordring på eller har nogen grund til at fordre”. Det skal da også tilføjes, at lærerens aflønning her i kommunen var af de bedre set i forhold til de øvrige skoler i amtet.

Den nye skoleordning fra november 1878:

Provst Vilstrup i Borris, der var formand for amtets søndre provstis skoledirektion havde gennemgående et godt øje til Brejning sogneråd og sognets skoleforhold. Han havde sendt et brev til sognerådet 19-2-1877, som ikke mere eksisterer, men som må have indeholdt ikke så få retningslinier om skoleforholdene med flere lærere og en forskole, for sognerådet besvarede henvendelsen 11-3 1877 til ”Deres Højærværdighed” som følger:

”Sognerådet kan ikke indse, at det er heldigt at få denne ordning gennemført, da det er en selvfølge, at børnene om vinteren i snevejr og dårligt føre vil komme til at forsømme mere end som nu, the det er jo ikke som i de gode egne, hvor der er mest grøn mark og ikke så vidt beliggende, men når at børnene i dårligt vejr kommer til skolen våde om fødderne og benene og må sidde i skolen om dagen, da må det jo indrømmes, at det er til skade

for børnenes helbred, ligesom at det betragtes af mange forældre som en stor byrde at holde deres børn i skole hver dag med mad.

For at lette sommerskolegangen i hovedskolen kan godt ske ved, at vinterskolen begynder 1. oktober og bliver ved til 1. maj, ligesom i biskolerne, dersom beboerne ønsker dette, men endnu har ingen (for)hørt om det”.

Og man opgav da også at starte 1. oktober.

12-8-1878 skrev sognerådet til provsten, at i forbindelse med den omordning af skolevæsenet, der var under udførelse i sognet, ville man ikke ansætte seminarister ved biskolerne, da man forudså, at der på sigt ville ske en større omordning af skoleforholdene i det udstrakte sogn, hvorved der kan tænkes at blive flere biskoler. Sognerådet foretrak, at der om vinteren blev ansat en ueksamineret biskolelærer ved hver biskole og også en ueksamineret lærer for nederste klasse i hovedskolen.

Ifølge Brejning sogneråds forhandlingsprotokol er der 23. oktober 1878 noteret følgende brev fra Ringkøbing amts skoledirektion:

”Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet har under 19. denne måned tilskrevet Direktionen således: Efter at have brevvexlet med stiftets biskop i anledning af Direktionens indstilling i behagelig skrivelse af 28. juni sidst leden angående en forandret ordning af Brejning sogns skolevæsen, skulle Ministeriet til behagelig efterretning og videre foranstaltning tjenstlig meddele, at det bifaldes, at der fra 1. november dette år antages en ueksamineret lærer til at undervise hovedskolens mindste klasse i de 5 måneder af vinterhalvåret, så at begge skolens klasser hver for sig i disse måneder erholde daglig undervisning, til hvilken ende det nuværende lokale ved anbringelse af et skillerum vil være at indrette til tvende særskilte skolestuer, medens i den øvrige del af året øverste klasse vil have at søge skolen 1 dag og nederste klasse 2 dage om ugen, hver for sig, samt at ligeledes fra 1. november næstkommende sognets tvende biskoler ville at være at forsyne hver med sin lærer til at besørge undervisningen i 5 vintermåneder i hvilke samtlige børn ville have at søge skolen daglig, og at om sommeren hver skole vil erholde undervisning 1 dag ugentlig. Ministeriet unnlader derfor ikke at tilføje, at man i henhold til Direktionens udtalelse i så henseende formoder, at dens bestræbelser ville være rettede på at forskaffe en seminaristuddannet lærer i det mindste til den ene af bemeldte skoler.

Ved at meddele sognerådet foranstående til behagelig efterretning, skulle jeg tjenstlig anmode det om snarest muligt at have hovedskolens lokale delt i 2 rum enten med træ eller mur skillerum med en dør, helst en fløj dør, for at klasserne kunne blive adskilte fra 1. november d.å. og få daglig skolegang. I denne henseende vil det formentlig også blive fornødent at få bygget en ny skorsten til nederste klasse og anskaffe en vindovn med fornødent brændsel til samme.

Ligeledes vil det formentlig være heldigst, at nederste klasse får sin egen udgang med forstue, der måske heldigst kan blive en tilbygning. Endelig forventes indstilling om lærerne til biskolerne og nederste klasse ved hovedskolen snarest ske kan, hvortil indsendte til Direktionens approbation, hvorved bemærkes, at de 2 biskolelærere måtte være over 20 år gamle, og de alle have gode vidnedsbyrd for kundskaber og sædelighed efter anordningen f 29. juli 1814 §44 & 47.

Jeg forbeholder mig selv at prøve dem”.

Ringkøbing Amts søndre provsti 24. august 1878. P. Vilstrup (provst, Borris).

Herefter gik alle børn i skole hver dag fra 1-11 til 1-4 og 3 dage om ugen i april måned. D.V.S. en måned mere om vinteren end foreslået fra Kirkeministeriet. Om sommeren fra 1-5 gik øverste klasse i skole 1 dag ugentlig, de to andre klasser gik 2 dage ugentlig. Hovedskolens to klasser skulle undervises hver for sig i de seks vintermåneder, i nederste klasse blev ansat en ueksamineret biskolelærer. Derfor blev skolelokalet delt i to ved et skillerum, og der blev bygget en forstue, således at nederste klasse fik sin egen indgang. Da der fra forskellige sider blev klaget over, at skolestuerne om vinteren var utilstrækkeligt opvarmede, vedtoges det 18-3-1881 i næste skoleferie at lade den østre skorsten i degneboligen nedtage og på ny opføre i skillerummet mellem den

større og mindre skole, og besørge den i lokalet stående vindovn opsat i den mindre skole og en ny anskaffet og opsat i den større skole. Der blev nu også anskaffet en ny vindovn til den mindre klasse, og den gamle vindovn blev opsat i Sandbæk biskole. Om sommeren skulle øverste klasse som nævnt søge skolen 1 dag, nederste klasse 2 dage om ugen, og ikke på samme dage. Det blev i stedet bestemt til ½ dag og 3 x ½ dag. Der var langt til København, og man var vant til at tilpasse ordre efter forholdene!

Lærerebedets indtægter i Hovedskolen var nu:

5 tønder rug og 17 tønder byg efter kapitelstakst, gammelt degnekorn 3 tdr. 3 skp. 1 fjr. rug, 2 tdr. 3 fjr. byg og 2 skp. havre in natura, som kirkebykskolelærer 2 tdr. byg, kirkesangerløn 20 kr., offer 225 kr., skolepenge 65 kr., småredsel er indløst til 2 tdr. byg, desuden anordningsmæssigt brændsel, hør og halm, samt en jordlod til 3-4 køer, 12 tdr. land ager, 3 tdr. land eng, en del hede og en indhegnet have, samt en meget god, næsten ny bolig.

Ud over det beløb, som kommunekassen betalte til skoleholdet, betalte hvert hjem også nogle skillinger årligt for hvert skolesøgende barn. F.eks. var skolepengene for året 1858 på 47 Rdl for de 94 skolesøgende børn, d.v.s. ½ Rdl pr. barn. Heraf betalte kommunekassen 20 Rdl 4 skil. og forældrene blev pålagt de resterende 26 Rdl 5 mark 12 skil.

Man ville meget gerne have ansat **Anders Lauridsen** fra Gåsdal som 2.lærer ved Hovedskolen, men han var kun 18 år, og provsten, som havde det store ord at skulle have sagt, ville ikke have lærere under 20 år gamle, så der blev antaget en anden. Året efter blev han alligevel vinterlærer ved Hovedskolens underste klasse, og sommeren efter var han lærer for begge biskolerne i Sandbæk og Randeris. I 1881 var **Niels Kr. Hansen** fra Skjern hjælpelærer i hovedskolen om vinteren.

Der var fra 1891 ansat en seminarist og to ueksaminerede lærerinder eller lærere ved skolen. For de sidste vedkommende var det ofte unge kvikke hoveder fra omegnen som **Kirstine Kristensen** fra Mose, **Kirsten Jensen Færg** fra Opsund, **Mads Klemensen** fra Gl. Præstegård og **Anders Krog** fra Krog. Desuden **Kirstine Thøgersen Winther** fra Opsund, og det kan måske godt undre, idet hendes forældre var stærke modstandere af hovedskolen og kun havde brugt Opsund friskole og friskolen i Finderup til deres børn. De unge underviste som regel i pogeskolen, men kunne også bruges i mellemklassen. I 1897 ansatte man til en forandring en nyuddannet lærerinde fra Hoven Kvindehøjskole, **Jepsine Kristensen Sloth** fra Ølstrup, som vinterlærerinde for den mellemste klasse, men i 1898 var Kirstine Winther tilbage i pladsen igen. Der blev stadig undervist i religion, stavning, læsning, skrivning, regning og sang, og det oplystes flere gange fra 1848 og frem, at der blev sunget både i hovedskolen og i biskolerne. Det oplyses også, at der i alle tre skoler fandtes et Danmarkskort, et Europakort og et Palæstinakort. De børn, der ikke kom til hoved- og biskolerne, er sikkert dem, der blev undervist i friskolerne. I hovedskolen blev der i perioder holdt aftenskole for de konfirmerede børn een dag om ugen i november og december måned.

Elevernes kundskaber:

Biskops og provsts sjældne visitatser i sognet gør det vanskeligt for dem at udtale sig om lærerens formåen og børnenes standpunkt. Sognepræstens indberetninger er jo i sagens natur oftere, idet han skulle komme i skolen mindst én gang årligt og holde eksamen. Men man må selvfølgelig tage højde for, hvordan forholdet mellem præst og degn var. I sognepræstens indberetning om skoleforholdene i 1815 oplyses det, at i Hovedskolen gik der 17 elever, som blev undervist i inden- og udenadslæsning i katekismus og læsebog, og hvoraf én kunne skrive. I omgangsskolen gik der 15 børn, som blev undervist på samme måde, og heraf kunne tre skrive. Det samlede antal skolebørn tyder på, at skolelovens bestemmelser om tvungen skolegang ikke helt var slået igennem i sognet.

I en indberetning til Ribe stift i 1819 skrev sognepræsten følgende:

”I Brejninge sogn er degnen Harder tillige skolelærer. Om børnenes rigtignok mådelige fremgang bør tilskrives læreren eller børnenes forsømmelse i at søge skolen, kan jeg endnu ej bestemme, men det vil formodentlig i denne vinter opklare sig, da jeg skal sørge for, at skolen bliver ordentligere besøgt end hidtil, men efterdi skolegangen først nyligt er begyndt ordentligt, har jeg hidtil kun én gang besøgt samme, men agter i vinter omtrent hver fjortende dag at visitere der, når vejr og helbred vil tillade det”.

I april 1825 var sognets præst Riise, der jo boede i Nr. Omme, til eksamen i Brejning sogn, denne oplevelse blev sendt til Ribebispen og lød sådan her:

”Brejning degneskole: bestyres som sædvanlig af degnen Harder. Ligesom jeg i de foregående år ikke har kunnet rose denne skole og dens lærer, således ser jeg mig heller ikke i år i stand dertil. Når såre indskrænkede kundskaber og mådelige undervisningsgaver, således som her parres med ulyst til og lunkenhed i forretningerne, kan intet godt resultat ventes. Eksamenslisten for denne skole frembyder derfor heller intet glædeligt syn. Harders moralske opførsel har i det sidst forløbne år ikke været forargeligt.

Brejninge nordre distrikts omgangsskole: er under bestyrelse af den sædvanlige lærer, ungarl Niels Madsen fra Hover. Undervisningen er yderst simpel og indskrænket, men da den drives med flid og lyst og ej aldeles uheldige gaver, synes dog nogen fremgang. Lærerens sædelige opførsel er god og upåklagelig”.

Det ser unægtelig ud til, at degn og sognepræst har haft et problem. Til Harders undskyldning kan måske være, at han oprindelig var uddannet som bogtrykker, men gik ret hurtigt over til skolegerningen. Ifølge forordningen af 1814 skulle han slet ikke have været degn, kun lærer og kirkesanger, da han blev ansat i 1816, men sådan blev det først med hans efterfølger, men arbejdsbyrden blev nu ikke forandret. Han har flere efterkommere i sognet stadig.

I 1832 ansætter man i stedet for en degn nu en skolelærer og kirkesanger, Peder Staglund Pedersen, der var seminarist fra Borris seminarium. I de forskellige indberetninger fra sognepræsten beskrives han som en duelig og flittig lærer med en god sangstemme, så nu havde i hvert fald hovedskolen fået en kvalificeret underviser. Han anvendte i begrænset omfang den såkaldte indbyrdes undervisning, hvor man anvendte diverse tavler med trykte bogstaver og tal, hvilket lettede undervisningen, når der var mange elever, og i hovedskolen var der i 1840 57, og her kunne de ældste elever godt hjælpe de yngste med tal og bogstaver og således aflaste læreren.

Indberetningerne herefter viser også, at selv om elevernes præstationer svingede noget, så fik de fleste børn gennemgående gode bedømmelser i læsning, skrivning og regning, selv om det kneb med hovedregning indtil 1841, hvorefter børnene også kom med der. Børnene havde gennemgående også lært Balles lærebog i religion udenad, men det kneb med at forklare det lærte, men igen efter 1841 går det ret godt også her. I 1841 var provsten på visitats og kunne konstatere, at især pigerne i hovedskolen var gode til at læse i bog, også nogle af drengene, mens andre drenge nærmest ikke kunne læse.

Hvad bibelhistorie angik, så var der de børn, der læste flittigt og derfor kunne svare på spørgsmålene fra præsten, og de der enten kun læste lidt eller slet ikke, og derfor var nærmest uvidende, og det kunne jo kun tyde på forsømmelse fra elevernes side.

Med hensyn til gymnastik, så blev det indført ved lov i 1828, men her i sognet fik man først de fornødne redskaber ved hovedskolen i 1835, da den blev flyttet op til kirken, og ved biskolerne først, da de blev bygget i 1867 og 1870, og i den første tid var eleverne forståeligt nok kun ”lidt øvet”, men nåede snart op på ”antageligt”. Det er et ret gennemgående træk, at sogneforstanderskab og senere sogneråd meget ofte fik påtale fra skoledirektionens formand om, at gymnastikredskaberne ved hovedskolen og de to biskoler enten var ikke til stede eller i for ringe stand. I starten var der blot tale om et ”klavrerredskab” (ribbe) og en bom. I 1891 havde

amtets gymnastikinspektør været på inspektion, men først i 1893 kom der ordre fra provst Vilstrup i Borris om til hovedskolen at anskaffe glatstang, glattov og springmaskine, og samtidig kom der en opfordring om at anskaffe fornødne lokaler til skolegymnastik i vintertiden. Vi skal nu helt frem til 1930, hvor sognets første gymnastiksal blev bygget i Højmose!

Fra 1842 blev der undervist i geografi og fædrelandshistorie som deciderede selvstændige fag, og i dette år oplyses det, at der blandt Hovedskolens bøger fandtes 10 eksemplarer af Kortfattet Undervisning i Agerdyrkingen. Både i hovedskolen og i de to biskoledistrikter fandtes et Danmarkskort, et Europakort og et Palæstina-kort i 1858. I 1863 indkøbte man 12 regnebøger indeholdende "10-delings systemet", og det må jo siges at være på forkant med udviklingen, idet møntfoden fra rigsdaler, mark og skilling først blev forandret til kroner og øre i 1874. Langs afsted blev der indkøbt læse- og sangbøger til de tre skoler og efterhånden også geografi- og fædrelandshistoriebøger.

I årene fra 1848 og frem oplyses det, at der var god sang både i hovedskolen og i biskolerne, og at børnene om søndagen for en dels vedkommende mødte op i kirken og sang i kor. Mange af dem havde godt gehør og gode stemmer, og nogle kunne noder, modsat i Nr. Omme, hvor fædrene ikke var musikalske og børnene heller ikke, som præsten skrev i indberetningen 1854.

Der var selvfølgelig nogle børn, der slet ikke havde evner, men der var jo også nogle, der ikke gad. I 1839 klagede Jens Jørgensen Torre over læreren til skoledirektionen, idet hans søn, Frederik Adolf Jensen, var kommet fra skole godt gennembanket af læreren, så han kastede blod op og var godt stribet på ryggen. Han skulle ydermere have været lukket inde i skolestuen sammen med en tændt kakkelovn, mens læreren var hjemme og spise midt på dagen. Staglund Pedersen svarede skoledirektionen på forespørgsel, at dels var Jens Jørgensen Torre fuld af løgn, hvad enhver vidste, dels modtog han fattighjælp - i konens navn - dels havde han stor ulyst til stadig arbejde, men hellere til kortspil og drikkeri, hvorunder han undertiden slog vinduer ud, f.eks. i fattighuset og yppede slagsmål og klammeri, og denne opførsel kunne ikke virke fordelagtig på hans børn, hvoraf Frederik Adolf var vanartet, stridig, doven og træg i en alder af 12 år, men med et godt hoved, hvorfor Staglund Pedersen efter at have "slåset" med ham om regning og Balles lærebog fandt for godt at give ham en dragt prygl med et tyndt tampreb uden knuder. I øvrigt kunne vinduerne i skolestuen lukkes op, hvis der var gået ild i skolestuen.

Medlemmerne af skolekommissionen med sognepræsten i spidsen var ude at syne drengen. Men da der gik en måneds tid, inden man nåede så langt, var striberne væk, men de troede trods alt mere på faderen, end på læreren. Skoledirektionen pålagde skolekommissionen i Brejning at give læreren en alvorlig påtale, fordi han havde straffet drengen langt ud over det tilladelige, men mere blev det ikke til, da der normalt ikke blev klaget over, at han var for hård ved børnene. Så havde Jens Thorre regnet med lidt erstatning, gik det i vasken. Se under det vestlige ejerlav.

For biskolernes vedkommende lå børnene nogenlunde på samme niveau, som børnene i hovedskolen, med de samme styrker og svagheder. I 1841 kneb det noget med at læse i biskolerne, hvor 3-4 læste godt, mens en del nærmest gættede sig til ordene, så det skulle der strammes op på. Biskolelærerne var jo enten en husmand eller nok især bønderkarle, og alle blev karakteriseret ved, at de drev undervisningen med flid og lyst og udviste begavelse som undervisere. Det følger op på sogneforstanderskabets udtale i 1858: "man ved jo af erfaring, at børn fra omgangsskoler, som Brejning sogns, som oftest blev udskrevet derfra med god lærdom".

Biskolerne.

I det nordre og østre distrikt var der omgangsskole, hvortil degnen skulle antage og aflønne en lærer, d.v.s. en nogenlunde oplyst bondekarl. I 1815 var det Laurids Graversen, født i Ravnsbjerg 1745, og ejer af Viftrupgård og 70 år gammel! Der var 15 skolebørn, der blev undervist på samme måde, som i hovedskolen. Men her kunne tre skrive. Undervisningen gik fra 1.-12. til 28.-2. Det betød, at så havde man børnene hjemme i den travle tid, forår, sommer og efterår. Aflønningsmæssigt var det således, at degnen fik sin degneløn, dels i naturalier dels i penge, men i omgangsskole-distriktet betalte man 1½ skilling af hver tønde hartkorn, der var lagt til dette distrikt. Men degnen skulle betale omgangslærerens løn. Her lejede sognet sig ind i forskellige gårde, hvor der var plads i stuehuset, som i Højmose, Væggerskilde og Randeris, hvor der så blev holdt skole i storstuen, heraf navnet omgangsskole.

Sognets økonomiske tilstand var sådan, at man ikke havde mulighed for at bygge et skolehus i biskoledistriktet. 30 af sognets bønder havde købt deres gårde til selveje i 1794 og var nu ved at være gældfri og havde ikke lyst til at få flere udgifter, resten af bønderne havde købt deres gårde til selveje mellem 1810 og 1815 og kunne ikke klare flere udgifter, slet ikke så få år efter Statsbankerotten i 1813, og hartkornet i biskoledistriktet var så lille, at der heller ikke var noget at hente der.

Ifølge skolefundatsen i 1829 blev omgangsskole-distriktet nu kaldet biskoledistriktet og omfattede i 1829: Ravnsbjerg, Mose, Moesgård, Toft, Snogdal, Feldebæk, Bjerg, Højmose, Randbæk, Sandbæk, Viftrup, Væggerskilde, Randbæk Hedehus, Magersped, Randeris, Torhuse og Koldinghus, ialt 53 tønders Hk med 29 familier og 24 skolepligtige børn.

Biskolelæreren skulle have 5 tønders byg efter kapitelstakst, samt kost og logi på et bestemt sted, som sognet lejede, og hvor det også sørgede for opvarmningen. Læreren for biskoledistriktet skulle antages af skolekommissionen med provstens anbefaling. Skulle en duelig lærer ikke kunne anskaffes til denne pris, måtte man hæve akkorden.

Skolestuen skulle ligge på et bekvemt sted i distriktet, som var delt i to, således at der hver uge blev undervist f.eks. både i Højmose og i Væggerskilde, 3 dage hvert sted, så kunne én person klare det hele. Undervisningen skulle være fra 1.-11. til 1.-5., og resten af året skulle samtlige skolepligtige børn søge til hovedskolen, hvor degnen skulle undervise dem alle. Alle udgifterne pålignedes samtlige beboere i sognet, der var jo ikke andre til at betale. På denne måde ville nogle af børnene få lidt over ¼ mil til skole, og det måtte de ikke ifølge skoleloven, men det var nødvendigt her i sognet for at holde udgifterne nede.

Undervisningen i biskolerne var lidt anderledes end i hovedskolen. Indtil 1839 gik eleverne om sommeren til Hovedskolen, hvor degnen underviste alle elever, herefter var der også sommerundervisning i et af biskoleområderne, tilsyneladende gik det på skift hvert andet år. I lange perioder var det den samme lærer, der underviste i begge distrikter. I 1845 gik man om sommeren i skole 2 dage om ugen, om vinteren hele dagen 3 dage om ugen i hvert område, mens der i hver biskoledistrikt i 1869 undervistes 3 dage ugentlig i de 7 vintermåneder og 2 dage ugentlig i de 5 sommermåneder (maj-september).

Niels Jensen, der var født i Rudmose i 1814 og var biskolelærer i biskoledistriktet ad flere omgange, er et godt eksempel på, hvordan tilværelsen var for en ung biskolelærer. Han var biskolelærer i vinteren 1833-34, herefter tjenestekarl i Borris i sommeren 1834, og igen biskolelærer i vinteren 1834-35, tjenestekarl i Brejning i sommeren 1835, og igen biskolelærer i vinteren 1835-36. Herefter var han tjenestekarl på Rydbjerg i Velling i sommeren 1836 og blev herefter skolemester i Ringkøbing i vinteren 1836-37, hvorefter han rejste til København.

Odderbæk er ikke nævnt. Det skyldes, at gården lå så langt fra lov og ret, at børnene herfra fik lov til at søge Muldbjerg skole, en ordning der med variationer fortsatte gennem årene. Sogneforstanderskabet, senere sognerådet, betalte det meste af udgiften til Hover sogn. Bonden i Odderbæk betalte selv lidt, og det ville jo ikke være Vestjylland, hvis man ikke med års mellemrum priede lidt om prisen de to sogneråd imellem. Således ansøgte Niels Odderbæk i 1878 sognerådet om lov til at sende sine børn til Muldbjerg skole, som jo var nærmere for Odderbæk end Brejning. Der var blot den hage derved, at sognerådet i Hover forlangte 20 Kr pr. år af Brejning sogneråd for at tage børnene. Efter mange forhandlinger og tingen om priser vedtog man, at Brejning sogneråd betalte 12 Kr om året og Niels Odderbæk 3 Kr. I 1886 var prisen steget til 12 kr. pr. barn.

Med hensyn til at finde en duelig lærer til omgangsskolen, så siger en ansøgning fra pastor Bjerrum til provst Block fra 1852 en hel del:

”Det unge menneske Josias Nielsen af Randbæk i Brejning sogn beder herved Deres højærværdighed være ulejliget med at undersøge, om han kan antages som biskolelærer i Brejning sogn. Han er af mig konfirmeret for 6-7 år siden og var dengang en flink konfirmand. Muligen kunne nu en del af skolekundskaberne være glemte, men de lader sig vel atter snart indhente”.

I øvrigt havde man haft et stort problem med at skaffe unge omgangsskolelærere i krigsårene 1848-1850 og 1864, hvor de fleste af sognets unge mænd var indkaldte. Det betød også, at det kneb med arbejdskraft på gårdene, så man måtte bruge børnene mere end ellers, hvorfor man gerne så skolegangen nedsat til 2 ugentlige dage, og det betød også, at unge mænd som den 17-årige Christen Bertelsen fra St. Sandbæk blev ansat som biskolelærer i vestre distrikt. At det også kunne knibe på andre tidspunkter viser dels nedenfor nævnte valg af husmanden Knud Jensen, dels at i 1862 blev den kun 15 årige Søren Christian Madsen ansat dels i vakancen i hovedskolen dels som biskolelærer for hele distriktet. Han var senere husmand på Kildsigvej 4.

Fra skolemyndighedernes side med herredsprovsten i Borris i spidsen havde man nok et godt øje til Brejning sogn og sognets skoleforhold, for gang på gang værger sogneforstanderskabet sig imod de pålæg, der dukker op, om bedre skoleforhold. I 1858 beder man om at slippe for at skulle bygge to biskoler i distriktet, da man netop har haft store udgifter til et nyt fattighus. Og - som man så frimodigt skrev - man ved jo af erfaring, at børn fra omgangsskoler, som Brejning sogns, som oftest blev udskrevet derfra med god lærdom. Og så var der jo også det, at med faste skoler blev skoletiden let forøget, og det var til skade for fattige forældre, der så ikke kunne sende deres børn ud at tjene, men måtte holde dem hjemme til skade for fattigvæsenet. Så i 1859 lejede man lokale hos Anders Nielsen Ahle i Randeris for østre biskole for vinterhalvåret og hos Chr. Højmosen til vestre biskole for hele det kommende skoleår, begge steder for 5 Rdl. Året efter blev lokalet stadig lejet hos Chr. Højmosen for hele året for 6 Rdl., men for østre biskole blev der i stedet lejet et lokale hos Bendt Larsen i Væggerskilde fra 1-11-1860 til 1-11-1861 ligeledes for 6 Rdl., og da blev der leveret en kakkelovn fra sognet til hver skolestue. Samtidig lejede man igen husmand Knud Jensen fra Skauhale (Sandbækvej 3) til at holde skole for Vestre biskoledistrikt for 3 mark for hver skoledag om vinteren og 3 mark for hver skoledag om sommeren på egen kost. Man var antagelig i en situation, hvor det kneb med at finde passende emner, for han var slem til at spille kort om aftenerne og faldt så i søvn i skolestuen næste dag, og når larmen blev for voldsom, vågnede han med et ”Klør er trumf” eller bare ”trumf”, og det lærte eleverne jo ikke meget af. Trods alt var han fast ”inventar” i Højmosen biskoledistrikt fra før 1858, og provsten gav ham i øvrigt et godt skudsmål ved visitationen dette år. Selv om han var lejet til at undervise i Vestre biskole, ses det af indberetningerne, at han underviste i hele distriktet, og det var tilsyneladende normen de fleste år mellem 1815 og 1878, hvor indberetningerne viser, at det er samme lærer i begge biskoledistrikter. Ind imellem ses det i sognerådets for-handlings-protokol, at der ansættes en lærer til vinterundervisningen i hver biskoledistrikt, men det er undtagelsen.

Selv om man til stadighed pegede på, at Brejning sogn var et fattigt og tyndt befolket sogn især i nord, øst og

syd, så var børnetallet i 1860 dog 69 børn, der søgte hovedskolen og 35 børn, der søgte biskolerne. På grund af det store pres på skolerne, var man engang efter 1840 begyndt at undervise alle børn i biskoledistriktet om sommeren både i vestre og østre del. Sognerådets forhandlingsprotokol begynder først i 1859, men ifølge indberetningerne til provsten, er det sidste gang i 1839, at alle børn i skoledistriktet var samlet i hovedskolen denne sommer.

For at bedre skolesituationen lejede man fra 1-5-1861 til 1-5-1866 Bendt Larsens vesterstue i Lille Væggerskilde som lokale for østre biskoledistrikt 2 dage ugentligt om sommeren og 3 dage ugentligt om vinteren. Han skulle bygge et fag til stuen, således at den blev på tre fag inden 1. november 1861. Om vinteren skulle der leveres ham de nødvendige tørv til opvarmning. Betalingen var 9 Rdl. om året. Sogneforstanderskabet skaffede nødvendige borde og bænke. I 1862 henvendte en del beboere fra sognets sydøstligste del sig til sogneforstanderskabet og anmodede om at få flyttet skole-lokalet fra Lille Væggerskilde til Randerisgård, der jo lå noget sydligere og nærmere dem, men selv om henstillingen blev modtaget positivt, skete der nu ikke noget. Bendt Larsen ansatte sin kones broder, Laurids Christensen, til at holde skole i Væggerskilde fra 1-10-1861 til 1-4-1862 6 timer dagligt i ugens seks søgnedage på egen kost og logi for 42 Rdl 3 mark. Hos Christen Jensen i Store Højmosse lejede man et lokale fra 1-10-1861 til 1-5-1862, som også skulle bruges til sommerskole for vestre biskoledistrikt, for i alt 7 Rdl. Samtidig ansatte man igen Knud Jensen som lærer ved vestre biskoledistrikt for 40 Rdl. fra 1-10-1861 til 1-5-1862 på egen kost og logi.

Forholdene med omgangsskole i det nordøstlige skoledistrikt var nu engang ikke optimale med de mange børn i Opsund området, så i marts 1867 købte sognerådet 2000 kvadratalen jord af sognerådsmedlem Mads Nielsen i Randeris for 10 Rdl på den såkaldte Randeris Hede. Herpå skulle der bygges en biskole, som var beregnet til at koste 350 Rdl. Skolefondet lånte sognet 200 Rdl, resten blev pålignet sognet. Selve byggeriet blev udliciteret dels på kirkestævne to søndage i træk, dels i Ringkøbing avis. Mads Feldbæk skulle levere 5000 helbrændte og 3000 halvbrændte sten, som Anders Toft i Opsund brændte i sin teglovn. Chr. Berthelsen i St. Sandbæk og Hans Peter Nielsen i Feldbæk leverede tømmer, brædder og 1500 grå mursten til skorsten og skillerum. Rør til taget skaffede man ved at pålign 16 pund rør pr. tønde hartkorn. 21 husmænd og inderster fra sognet skulle vederlagsfrit gøre tre dages arbejde hver ved skolebyggeriet efter tilsigelse, og Mads Randeris skulle levere vand, sand og ler til byggeriet, samt holde opsyn dermed.

Der blev bygget 5 fag hus, det nordligste var 2 1/2 alen lang, de 4 øvrige 2 alen. (1 alen = 0,62 cm). Det nordligste indrettedes til forgang samt køkken med skorsten, de 4 øvrige var skolestue, som blev forsynet med 6 fag vinduer. I køkkenet var der 1/2 fag vindue, gangen blev oplyst af et lille vindue over yderdøren. Murene var 1 stens mure, undtagen i gavlene og mellem vinduerne, hvor de var 1 1/2 stens. Skolestuen opvarmedes af en bilæggerovn, der stod i forbindelse med skorstenen i køkkenet. Desuden fandtes der en latrin bag bygningen. Skolen kaldes skiftevis både **Søndre** og **Østre biskole** foruden **Randeris biskole** i de forskellige indberetninger. Skolens vand fik man fra brønden i ejendommen Torhuse matr.2, som lå øst for skolehuset.

Allerede i marts 1877 nedbrændte Randeris biskole og i forbindelse med opbygningen af den samme sommer, er der en udmærket beskrivelse af skolestuens inventar. Skolestuen var omtrent 8 alen lang og 10 alen bred. Den havde bræddegulv og blev opvarmet af en bilæggerovn. Der var 6 fag hele vinduer til skolestuen og 1/2 fag til køkkenet, hvorfra der var en stige gennem loftlemmen til loftet. Skolen var lyngtækket. Der var 3 skoleborde med passende hældning, 2 fjæle brede, 6 alen lange med en liste for den nederste kant og en foroven med huller til blækflaskerne, ligesom der var en fjæl til at lægge tavlerne på. Til skolebordene var der skamler, som var sat fast til bordene, således at de kunne flyttes samlet. Ved den ene væg stod en skrivepult - som i dag findes på Egns museet - og oven over denne var der en 2 alen bred bogreol med 3 hylder til skolens bøger. Skolestuen havde høvlet og malet trægulv. I forgangen var der 2 hylder og nogle knager til børnenes tøj. Gangen var belagt

med piksten, som fortsatte en alen rundt om bygningen. Fra gangen var der en dør til skolestuen og én til køkkenet. Over indgangsdøren var der nogle små ruder til at give lys i gangen. Det indre af bygningen var overtrukket med kalk og sand samt kalket to gange. Ved bygningens nord ende var der opsat to latriner i træ. Udover materialerne kostede det 122 kr i arbejds løn at bygge skolen.

I foråret 1870 enedes man om at nedbryde det gamle fattighus, der ville blive ledigt, når fattiggården var færdig, og flytte huset til vestre biskoledistrikt for at bruge det til biskole der. Man gjorde akkord med Poul Kamp om at nedbryde det, der var på 9 fag, og igen opføre 7 fag bygning i Sandbæk på en grund, man købte af Jens Bang. Sognerådsformand Christen Sandbæk og Anders Andersen gik vejen mellem gården Toft i vest og Svend Olsen i Fjaldene i øst og målte vejen op, og midtpunktet var et stykke jord lige vest for Store Sandbæk mark, som ejedes af Jens Bang i Randbæk Krog, og som solgte 2000 kvadratalen til at bygge skolen på. Trods den omhyggelige opmåling gav det nu alligevel anledning til, at beboerne både øst og vest for skolen klagede over skolevejen, dels over dens længde, dels over at især om vinteren kunne det være svært at passere den i sne og søle. I februar 1879 bestemte sognerådet, at nu skulle skolevejen fra Laurids Toft i vest til Sandbæk biskole og fra Svend Olsen og Niels Erlandsen i Øst til skolen måles ud og istandsættes, hvor det trængtes. Ole Snogdal og Anders Ahle blev sat til at måle vejen, og det blev besluttet, at der skulle kastes en skolesti mellem Laurids Toft og biskolen. 15. april 1879 skrev sognerådet til skoledirektionen følgende:

”I anledning af en klage fra en del af beboerne som søger Sandbæk skole, og som har været tilsendt skoledirektionen, og derfra sognerådet tilsendt til erklæring, skal sognerådet tillade sig at oplyse, at der fra den nordvestlige sted i Brejning sogn er når der bliver en skolesti i en lige retning 2950 favn, da stedet ligger aller længst ude, og det må bemærkes til den indsendte klage, at hverken Niels Kjærgaard, Peder Andersen, Peder Christensen eller Niels Sørensen har nogen børn, der søger skolen, den eneste, der kunne være tale om, skulle være Peder Christian Nielsen, men har 550 favn nærmere end Laust Nielsen, ellers for de øvrige beboere kan der ikke være tale om at have for langt efter stedernes beliggenhed i en så udstrakt hede sogn. Med hensyn til de østre beboere der kan der vel ikke anlægges nærmere sti, da der går en opkastet vej det meste af tiden over godt tør jordbund, og når den får ende, er sognerådet villig til at lade opkaste en sti. Vel kan det jo ikke nægtes, at Svend Olsens hus ligger lidt over ½ mil fra skolen, men det er vel og den eneste, også ligger beboerne jo efterhånden nærmere skolen, og enhver, der klager, har jo heller ikke børn, der går i skole”.

Og så havde sognerådet samme bemærkninger, som år tidligere, at skete der en omlægning af biskolerne i denne del af sognet, ville der være samme ønske både i den sydøstlige og den vestlige del også, hvorved det ville gå ud over hovedskolens elevantal, og sognerådets økonomi med stor rentebyrde og afdrag på gælden tillod slet ikke sådant noget. Pastor Bergenhammer underskrev ligeledes disse betragtninger på skolekommissionens vegne, som udmundede i, at når skolestien fra vest til Sandbæk blev forbedret, så måtte det være det. Skolestien gik fra jordemoderhuset til fattiggården og videre over fattiggårdens jord til Feldbæk gårds skel i Ole Peters ejendom og derefter over Peder Ditlevs jord til skolen i Sandbæk. De berørte lodsejere fik erstatning. Jens Højmose skulle lave en spang med holdtræ over bækken, som stien passerede.

Prisen for grunden var 10 Rdl, men Jens Bang ville i stedet lige så gerne årligt have asken og latrinen fra biskolen, og det gik man ind på, og det var klogt gjort, for mens man ind imellem måtte leje folk for at få tømt askemødding og latrin ved Randeris biskole, var det jo aldrig et problem i Sandbæk. De to fag, der blev til overs ved flytningen, måtte Poul Kamp beholde, men han skulle til gengæld renovere de syv opsatte fag, så de var i god stand. Gulvet var lagt af mursten, og da der var kommet huller i det, blev det repareret i juni 1877, da man igen havde fået brændt mursten i fattiggårdens teglovn. I 1881 blev Gravers Krog i Røjkumkrog lejet til at fjerne Sandbæk biskoles stengulv og i stedet lægge gulvbrædder. Skolen kaldtes både **Nordre** og **Vestre biskole** foruden **Sandbæk biskole**. I sommeren 1895 lagde man beboelsesrummet til skolestuen og delte den i to

klasser, men allerede 1-11-1890 havde man ansat Mikkel Højmoses datter Kirstine Kathrine Andersen som lærerinde for de mindste børn. Herefter var der to ueksaminerede lærere ved skolen.

I Videbæk rådhus kælderarkiv er der bl.a. bevaret en række skoleprotokoller fra Højmose skole, og imellem disse, der strækker sig fra årene 1907 til 1955, ligger et lille hæfte med titlen: "Dagbog for Brejning nordre Biskole, begyndt den 1ste December 1874. N. K. Nielsen, f.T. Lærer". Den medtager årene 1874-1880, og heraf fremgår det, at skolegangen i Sandbæk biskole var de tre første dage om ugen året rundt, hvorfor skolegangen i Randeris biskole må have været holdt på ugens tre sidste arbejdsdage. Der er ikke angivet, hvor mange dage pr. måner, men ifølge dagbogen var det reglen, at man arbejdede normalt fra oktober til april, lidt færre dage i maj og juni og endnu færre dage i juli-september, med 5 dage og 3 dage i juli og august og 8 dage i september for året 1876.

På forsiden står der ligeledes følgende: "Ifølge Skoleanordningen (1878) skal der undervises 5 Timer daglig fra 1ste November til Udgangen af Februar Maaaned, hertil er bestemt Tiden fra Klokken 9-12 Formiddag og fra 1-3 Eftermiddag. Fra 1.Marts til Udgangen af October 6 Timer daglig nemlig fra Klokken 8-11 Formiddag og fra 1-4 Eftermiddag. 18. Dcbr.1879. Jac. Rindum, f.T. Lærer". Dette må jo så have været gældende for begge biskoler, der fra nu havde hver sin lærer.

12-3-1883 modtog sognerådet en anmodning fra beboerne i Opsund om at få Randeris biskole flyttet nærmere til Opsund området, da børnene havde for lang skoleafstand. Sognerådet meldte tilbage, at skulle biskolen i Randeris flyttes, så skulle biskolen i Sandbæk det også, og så ville det blive nødvendigt med at bygge endnu to biskoler, og det var der ikke penge til, så man foreslog Opsund boerne at leje et lokale i Opsund og oprette en pogeskole, så skulle sognerådet nok hjælpe både med lokaleleje og lærerlønning. Det blev starten på Opsund friskole, se videre dér.

Undervisningen i de to biskoler blev indtil 1878 som nævnt forestået af samme mand. Man ville selvfølgelig gerne have en, der havde været på Staby vinterlærerseminarium, som var oprettet som sådant i 1857. I efteråret 1875 kom der således en ung karl - Andreas Pedersen Lustrup - på vandring gennem Brejning sogn for at søge vinterlærerjob efter endt eksamen fra Staby. Han blev antaget som vinterlærer for begge biskolerne, 3 dage hvert sted, for 50 Kr i alt samt kost og logi i fattiggården. Han var meget glad for at være i sognet, blev her i 3 vintre, og ifølge hans erindringer havde han et godt forhold til sognets beboere, kom bl.a. meget hos familierne i St. og Lille Sandbæk. En ting kunne han dog ikke forlige sig med. Sognets brændevinsdrikkeri. Han skriver: "Når folk kom sammen, drejede samtalerne sig som regel om priserne på fede stude og grise eller almindeligt by nyt. Dernæst var kortspil og kaffepunse den almindelige underholdning. Brændevinsdrikkeriet var meget udbredt. Der var på Brejninggaard et gammelt brænderi, der leverede et ganske forfærdeligt produkt. Men bønderne kunne ikke tænke sig at gøre et anstændigt gilde uden denne giftige fusel, " vor egen brændevin ", som de kaldte den. Mennesker fra andre egne skyede den som pesten, da alene lugten var ganske afskyelig." (Andreas Pedersen Lustrup (1858-1940), sidst førstelærer ved Lindknud skole, erindringer findes i Lindknud lokalhistoriske forening.

Også i biskolerne afveg man lidt fra ministeriets opfordring om at undervise dagligt i 5 vinter måneder, for ifølge sognets nye skoleordning fra november 1878 skulle der nu undervises dagligt i de seks vinter måneder fra 1-11 til 1-5 og 1 dag ugentlig om sommeren i biskolerne. Som regel startede undervisningen i stedet 15. oktober og sluttede 15. april. Se ovenfor. Det blev derfor nu nødvendigt med en lærer ved hver biskole. Her optræder Jakob Jepsen Rindum fra Dejbjerg for første gang, idet han blev fæstet som biskolelærer ved Sandbæk biskole for vinteren 1878-79 for 60 kr samt fri kost og logi i fattiggården. Han var senere desuden ejer af Randerisgård.

Børneantallet i de to biskoledistrikter var følgende: For begge biskoler: **1815**: 15, **1829**: 29, **1835**: 23. For Randeris biskole: **1848**: 13, **1854**: 11, **1858**: 17, om vinteren undervistes der de tre sidste dage i ugen, om sommeren gik øverste klasse i skole én dag, nederste tre dage fordelt på én dag fra kl.6-12 samt to halve dage, **1862**: 22+6 der undervistes hjemme, **1864**: 23+6 der undervistes hjemme, **1871**: 28+2 der undervistes hjemme, **1879**: 31+5 der undervistes hjemme, **1895**: 40+7 der undervistes hjemme, hvor alle undervistes fra 15-10 til 15-4 hver dag og resten af året 1 dag ugentlig.

For Sandbæk biskole: **1848**: 20, **1854**: 19, **1858**: 22+2 der undervistes hjemme, om vinteren undervistes der de tre første dage i ugen, om sommeren gik øverste klasse én dag om ugen, nederste klasse gik tre dage fordelt på én dag fra kl.6-12, samt to halve dage, **1862**: 28+5 der undervistes hjemme, **1864**: 30+7 der undervistes hjemme, **1871**: 38+1 der undervistes hjemme, **1879**: 31+3 der undervistes hjemme, **1895**: 64 i to klasser fra 15-10 til 15-4 hver dag, resten af året én dag om ugen.

Hjemmeundervisning:

Som det ses ovenfor, blev nogle af børnene undervist i hjemmene, hvilket var tilladt, men de skulle selvfølgelig stille til eksamen i skolen hvert år, så man kunne følge med i, at de fik de nødvendige kundskaber. Jens Winther fra Opsund fortæller i sine erindringer, at faderen underviste ham hjemme det første år, da han havde været for syg til at gå til skolen, så ved eksamen måtte faderen og han stille i Randeris biskole, hvor sognepræsten overhørte ham og fandt ham særdeles godt med. I nogle år blev børnene fra Bilring, Feldbækgård og Langagergård undervist af en lærerinde i storstuen i Dochedahls gård Langagergård, den nordvestligste og største af de tre gårde, men det ophørte igen. I 1880 holdt Bilring ifølge folketællingen huslærerinde til børnene, det samme var tilfældet hos familien Bøving på Brejninggaard. Nogle forældre gik sammen og oprettede en friskole, måske især for at forkorte skolevejen for især de mindste børn, måske også på grund af et bestemt religiøst ståsted.

Vanting friskole og Vesterbæk friskole:

Det stigende børnetal ikke mindst omkring Hovedskolen nødvendiggjorde nytænkning på skoleområdet. Forældrene var også opmærksomme på, at de yngste børn havde svært ved at klare en alt for lang skolevej ikke mindst i dårligt vejr og ditto føre. Allerede før 1880 blev der oprettet en friskole i en stue på Vantinggård (Vantingvej 4), som da ejedes af Knud Sørensen. Ifølge folketælling 1880 boede hos ham friskolelærer Hans Kristensen, 18 år gammel og født i Sdr. Lem sogn, og i Hovedskolens skoleprotokol fra 1881 til 1887 er eksamenslisterne fra Vanting friskole bevaret fra 1881 til 1884. I disse år blev mellem 8 og 17 børn overhørt af sognepræsten ved den årlige eksamen og klarede sig absolut mindst lige så godt, som eleverne i Hovedskolen. Da det jo ikke var alle elever, der skulle til eksamen, har børnetallet givetvis været højere.

I folketælling 1890 var Knud Sørensen gået på aftægt i et hus ved gården, og der nævnes ikke nogen friskolelærer mere på stedet. Centrum for en friskole var nemlig flyttet nordligere. Ifølge sognerådets forhandlingsprotokol henvendte en del af beboerne i Vesterbæk og på Langagergårde Mark sig i foråret 1887 til sognerådet og klagede over, at vejlængden til Hovedskolen var alt for lang ikke mindst for de yngste børn, og man anmodede om at få en skole bygget i Vesterbæk området. Klagen gik videre til provst Vilstrup i Borris, der var herredets skoledirektions formand, men sognerådet svarede, at man for nuværende ikke mente, at der var brug for en skole her.

Så tog beboerne sagen i egen hånd. Først havde man den lille skole i den nordvestligste Langagergårds storstue, derefter blev den flyttet til Jens Husteds sovekammer, nuværende Ølstrupvej 12, og endelig indrettede man fra 1-11-1888 en lille friskole på nuværende Ølstrupvej 10, og Nicolai Ernst Sørensen fra Mosdal blev underviser på skolen. Hans far havde en fortid som biskolelærer, så det har nok smittet lidt af på sønnen. Der var allerede

bygget et hus på matriklen i 1872, og det kan ikke udelukkes, at det er dette hus, der nu blev til friskole. Bygningen var på 4 fag, som indeholdt en forgang, et klasselokale med 4 vinduer og et rum til tørv til opvarmning. At sognerådet trods alt har indset det rimelige i skolen ses af, at det i forbindelse med oprettelsen gav 100 kr til friskolen i Vesterbæk, hvilket fortsatte i årene herefter, hvilket også gjaldt friskolen i Opsund. Senere steg beløbet til 125 kr, og i 1895 blev det sat til 150 kr, men så skulle forældrene også love ikke at sende nogle af børnene til kommuneskolen. Til gengæld nægtede sognerådet at betale for 1 Danmarkskort til 7 kr., 1 Europakort til 7,50 kr. og 6 læsebøger for 8,10 kr., i alt 22 kr. 60 øre, i den af boghandler Holm, Ringkøbing, tilsendte regning på i alt 177 kr. 75 øre for skolemateriel til sognets skoler. Og friskolen fortsatte, indtil Vestre skole blev bygget i 1901. I 1895 var der 21 børn fordelt på to klasser. De undervistes seks dage om ugen om vinteren og én dag om ugen om sommeren.

Opsund Friskole:

I Opsund søgte børnene ind imellem friskolen i Finderup, som var tilknyttet missionshuset på Skjernvej. I foråret 1883 klagede beboerne over den lange skolevej fra Opsund til Randeris biskole, og sognerådet foreslog dem da, at oprette en biskole for de 7 til 9-10 årige børn. Så ville sognerådet både være dem behjælpelige med at finde et lokale og en lærer eller lærerinde. Ved kirkestævne bekendtgjorde man, at sognerådet 8. juni ville samles i Opsund, og her lejede man en stue hos Laurids Færgen i Østergård (Ringkøbingvej 48), som skulle bruges til pøgeskole for de mindste børn, og denne stue blev lejet nogle år. Samtidig lejede man Jens Vang Andersen, søn af smed og husmand Niels Chr. Andersen i Dejbjerg som lærer fra 1-11-1883 til 1-4-1884 for kost og logi i et opvarmet værelse samt skolepengene, dog mindst 20 kr. Man lejede lokalet igen indtil 1-4-1887, og fra 1-11-1886 til 1-4-1887 lejede man Else Kirstine Jensen til at undervise for 40 kr. Opsund boerne var ikke udelt begejstrede for den ordning. Nogle lod stadig deres børn søge skole i Finderup. I 1887 lejede friskolen en stue hos Anders Kirkegaard (Fuglehøjvej 1), og i 1889 blev der bygget en skolebygning på nuværende Ringkøbingvej 42, som blev udlånt til formålet af gdr. Andreas Madsen på Ringkøbingvej 30, og som i 1908 blev til missionshus, da Opsund skole blev bygget. Ifølge folketælling 1890 boede skolelærer Edvard Hansen Kristensen, 23 år gammel, hos gdr. Mathias Peter Mortensen i Dalager og var ueksamineret lærer ved Friskolen. Fra 1910 til 1928 var han lærer ved Viftrup skole, men boede i Herborg, hvor han var husmand. I 1895 gik der 29 børn fordelt i to klasser i skolen. De blev undervist af den unge Jens Mikael Thøgersen Winther (1874-1970) fra Ringkøbingvej 35 i Opsund, 1 dag pr. klasse om sommeren og 6 dage pr. klasse om vinteren. Han døde som missionær i Japan 95 år gammel.

Undervisningspligt:

Da der var undervisningspligt, kunne forældrene ikke uden videre holde børnene hjemme fra skolen. Reglen var, at kun sygdom, snefog eller dårlige veje og stier kunne være årsag til udeblivelse fra skolegangen. Det kunne selvfølgelig være svært at sende børnene afsted om vinteren i dårligt vejr, så de kom til at sidde i skolen med våde klæder. I Sandbæk biskole havde man udstationeret en gammel kone fra fattiggården, indtil hun døde i 1880. Hun boede i skolehuset og sørgede så for at holde børnenes strømper og klæder tørre, men sådan en luksus var nok ikke normal. Som regel var det lærerens pligt at fyre i kakkelovnen, men i hvert fald i 1890 havde sognerådet lejet Anders Lund i Væggerskilde til at fyre i Sandbæk biskole om vinteren. I den travle forårs- og efterårstid kunne det nok være fristende at holde børnene hjemme, men for at forebygge alt sådant noget, var der indført skolemulkter. Læreren optegnede, hvilke børn der havde forsømt ulovligt, og når skoleåret var omme, blev bøderne opkrævet hos forældrene af to af sogneråds-medlemmerne, en for hovedskolen, en for biskoledistriktet, men det var nu ikke hvert år, sognerådet fik opkrævet mulktene. Børnene, der havde sommerarbejde, skulle selvfølgelig søge den skole, der lå i det område, hvor de havde arbejde, så de kunne altså godt gå i en af biskolerne om vinteren og i hovedskolen om sommeren.

I en skrivelse til provst Vilstrup i Borris 11-3-1877, der bl.a. havde brokket sig over den lemfældige måde, sognerådet opkrævede mulkterne på, skrev man, at man selv syntes at man mulkterede ”jævnt godt” om sommeren, men om vinteren var man mere tilbageholdende, da man mente, at de fleste lod børnene søge skolen, når vejret var nogenlunde, og skulle forældrene føle sig presset til at sende børnene afsted, frygtede sognerådet, at så tog de børnene ud af skolen i stedet, som man havde hørt fra andre kommuner, der drev hårdt på med mulkteringen. Sidst i århundredet blev man nok mere omhyggelig med at opkræve skolemulkterne, man lejede en mand dertil, og da Hans Lauridsen i Torhuse nægtede at betale for hans drengs forsømmelse, blev mulkten på 12 øre overdraget Herredskontoret at opkræve. Et enkelt år i 1893 var sognerådet enige om at anvende skolemulkterne til flidspræmier til de dygtigste børn. Et andet år gik de i den frie fattigkasse.

Lærereembedets indtægter i Hovedskolen var nu:

5 tønder rug og 17 tønder byg efter kapitelstakst, gammelt degnekorn 3 tdr. 3 skp. 1 fjr. rug, 2 tdr. 3 fjr. byg og 2 skp. havre in natura, som kirkebykskolelærer 2 tdr. byg, kirkesangerløn 20 kr., offer 225 kr., skolepenge 65 kr., småredsel er indløst til 2 tdr. byg, desuden anordningsmæssigt brændsel, hør og halm, samt en jordlod til 3-4 køer, 12 tdr. land ager, 3 tdr. land eng, en del hede og en indhegnet have, samt en meget god, næsten ny bolig.

Ud over det beløb, som kommunekassen betalte til skoleholdet, betalte hvert hjem også nogle skil-linger årligt for hvert skolesøgende barn. F.eks. var skolepengene for året 1858 på 47 Rdl for de 94 skolesøgende børn, d.v.s. ½ Rdl pr. barn. Heraf betalte kommunekassen 20 Rdl 4 skil. og forældre-ne blev pålagt de resterende 26 Rdl 5 mark 12 skil.

Mads Peter Brøchner Bergenhammer:

Han var født i 1815 og døde i 1898 og forblev ungkarl hele sit liv. Han var sognepræst for Nr. Omme & Brejning sogne 1862-1885. Jens Mikael Thøgersen Winther betegnede ham i sine erindringer som en lille vissen ungkarl, nærmest højkirkelig og tillige venstremand. Hvad der var værst, vidste den lutherske missionske Winther ikke. Men han havde alligevel et åbent sind, hvad børn angik, for da han døde, efterlod han et legat på knapt 5.000 kr, som skulle deles mellem skolerne i Nr. Omme og Brejning på den måde, at legatkapitalen skulle stå urørt, men for renterne skulle der årligt indkøbes bøger og andet til børnene, som ikke ville blive købt af nødvendighed. Vi har flere bøger på Egnsmuseumet, hvori der står ”indkøbt af Bergenhammers legat”, og i 1904 blev der købt et lysbilledapparat til hovedskolen i begge sogne med lysbilleder, oplyst af en karbidlampe, og dette apparat har vi også på Egnsmuseumet. Legatet er nu nedlagt og for Brejnings vedkommende omsat i ”Brejning-stenen” foran den gamle skolebygning.

I den mere muntre afdeling er dette, at han engang fra prædikestolen bekendtgjorde, at hvis der var nogen af beboerne i Nr. Omme og Brejning sogne, der fik tvillinger af hvert sit køn og lod ham og hans søster, som var hans husholderske, opnævne, så skulle de arve ham. Det lykkedes for Laurids Grønborg i Kildsig at producere tvillinger af han- og hunkøn i 1886, og et barnebarn af sønnen kom mange år efter på Egnsmuseumet og fortalte, at da pastoren døde, arvede hver tvilling en opredt seng, 2 sølvspiseskeer og 2 sølvteskeer. Jens Møller i Skråstrup i Nr. Omme kunne kun præstere en søn, men han blev da opnævnt og arvede så 200 kr. i obligationer, så faderen fik da lidt ud af bøvlet! Alt dette står i øvrigt at læse i pastor Bergenhammers testamente.

I fortællingen om skolerne i Brejning sogn findes der en hel del om de forskellige lærere.

Jordemodervæsen.

Selve navnet jordemoder kommer antagelig af, at den fødende kvinde ind til ind i 1800-årene stod på knæene under fødslen, hvorfor fødselshjælperen skulle løfte barnet op fra gulvet - jorden - underlaget. Oprindeligt var det jo husets øvrige koner, der hjalp ved fødslerne, samt nabokoner, og sikkert også ofte en kone i sog-net, der havde et godt håndelag derfor. Og da statsmagten havde interesse i at forøge befolkningen dengang, oprettede man i 1750 Fødselsstiftelsen i København, som i 1785 afløstes af Den Kongelige Fødsels- og Pleje-stiftelse. Her foregik al uddannelse til jordemoder, idet det var sådan, at koner fra provinsen skulle undervises 1 år, mod dem fra København, der kunne nøjes med 1/2 år, før de efter eksamen kunne kalde sig jordemødre. Fra 1791 blev det forbudt at anvende ueksaminerede jordemødre, hvis der fandtes eksaminerede, og i 1810 inddeltes landet i jordemoderdistrikter, hvor der fortrinsvis skulle ansættes eksaminerede jordemødre, som skulle aflønnes med et fast beløb for at betjene de fattige. Derudover fik hun selvfølgelig betaling af de formuende, ligesom der blev stillet en bolig til rådighed.

Her i sognet var vi nu ikke så hurtige. Det er flere gange nævnt i kirkebogen indtil 1825, at et nyfødt, svageligt barn blev døbt af jordemoderen, men hun nævnes aldrig ved navn, så det har nok ikke været en bestemt. Men i efteråret 1824 rejste daglejer Jens Olesen Blæsbjergs kone, Karen Kirstine Pedersdatter, til København for at uddanne sig til jordemoder. De var blevet gift året før, da hun var tjenestepige på Brejninggaard. Hun var født i Bøvling 1797, og hvad der fik hende til at rejse så langt væk for at uddanne sig, er der ikke overleveret noget om. I øvrigt fik hun aldrig børn selv, det kan måske give et fingerpeg. Hun ansøgte amtet om tilladelse til uddannelsen, og i Brejning sogns kirkebog er anført hendes afrejse i efteråret 1824. Hun vendte tilbage igen i efteråret 1825 ifølge kirkebogens tilgangsliste som "gjordemoder", og som jordemoder Stinne Blæsbjerg optrådte hun i de næste 12 år i amtets journaler og i Brejning sogn. Hun var altså sognets første eksaminerede jordemoder. I Fødselsstiftelsens eksamensprotokol findes opgivet, at hun blev eksamineret 31-10-1825 og befundet duelig som jordemoder. I den protokol lå også en kopi af den erklæring, som alle eksaminerede jordemødre fik med efter eksamen. Herpå var dels plads til navn og eksamensbevis, dels er der angivet hendes pligter, som jordemoder, og det kan være meget interessant at se lidt på.

Hun skulle stedse føre et skikkelig og ordentligt levnet, da hun aldrig nogen nat eller dag kan vide sig sikker for forretninger. Er hun fra sit hjem, skal man vide, hvor hun kan findes.

Hun skal være skikkelig og venlig mod alle, opmuntre den forsagte tilråde den utålmodige tålmodighed. Ingen tiltale med hårde ord, om end de er utålmodige over deres lidelser.

Hun havde tavshedspligt, og det kan da her nævnes, at de jordemoderprotokoller, der skulle føres fra 1861 over alle fødsler, først er tilgængelige 100 år efter.

Hun skulle vise sig villig mod enhver, der behøvede hendes hjælp, både fattige og rige, og trængte den fattige først og mest, skulle hun da også betjenes først, selv om lønnen var større hos den rige.

I tvivlstilfælde skulle hun rådføre sig med en anden jordemoder, eller en fødselshjælper - læge - men det sidste var ret illusorisk her i sognet på den tid.

Hun måtte ikke forlade den fødende, når fødslen var i gang, ej heller bagefter, hvis hun var så svag, at man kunne frygte hendes død.

Hun måtte ikke bruge noget middel, der kunne medføre abort.

Hun måtte ikke kurere på barselskoner, spæde børn, syge kvindfolk eller andre, med mindre de var i stor nød, og ikke kunne få råd hos nogen læge. I disse tilfælde måtte hun kun bruge sådanne midler, som hun havde lært om på jordemoderskolen.

Finder hun, at et barn er svagt efter fødslen, skal hun opfordre forældrene til at lade det hjemmedøbe af præsten.

I parentes bemærket kan det siges, at for Brejning sogn gjaldt til 1828, at alle børn blev hjemmedøbte samme dag, eller dagen efter, de var født, ligegyldigt hvor raske, de var. Det er ikke til at se i kirkebogen, hvornår den

skik begyndte, men den slutter i efteråret 1828. Hvis der ikke var tid til at hente præsten, så måtte hun forrette hjemmedåben, hvis der ikke var anden ordineret mand, skolelærer, eller anden oplyst mand af sat alder og gode sæder, eller barnets fader selv tilstede. For kunne sådanne mandspersoner fås, måtte jordemoderen ikke døbe. Sådanne jordemoderdåb skulle meldes til sognepræsten inden 4 dage.

De fattige betjente hun frit, idet hun fik en vis løn af amtet. Resten af befolkningen var delt i bønderkoner, husmandskoner og inderster, med faldende betaling, så det sker, at der i amtet kan findes en ansøgning om, hvor hun skulle sætte grænsen, især efter at der var sket en vis udstykning i sognet. Det er jo ikke helt utænkeligt, at manden godt kunne nøjes med at være husmand, når pungen skulle frem.

Netop det med pengene, kombineret med gammel skik, gjorde, at familierne rundt om i distriktet, som i starten bestod af Brejning, Ølstrup og Nr. Omme sogne og fra o.1878 af Brejning, Hover og Nr. Omme sogne, ikke altid helt forstod budskabet med, at det nu lovmæssigt var nødvendig med en eksamineret jordemoder ved fødslerne. Nu havde familiens koner og nabokoner i århundreder klaret det selv, nu skulle man give penge derfor også. Men det klarede man nemt fra amtet. Når Stinne Blæsbjerg erfarede, at et barn var født med nabohjælp og uden hende, så klagede hun til amtet over, at der havde været brugt ueksamineret hjælp, og samtidig var hun berettiget til at sende en regning med, som amtet så krævede op hos de formastelige og udbetalte hende. Da Gregers Madsens hustru i Brejninggaards vandmølle i 1827 brugte en almindelig bondekone fra Kildsig, Else, som fødselshjælper, skønt hun både var uautoriseret og ikke fundet anvendelig som fødselshjælper, sendte Stine Blæsbjerg en klage til amtet, og det udløste - udover jordemoderens honorar, som Gregers Madsen på forhånd havde villet betale til hende - også bøder til begge parter, idet Gregers Madsens hustru og Else Kildsig hver skulle betale jordemoderen 1 Rdl og i fællesskab udrede sagens omkostninger med 4 Rdl, og sådan gik det f.eks. også hos Chr. Kodal og Jens Grøntoft i Nr. Omme i 1828, så efterhånden lærte man at bruge "madammen".

Hendes virke udgik her i Brejning sogn fra Vantinghus, nuværende Kærhusvej 11, som Niels Pedersens enke, Marie Catrine Caspersdatter, solgte til Brejning Jordemoderdistrikt 24-1-1826. Sikkert et ringe hus, for samme år klagede både jordemoderen og hendes mand over, at huset var for ringe og krævede reparation af noget allerede repareret. I 1862 blev der bygget 2 fag til salshusets østre ende, som blev udstyret med dør og vindue og indtettet til foderplads. I 1867 nævnes det, at jordemoderhuset bestod af 6 fag beboelse, 5 fag udhus og havde et tilliggende på 2 skp og en besætning på 2 køer og 4 får. Dette jordtilliggende blev dyrket af jordemodermanden, som i øvrigt gennemgående her i sognet på den tid enten var daglejere eller håndværkere.

Stinne Blæsbjerg og hendes familie, der også talte et par plejebørn, rejste i marts 1837 til Haderup, hvor hun i øvrigt i løbet af nogle år blev skilt fra manden, og hvor hun døde i en høj alder i 1887, og allerede i april kom hendes afløser, jordemoder Ellen Kirstine Laugesdatter, der kom fra Hanning. Som det ses, der var ingen ophold mellem jordemødrene, hvis man kunne undgå det. Var det uundgåeligt, blev der ansat en reservejordemoder, som i juni 1878, hvor reservejordemoder Madam Poulsen ankom til Brejning sogn og blev indtinget i Ravnsbjerg for 3 Kr pr. uge, indtil det lykkedes at få en fast jordemoder i oktober 1878.

Den 26-5-1879 købte Ringkøbing amtsråd et stykke jord fra Ravnsbjerg, og herpå byggede man en ny jordemoderbolig, nuværende Holstebrovej 3, og her var så jordemoderbolig, til fru Egeslund flyttede den til Spjald i 1930-erne. Jordemødrene er nævnt under de to omhandlede jordemoderboliger under ejerlavene.

Lægevæsen.

Landet var delt i distriktslægekredse, og Brejning sogn hørte til Ringkøbing lægedistrikt. I 1859 fik man en

forespørgsel fra amtet, om sognet burde ligge under Skjern eller Ringkøbing lægedistrikt. Man var enige om at ville høre til Ringkøbing, da der var bedre veje dertil, og da sognets beboere hyppigere havde ærinde til Ringkøbing end til Skjern, ligesom der var daglig postgang mellem Ringkøbing og Brejning. Nu var læge selvfølgelig ikke noget, man brugte i det daglige, men f.eks. ved smitsom sygdom blev distriktslægen tilkaldt. Og med det samme kan det siges, at kunne man betale selv, kunne man bruge alt den lægehjælp, man havde lyst til, men ellers var det sogneforstanderskabet, der bestemte. I oktober 1878 var det galt i en lille ejendom nær Koldinghus. hvor beboerne lå med Tyfus, så distriktslægen blev tilkaldt fra Ringkøbing. Der var selvfølgelig ikke tale om indlæggelse. Sognet påtog sig, at sørge for dem, mens de var syge. Mads Randeris og Anders Ahle skulle hente medicin og have tilsyn med, om de manglede noget. Var der brug for sengeklæder, skulle de leveres fra Fattiggården, ligesom der dagligt skulle leveres 2 potter nymalket mælk og det brød, de behøvede. Samtidig blev der ansat en sygehjælper ved navn Pedersine Christensen, som for 2 Kr pr. dag skulle forblive i huset - dog på egen kost - indtil smittefaren var ovre. Man må jo så håbe, at hun var af godt helbred.

Der var selvfølgelig en mulighed for at blive indlagt på sygehus. Amtssygehuset i Holstebro var begyndt i 1824 og Ringkøbing Amtssygehus i 1829. Men det var sikkert kun i yderste nød, at man brugte det, og i starten først efter ansøgning til amtet, som skulle betale, hvis folk ikke selv kunne. I 1829 måtte således Niels Opsunds kone og datter tages i kur på Holstebro sygehus, når der blev plads ledig. I 1879 havde distriktslægen været tilkaldt til Jens Clausens barn i Kildsig og erklærede, at det var nødvendigt med indlæggelse. Sognerådet gav tilladelsen, for de skulle betale, da familien ikke kunne selv, men det var nødvendigt, at moderen tog med for at passe det, og når hun skulle det, var det nødvendigt også at tage et spædbarn med, for hun havde et," som ligger ved patten", som der står i sognerådets forhandlingsprotokol. Ifølge folketællingen i 1880 lå både jordmodermanden og en pige fra fattighuset på Ringkøbing sygehus, så det blev da brugt. Sognets gamle kromand, Peder Mogensen, der i sin aftægtskontrakt nøje havde bestemt om præst og lægehjælp - i nævnte rækkefølge - i tilfælde af sygdom, kunne ikke klare sig med det, men måtte på Ringkøbing sygehus, hvorfra han kom hjem til Brejning sogn i en kiste i 1892.

I 1879 blev der opført en lægebolig i Videbæk, og hertil måtte Brejning kommunekasse bidrage med 450 Kr, hvoraf de 400 i øvrigt låntes i Vorgod Sparekasse. Så fra den tid, hørte Brejning sogn til distriktslægen i Videbæk, og det var nu ham, der blev tilkaldt til sygdom. Kroejer Jens Lund i Videbæk anede nok muligheden for at tjene lidt ekstra på dette væsen, for i 1880 tilbød han Brejning sogneråd at ville køre alle lægekørsler for Brejning kommune for 4,50 Kr pr. kørsel, og det accepterede man. Senere blev taksten nedsat til 4 kr.

Da distriktslæge Thierry i Videbæk af sig selv havde fortsat med sygebesøg hos fattige, som han var blevet kaldt til af sogneforstanderskabet en enkelt gang, så skrev man til ham herfra, at da man forment, at sygebesøgenes antal var steget uforholdsmæssigt meget, og da han på eget initiativ op til fire gange havde aflagt sygebesøg hos fattigfolk, var man blevet enige om i sogneforstanderskabet, at man ikke ville betale hans regning for dette år - 1884 -, men at han skulle give et nedslag. Det ville han nu ikke finde sig i, og det endte da også med, at man krøb til korset og betalte. Sogneforstanderskabets medlemmer kunne jo også risikere at skulle bruge læge.

Det er der en helt interessant episode om i 1865, hvor sogneforstanderskabet anbefalede et af sine medlemmer, Chr. Jensen i Mose at hente læge til sin syge og sengeliggende kone for at få konstateret, om hun, som rygget sagde, led af smitsom sygdom. Da han var svært uvillig dertil, for det kostede penge af egen lomme, lod Sogneforstanderskabet på eget initiativ lægen hente næste dag. Her trådte sogneforstanderskabets pligt som sundhedsmyndighed i kraft.

Koppevaccination.

Vi har nu hørt lidt om jordemoder- og lægevæsen. Man angreb også folkesundheden fra en anden kant. I 1810 kom der en forordning om Koppevaccination. Den engelske læge Edvard Jenner var i 1796 begyndt at pøde børn og voksne, der ikke havde haft kopper med materiale fra kokopper, idet han havde gjort den iagttagelse, at malkepiger, der jo havde hånd om kokopperne, som regel ikke blev smittede med kopper. Da man så i 14 år herhjemme havde prøvet sig frem og fundet ud af, at man virkelig havde et sikkert middel mod de frygtede børnekopper, gik man i krig og 3-4-1810 kom der en forordning fra Danske Kancelli om koppevaccination. Det påhvilede distriktslægerne årligt at rejse om i distriktet og vaccinere de, der frivilligt meldte sig, i hver landsby, sogn og by. Hvis lægerne ikke kunne overkomme det, måtte hjælpere antages, det var ofte sognepræster eller særligt oplyste bønder. Alt dette blev selvfølgelig ofte modtaget med mistro, og derfor var det almindeligt, at stedes sognefoged, der som regel gik for at være blandt sognets oplyste folk, lod sine børn vaccinere fra en start af. Her i sognet var man med forrest i skoene, og sognefoged Anders Hansen i Ravnsbjerg lod sine tre ældste børn, Mette, Maren og Mads vaccinere som de første her i sognet i 1805 af pastor Storm fra Thorsted. Da det var åbenbart for enhver, at børnene ikke døde af behandlingen, blev flere og flere forældre varme på tanken, så han og Chr. Nysogn fra Haelby i Hee sogn vaccinerede løs i de næste år her i sognet og i omegnen. Det var den enevældige kong Frederik den 6. meget om at gøre, dels at vaccinationen var gratis, idet det blev pålagt amterne at udrede et - mindre - beløb til de, der vaccinerede til tidsforbrug og transport, og dels at vaccinationen var frivillig. Det med frivilligheden blev det nu så som så, fra 1-1-1811 kunne man ikke blive gift, hvis man ikke havde haft de naturlige kopper eller var vaccinerede, man kunne heller ikke komme i skole, blive konfirmeret, springe soldat eller studere videre, ligesom alle uvaccinerede i tilfælde af udbrud skulle vaccineres. Først fra 1871 blev det ved lov vedtaget, at alle skulle vaccineres, men i 1976 var kopper nærmest udryddet i Verden, og siden er der ikke blevet vaccineret børn her i landet.

Den gang havde man jo hverken medier til at opbevare koppevirus i, køle- eller fryseskabe, så for at have frisk vaccinationsmateriale gjorde man følgende, som jeg vil læse ordret fra forordningen: " Man anviste nogle subjekter til at vaccinere blandt de børn i embedskredsen, som nyde offentlig opdragelse, undervisning eller understøttelse, som er sunde og ikke har haft de naturlige kopper." Disse blev podede med koppevirus fra friske udbrud på kopatter, og derfra tog man materialet til videre podning, så det må siges at være friske varer.

Mellem 7 og 9 dage efter vaccinationen synede man de vaccinerede, og fandtes kopperne at have slået an, udstedtes en koppeindpodningsattest, ligesom de positivt vaccinerede indførtes i autoriserede bøger, d.v.s. her i sognet i kirkebogen indtil 1812, den var lige ved hånden, og så havde præsten jo let ved at finde vaccinationen frem ved en senere attestudstedelse. I øvrigt var præsten medlem af sundhedskommisionen og skulle bl.a. føre tilsyn med epidemier o.l. Man brugte egentlig en lidt forkert varebetegnelse, idet man ikke foretog en vaccination men en inokulation, idet man dyppede en skarp nål i koppevæsken og podede i vedkommendes skuldermuskulatur. Men Ko på latin hedder Vacca, og så blev betegnelsen altså "Vaccination", og da det er blevet et brugt udtryk lige siden, kan man jo sige, at vi stadig mindes koens betydning for lægevidenskaben!

Dyrlægevæsen:

Det varede endnu mange år, før der kom en dyrlæge til sognet, og man klarede sig som regel med erfaring og gamle husråd. Ind imellem kunne det trods alt ikke klare problemerne. I juli 1862 henvendte Christen Poulsen i Store Snogdal sig til sognerådet og meddelte, at der var udbrudt skab i hans fåreflok, hvorfor han anmodede sognerådet om at få sin besætning taget under behandling af distriktsdyrlægen. Hans henvendelse til distriktsdyrlægen i Tarm havde åbenbart været forgæves, for i september indgav sognerådet en klage herom til amtet

med anmodning om, at amtet skulle sørge for, at distriktsdyrlægen uopholdeligt tog fåreflokken under behandling.

Brejning sogn og krigene.

I denne periode, vi beskæftiger os med, var der jævnlige krige, hvori Danmark var indblandet. Og at det igen mærkedes ude i sognene, skal vi se lidt på i det følgende. Med Stavnsbåndets ophævelse i 1788 blev der indført almindelig værnepligt for bondebefolkningens unge mænd. Mellem 1789 og 1793 hørte Brejning sogn under Lundenæs amt og havde lægd nr.31. Mellem 1794 og 1870 hørte Brejning sogn under Ringkøbing amt og havde lægd nr.49, og efter 1870 hørte sognet til 5.udskrivningskreds med lægd nr.5. Indtil Grundloven i 1849 var det kun bønderkarle, der kunne indkaldes, efter 1849 gjaldt værnepligten alle unge mænd. Så længe de værnepligtige stod i lægdsrullen, var det muligt at følge dem fra sogn til sogn, indtil de blev slettet af rullen, som regel ved 36 års alderen, hvis de da ikke var blevet kasserede som soldater.

Krigen 1807 - 1814.

Danmark var i krig med England, en udløber af Napoleonskrigene, hvor vi desværre holdt med den forkerte, nemlig Napoleon. Her fra sognet var der indkaldt 10 unge i disse år, men det ser ud til, at de eneste, der muligvis har været i nærheden af krig, var Poul Poulsen fra Opsund, der var indkaldt til Sjællandske Skarpskytterregiment, Frederik Knudsen fra Pilgård og Jens Pedersen Vanting, der var indkaldt til Sjællandske Husarer samt Christen Madsen Højmose, der lå ved Holstenske Rytterregiment. I hvert fald de tre sidste fik udbetalt marchpenge i 1806-08. De andre lå her i Jylland, og selv om vi havde fremmede tropper heroppe, som f.eks. spaniolerne på Koldinghus, var det østpå, at det rigtigt gik for sig, og der blev da også flyttet en del unge karle over til øerne for at forsvare landet, men ingen fra Brejning sogn. En enkelt en døde som indkaldt, nemlig Jens Christensen fra Sdr. Søndergård, der var indkaldt til 2. jyske infanteriregiment og døde dér 2-8-1807. Men at der nok var en hvis betænkelighed blandt sognets beboere omkring situationen, ses af, at Niels Christensen i Nygård, der havde købt sin gård af faderen i 1800, men endnu ikke havde fået skøde derpå i 1807, skyndte sig at få dette ordnet 20-7-1807, for som gårdejer var han urørlig. I sessionsprotokollen er der et notat om, at faderen havde bebygget sin udmarkslod, som var sønnen tiltænkt, men da han ikke havde fået skøde derpå, var han at betragte som gift i uopsagt stilling, d.v.s. at han kunne indkaldes om nødvendigt.

Til gengæld skulle man levere korn og fourage til de militære magasiner i årene 1807 - 1815. Og det gav nogle lange rejser, for nok skulle noget leveres i Ringkøbing, men en hel del korn skulle leveres i Lemvig og i Struer, hvor det blev udskibet til Norge. Mogens Jensen i Sdr. Søndergård noterede i sin regnskabsbog, at i 1812 skulle der i alle Jyllands stifter af hver tønde hartkorn, undtagen Degneboligen, leveres 5 skp rug, 5 skp 3 fjr byg, 4 skp havre, 32 pund hør, 32 pund halm, som skulle leveres i Ringkøbing med ¼ del pr. 1. november og resten pr. 31. november.

Og så havde man i øvrigt også ægtkørslen for det danske forsvar med Brejning kirke, som omladested. Bønderne kørte både med amtmanden fra Ringkøbing østpå, med diverse befalingsmænd og også flere gange med engelske krigsfanger, som blev omladet ved Brejning kirke for af Brejning bønderne at blive kørt til Ringkøbing, hvor de blev internerede.

Det Danske Auxillærkorps:

Der var dog en ung mand fra Brejning sogn, der med sikkerhed var med i Napoleonskrigene. Om det var trang til at opleve noget helt andet eller forvovenhed, melder historien ikke noget om. Villads Madsen var født i Nr.

Søndergård i 1792, hvor forældrene var indsiddere hos hans mormor, indtil de i en kort årrække forsøgte sig i Lille Snogdal. Faderen, Mads Jensen, havde været rytter i det Holstenske regiment i 1786, hvorfor Rytter tilnavnet vedblev at hænge på ham og i øvrigt også den yngste søn, Laurids fra 1800. Mads Rytter døde allerede i 1806 som indsidder i Landerhuse, og i 1813 lod Villads Madsen sig indrullere i Det Danske Auxillærkorps, som var oprettet 10. juni 1813 af kong Frederik VI, som havde en fast tro på kejser Napoleons mulighed for sejrigt at vinde den såkaldte Napoleons krig, så den danske konge stillede et 10.000 mand stort korps til kejserens rådighed til operationer i Slesvig-Holsten. Korpsen var flere gange i ilden, men 14. januar 1814 blev det nedlagt igen. Det interessante er, at Villads Madsen, som ved sessionen i 1812 var udtaget til Fynske Infanteri Regiment, i 1813 meldte sig under Auxillærkorpsen, hvis 2. Brigades 1. og 2. regiment bestod af folk fra Fynske Regiment. I årets løb var regimentet adskillige gange i kamp i Holsten, sidste gang i det sejrige slag ved Segeberg 10. december 1813, men Danmark-Norge måtte alligevel kapitulere 14. januar 1814 i Kiel overfor Sverige- Preussen-Rusland, idet også kejser Napoleon havde kapitulert. Auxillærkorpsens Fynske afdeling førtes tilbage til Fyn og blev opløst, hvorefter Villads Madsen vendte retur til Brejning for så igen 1. juni 1815 at møde som rekrut ved Fynske Infanteri Regiment. I 1822 slog han sig ned som husmand i Påbøl ved Skjern, men forblev værnepligtig til han fik sin afsked i 1839. I 1886 fik han - meget forsinket - St. Helena medaljen for sin deltagelse i Napoleons krigen. Han døde først i 1890 hos en datter og svigersøn i Lønborg. (Ringkøbing-Skjern-Varde Museerne: Opdatering 2019, s.34-39 samt egne noter).

Niels Jensen Rabjergs boede en tid omkring 1838 i Magersped og Torhuse. Han havde deltaget 1814 -1818 i både 1., 2. og 3. Auxillærkorps, hvilket der kan læses mere om under "en bortkomne skudsmålsbog". Da kejser Napoleon 3. i 1857 indstiftede St. Helenamedaljen, som skulle gives til veteraner fra Auxillærkorpsene, glemte man at forespørge i Hee fattighus, hvor Niels Jensen og familie boede, så han fik aldrig medaljen trods al hans marcheren rundt i disse fire år!

Krigen 1848 - 1850.

Som så ofte før var der uro syd for Kongeåen med hensyn til det Slesvig - Holstenske spørgsmål, og i det tidlige forår trak det op til krig. Optakten til denne krig var ellers komisk nok. Den 28-3-1848 løb rytget op gennem Jylland, at tugthusfangerne i Rendsborg var blevet sluppet løs, og nu var 7-800 mand på vej op gennem Jylland, hvor de plyndrede, voldtog og brændte. Alle blev grebet af panik, og at rytget virkelig løb hurtigt viser, at allerede næste dag, den 29-3, sendte amtmanden i Ringkøbing en opfordring ud til alle amtets sogneforstanderskaber og opildnede til frivillig væbning for et fælles forsvar af amtet og af de enkelte sogne. Mænd, der havde mod og kraft til at deltage i forsvaret opfordredes til at melde sig og lade sig opføre på en liste med angivelse af deres våben, amtmanden i Ribe amt gik endog så vidt, at han også efterlyste mandhaftige kvinder. Så galt stod det ikke til her i amtet, men amtmanden selv lovede at gå i spidsen, og ude i sognene må kirkeklokkerne have ringet folk sammen, også her i Brejning, for allerede samme dag havde godsejer Frandsen på Brejninggård samlet sognets beboere for at holde mandtal over forsvarsduelige og deres våben. På listen skrev han "for Konge, fædreland og fælles sikkerhed".

De fleste her i sognet havde kun leer til forsvaret, men en le var også et udmærket våben, når den blev lidt omdannet, så sognets smede arbejdede i døgndrift på at rette leblade ud, så man fik et stikvåben, der kaldes en pikke. Her i sognet havde 28 meldt sig til forsvar af amtet ved Skjernbro, man disponerede over 7 bøsser og 21 pikker og mødtes ved Brejning kirke, og med kandidat Fenger fra Bilring i spidsen drog man til Skjernbro for at få at vide, at det hele var opspind, så man kunne lettet vende hjem. På hjemvejen styrkede man sig med en punch i Hanning Hedegård, før man drog hjem. I lettelse over, at "Slavekrigen" var opspind, har man måske ikke haft så megen hast med at komme hjem, hvor man vidste, at der var stor opstandelse. Det fortælles, at nogle steder gravede man penge og sølvstøjt ned og flygtede ud i hederne og havde endog meget svært ved at finde det

nedgravede bagefter, da det jo ofte var sket i panik. I øvrigt skulle Brejning og de omliggende sogne have været forsvaret af 61 Brejningboere med 9 bøsser, 1 sabel og 51 pikker, så mon ikke det var godt, at "fjenden" holdt sig på afstand.

Men ellers var det nu alvorligt nok. Slesvig-Holstenernes tropper drog op gennem Jylland, og danskerne mobiliserede. Da det kneb med heste til armeen, anmodede man om frivillige bidrag, og 14-4-1848 sendte Brejning sogneforstanderskab en hest afsted ledsaget af følgende skrivelse:

"Brejning sogn stiller 1 rød vallak frivilligt til rådighed for armeen, til kavalleritjeneste, som desværre er alt, hvad vi har kunnet bringe det til her i sognet. Ærbødigst sogneforstanderskabet".

Men det kunne ikke klare det. 19 unge fra sognet var indkaldt i de 3 år, heraf var de 12 født her i sognet, bl.a. den før omtalte Frederik Adolf Jensen, samt Christen Frederik Christensen Bjørnkjær, Anders Poulsen Langergårde, Hans Nielsen Toft og Christen Poulsen fra Kildsig, hvis far, Poul Poulsen, var med i 1807-14. Så vidt jeg har kunnet opspore, omkom ingen, selv om de givetvis har været med i ilden. Udbetalte marchpenge til de indkaldte i årene 1848-50 viser ture til Flensborg, Als, Fredericia, Vejle og Horsens, så Brejning sogns ungdom har givetvis følt krigen på egne kroppe. Anders Højmose fortalte, at nogle af dem var med 6.juli 1849 ved Trelde næs ved Fredericia, hvor de stod og tog tyskerne på bajonetterne, ligesom man pirker tørv. " Skreg de ikke ?" havde Anders Højmose spurgt fortælleren." Jo, de gav nogle slemme brøl!" Danmark følte sig jo som sejrherre, så det har nok været fornøjeligt at vende hjem fra krigen.

På egns museet har vi en kopi af Johannes Jensens krigsdagbog 1848-1850. Han var født i Krog, Hover sogn, men tilbragte hele sit voksne liv i Brejning, hvor han endte som gårdejer i Øde Røjkum. Han giver en god beskrivelse af krigen, men går særdeles let hen over slutningen, hvor soldaterne blev sejlet til Korsør, marcherede til Roskilde og kom med toget, der trods alt var en ny opfindelse til København, hvor soldaterne blev fejrede, før de blev hjemsendt.

I 1876 blev der indstiftet en erindringsmedalje for deltagelse i krigen 1848-50, som man søgte gennem sognerådet, og på det tidspunkt var der 18 beboere i Brejning sogn, som fik medaljen tildelt, de fleste født her i sognet. I juni 1898 kunne veteranerne søge om en jubilæumsgave på 40 Kr, det var der 9, der gjorde. Følgende søgte med sognerådets erklæring: "For Jens Hansens, Søren Lauridsens, Laust Nielsens, Lavst Christensens, Mads Peder Andersens og Jens Lauridsens vedkommende vedtoges at erklære, at så vidt sognerådet er bekendt, er de af ansøgerne meddelte oplysninger overensstemmende med sandheden, og da man tillige kan bevidne, at de med undtagelse af ubetydeligt løsøre intet ejer, må de anses som siddende i små kår.

For Knud Pedersens og Christen Bjørnkjærs vedkommende erklæres, at så vidt sognerådet er bekendt, er de af ansøgerne meddelte oplysninger i overensstemmende med sandheden, og da man tillige kan bevidne, at deres ejendomme er stærkt behæftet med gæld, må de anses som siddende i små kår, og for Johannes Jensens vedkommende ligeledes med tilføjende, at han i hele sit liv har været ubemidlet, men ved stor flid og sparsommelighed har han dog nu sit tarvelige udkomme".

I 1906 blev der indstiftet en Hædersgave på 100 Kr årligt til de endnu levende deltagere, og der var stadig 4 levende veteraner i sognet.

Det er i øvrigt interessant, at den preussiske general Wrangel, der var hærens overbefalingsmand, 1-5-1848 udsendte et opråb til danskerne, næsten lig det, tyskerne sendte 9-4- 1940. Han skrev:

"Til Jyllands Indvånere: En tysk sejrrig hær vil morgen overskride Eders lands grænse. Ikke i fjendtlig hensigt kommer den til Eder, derfor tilråder jeg Eder: bliv i Eders fredelige boliger, flye ikke med kone og børn fra det Eder så kjære arnested. o.s.v. Jyllændere! modtager gæstfri mine tropper".

Krigen 1864.

Men så kom krigen i 1864, som endte med at blive katastrofal for Danmark. Det var igen det uløste slesvig-holstenske spørgsmål, der startede krigen, og 1. februar 1864 overskred de preussiske og østrigske tropper Ejderen og gik frem mod Dannevirke. De danske tropper opgav den 5. februar Dannevirke og trak sig tilbage til Dybbøl, Als og Fredericia. En afdeling af den danske hær under general H. Lindenkrone trak op omkring Vejle, men efter en træfning med fjenden her, trak han sig tilbage til Mors. Herfra besluttede han sig i begyndelsen af april at gå til Vestslesvig, men da Dybbøl blev løbet over ende 18. april, indså han det håbløse i situationen og trak sig igen tilbage til Nordjylland, hvorfra han senere blev evakueret til Fyn. Der blev indgået våbenhvile 12. maj, men efter resultatløse forhandlinger fortsatte krigen igen 26. juni, Als blev indtaget 29. juni, Fredericia blev herefter rømmet af den danske hær, hvorefter de fjendtlige tropper spredte sig over hele Jylland med hvad deraf fulgte. Den 20. juli blev der igen indgået våbenhvile, og efter fredsforhandlinger i Wien blev der 30. oktober indgået fredsafte, hvorefter de fjendtlige tropper trak sig tilbage til syd for Kongeåen, hvor den nye sydgrænse herefter blev trukket.

For Brejning sogns vedkommende startede krigen med, at armeen manglede heste, hvorfor Brejning sogneforstanderskab indkøbte 2 stk. for 265 Rdl til armeen i starten af 1864. De 50 Rdl tog man fra kommunekassen, resten blev fordelt på sognets beboere med det halve på hartkornet og det andet halve på formuen. Men samtidig blev 26 af sognets unge mænd indkaldt, heraf var de 8 gift, og deres koner sad ene tilbage og skulle drive ejendommen uden mand, så de skulle hjælpes, og det var en opgave, sognet påtog sig uden at blinke.

De gifte var følgende:

Smeden, Jens Kristian Nielsen, på Brejninggaard: hans kone, Ane Nielsdatter, havde ikke noget at leve af, så hun skulle have 3 skp rug og 2 skp byg pr. måned, 1 ½ pund smør og 1 mark 8 skil. om ugen og 1 ½ pot mælk pr. dag. Men da smeden kom hjem fra krigen, var hun rejst hjem til sit fødehjem, og smedjen stod tom. De blev senere skilt, og han flyttede til Vildbjerg.

Christen Vesterbæk: hans kone havde 2 trækstude, udsat på foder, hun skulle bruge hjælp til 22 plovbede à 4 timer pr. bed, samt omtrent 40 læs tørv gravet. Hun fik noget hør og gjær (spergel) til studene, som hun så kunne hjemtage igen.

Mads Lauridsen Kassentoft: konen manglede karlehjælp i 4 uger. Det ville hans svigerfar i Langergårde påtage sig, når så sognet ville forsørge aftægtsmanden, Niels Kassentoft.

Hans Lauridsen, Vanting: konen manglede pløjning og harvning til udsæd af 2 tdr havre og 3 skp byg, samt 2 bede til udkørsel af gødning. Faderen i Langergårde ville udføre det for 6 Rdl. Hans Lauridsen var svoger til Mads Lauridsen i Kassentoft.

Niels Pilgård: konen, Maren Villadsdatter, skulle bruge nogen karlehjælp, men hvis hun fik 8 Rdl., ville hun sørge for sig selv, dog manglede hun hjælp til at få gravet 40 læs tørv.

Anders Toft, Opsund: konen, Ane Frandsdatter, klarede arbejdet selv efter en godtgørelse på 6 Rdl. 1 ko, som hun manglede foder til, kom til Nr. Søndergård. Så fik hun hjælp til at få gravet 30-40 læs tørv og fik 1 td. havre og 4 skp byg til sædekorn.

Severin Andersen, Ll. Sandbæk: konen havde selv trækdyr og kunne hjælpe sig selv, men manglede et læs hør til kreaturerne. Det skulle hun selv købe på sognerådets regning foruden en tønde spergel.

Niels Christian Jespersen, Landerhuse: konen fik 5 Rdl. til sit arbejde.

Disse 8 var indkaldt fra foråret 1864, i august 1864 blev Bent Larsen, Væggerskilde indkaldt, hans kone fik 10 Rdl. til efterårsarbejde og fornødenheder bl.a. til en kjole, som hun skulle bruge på Brejninggaard, hvor hun samtidig var stuepige. For at kunne klare udgifterne hertil pålignede sogneforstanderskabet beboerne i sognet med 2 mark pr. tønde hartkorn og 2½ skilling pr. 100 Rdl formue, i alt 103 Rdl 2 mark 4 skil. ifølge lov af 21. marts 1864 om krigsskat.

Og så var der endelig Gregers Nielsen, der senere blev gift i Højmosse. Han var ikke Brejningbo, var født i Hee sogn, og i krigen 1864 blev han taget til fange ved Dybbøl og sad i fangenskab i Heiligenhafen. Samt Jens Peter Lauridsen Lambæk, senere fæster af Grenen under Brejninggaard, som blev taget til fange på Als ved Angeløre 29-6-1864 og herved mistede 2 skjorter, 2 par strømper, 1 par støvler, 1 uldtrøje og 1 par bukser, som det blev anført, da han blev hjemsendt fra fangenskabet sidst i marts 1865. Det noteres ikke, om han fik dette erstattet.

Det var ikke alle de indkaldte, der kom hjem igen. Vi ved med sikkerhed, at Severin Andersen, LI. Sandbæk, faldt 14-4-1864 på Dybbøl. Han førtes død til lazarettet i Augustenborg, hvorfra hans pung med 59 skil, hans ur og signet senere blev sendt til sognefoged Anders Bendtsen i Brejning, som afleverede det til hans enke. Hans Lauridsen, Vanting, fandt man ikke død, men han forsvandt på Dybbøl, og hans kone benævnes enke i august 1864. I lægdsrullen står der kun "formodes at være faldet" ud for hans navn. Det gælder også Niels Christian Jespersen fra Landerhuse. Først ved et forhør i 1870 blev han endeligt registreret som faldet ved Dybbøl.

Det kunne jo synes nok for et lille sogn, men fortrædelighederne var ikke forbi. I marts måned blev sognet krævet for en krigsskat til statskassen på 656 Rdl, 14. maj mødtes sogneforstanderskabet "for at ansætte beboernes skattepligtige indkomst", skrev formanden i protokollen, vist nok første gang i sognets historie der blev betalt skat efter indkomst, men absolut ikke sidste. Der blev udfærdiget en liste med de skattepligtige beboere, og ud for hvert navn blev det beløb angivet, som, sogneforstanderskabet skønnede, var den årlige indkomst. Efter visse lovmæssige fradrag for de mindste indtægter kom man frem til en indtægtsmasse på 34.500 rdl, hvoraf man beregnede, at der skulle betales 2%, i alt 690 Rdl. Selvfølgelig kom der nogle klager, 19 beboere klagede, men nedslaget blev dog kun på 12 rdl. Sammenlignet med sognets udgifter til fattigvæsen, skolevæsen, veje og jordemoderudgifter på 727 Rdl for 1864, var det jo et stort beløb. Mandtalslisterne med beløbene var fremlagt hos Jeppe Pilgaard efter bekendtgørelse på kirkestævne, så enhver kunne erkynde sig derom.

I begyndelsen af 1864 havde sogneforstanderskabet fået ordre af herredsfogeden om at oprette et antal stafestationer med stafetter rundt i sognet. Der blev udpeget steder i sognet, hvor der døgnet rundt skulle stå hest og rytter parat til at kunne videregive meddelelser fra civile eller militære myndigheder. Derudover skulle man foretage mange ægtkørsler for myndighederne. Da det var meget tyngende for sognets beboere henvendte sogneforstanderskabets formand sig 18. maj til herredsfogeden for at få forholdet ændret, men det vides ikke, om dette gav noget resultat, og det var egentlig også uden betydning, for snart efter var det fjenden, der forlangte disse præstationer, og de gav ikke ved døren.

Efter de mislykkede fredsforhandlinger i London indtrådte der igen krigstilstand 26. juni, og de fjendtlige tropper spredte sig over hele Jylland. Allerede 28. juni forlangte fjenden en kontribution på 650.000 thaler rigsmønt, hvoraf Ringkøbing amtsstue skulle udrede de 25.460 Rdl. Heraf tilkom det Brejning sogn at betale 772 Rdl 2 mark, som skulle betales i to rater, 4. august og 4. september. Denne ubehagelige oplysning blev overbragt sognets beboere ved kirkestævne den 31. juli af H. F. Frandsen, hvor han forklarede, at det var en ordre fra fjenden, som man burde følge for at undgå større ulemper.

Kontributionen var ikke det eneste krav, fjenden stillede. 12. juli skulle Ringkøbing amt levere 298 stk. slagtekvæg til fjenden, heraf skulle Brejning sogn levere kreaturer til en vægt af 1300 pund død vægt, og hvert kreatur skulle veje mindst 300 pund. Det drejede sig om 2 stude og 2 okser, der med driverløn kostede 147 Rdl. Fra august skulle Brejning sogn levere 2 stude hver 4. dag i Vejle à i alt 280 pund kødvægt til fjendens naturalie forplejning. De skulle drives dertil. To medlemmer af sogneforstanderskabet skulle udnævnes til indkøbere, men da ingen var glade for det job, delte man sig i tre hold, der så tog en omgang hver. Hvis ikke sognet ville levere, ville der blive købt kreaturer på sognets regning, og sognet ville blive udpantet derfor. 22. august mødtes sogneforstanderskabet for at tage stilling til, hvordan man skulle skaffe pengene til alt dette, som ville belø-

be sig til mindst 56 Rdl ugentligt. Man enedes om til en begyndelse at ligne 16 skilling af hver 100 Rdl formue, som skulle betales 4. september og så se tiden an og håbe på, at krigen så var slut, og så bestemte man i øvrigt at indkøbe så knoglede dyr som muligt, så fjenden ikke skulle føle sig velkomne! Det gik nu sådan, at leverancerne fortsatte til midt i november, og fra 17. august til 13. november blev der til fjendens forsyningsdepot i Vejle leveret 19 kreaturer med en kødvægt på 5.162 pund. Med transportomkostninger var disse leverancer løbet op i 769 Rdl 5 mark og 3 skil.

Da krigen var slut, slikkede man sårene og gjorde udgifterne op. Ud over at have leveret kreaturer og penge til fjenden, havde Brejning sogn også haft besøg både af Østrigske og Prøjsiske tropper på tur nordpå. Østrigerne havde forsynet sig med fødevarer, mælk, træ og grøntfoder hos Christen Jensen i Mose og med ost og smør hos Søren Knudsen i Pilgård, hvor de også havde taget et lagen og et tørklæde, alt selvfølgelig uden at betale. Prøjserne havde slået sig ned et døgn tid hos Jacob Christensen i Nr. Søndergård, som måtte forpleje 7 mand gratis. Og da Østrigerne ikke kunne klare sig med de stjalne fødevarer, måtte sognet også levere 2 stude til dem i Holstebro. Dertil kom, at sognet havde brugt mænd og heste til stafetridning i 68 dage og kørt næsten 85 mil (635 km) som ægtkørsler. 34 af sognets beboere mødte op hos sogneforstanderskabet efter krigen med deres krav, som samlet blev opgjort til 809 Rdl. Alt i alt havde sognet betalt godt 3000 Rdl i ydelser, eller over tre gange så meget, som de kommunale ydelser havde udgjort i 1863, og nogle af sognets beboere mente ydermere, at sogneforstanderskabet havde skånet dem selv ved kreaturleverancerne, men det var ikke tilfældet, da ligningen væsentlig var lagt på folks formue.

Så hjalp det dog noget, at man i november 1864 fik 359 Rdl tilbage af den indbetalte krigsskat, og da alt var gjort op i november 1867 fik man godt 427 Rdl tilbage, som krigsskadeserstatning, som alt blev fordelt til sognets beboere. Og endelig kom der 19-12-1869 brev fra herredskontoret om, at man dér havde et beløb til overs fra krigserstatningen for leverede kreaturer i 1864, og da BS havde anvendt 769 Rdl 5 mark 3 skil. til indkøb, men kun modtaget 691 Rdl 2 mark 14 skil., kunne man nu yderligere få de manglende 78 Rdl 2 mark 5 skil.

Der blev indstiftet en erindringsmedalje i 1876 for deltagelse i krigen 1864 og endda en erindringsmedalje for deltagelse i begge krigene i 1848-50 og 1864. Den første var der en del her i sognet, der fik, den sidste var der ingen ansøgere til her. I 1913 kom der også en lov om, at deltagere i krigen 1864 fra 1914 skulle have en årlig hædersgave på 100 Kr, og der er også eksempler på, at Amtet på Kongens vegne udbetalte 30 Kr til et Guldbryllupspaar, hvor manden var veteran. Det skete bl.a. for Christen Berthelsen i Store Sandbæk og Mads Jensen i Randbæk.

På Egns museet findes Henrik Christensen Kongensbjergs lille krigsdagbog fra hans deltagelse i krigen 1864. Den minder lidt om Johannes Jensens før omtalte, idet han ikke anfører meget andet end de daglige gøremål og kommer ikke med nogen betragtninger over at være indkaldt i en krig.

Lokal ”krig”:

I justitsprotokollen er der ind imellem beskrivelse af tvistigheder mellem sognets beboere, hvor sagen ender med en dom. Hvis der var mange og udførlige indlæg, ”glemte” skriveren at indføre dem i justitsprotokoller, hvorfor domprotokollen giver et noget bedre overblik over sagerne. Bølling herreds domprotokolls første bind er bevaret fra 1790 til 1890, og her kan på side 1 (opslag 3) læses følgende:

Iver Christensen, Vanting har indstævnet 26-10-1788 Mads Hansen og søn Lars Madsen i Væggerskilde ifølge tingsvidner 3. og 17. november 1789 af Thomas Pedersen og Jens Pedersen af Herborg, samt Anders Lauridsen, Niels Nielsen og Peder Thomsen af Brejning. De første forklarede, at Mads Hansen og Lars Madsen i Herborgbæk 8-10-1789 slog Iver Christensen til jorden og lå begge ovenpå ham, så han, da han kom op, var blodig i

ansigtet og hans klæder forrevne og besudlede af skarn. Vidnerne forklarede, at Mads Hansen sagde til sønnen Lars, at han skulle kaste Iver Vanting i møddingsdammen, det ville Mads forsvare. Mads Hansen har vedstået, at der var klammeri imellem parterne i gården Herborgvad, men ikke hvorfor, og vidnerne har ikke set eller hørt det hele, så deres vidne tillægges ikke værdi.

Dommen lød, at Mads Hansen og sønnen Lars for deres opførsel mod Iver Vanting skal bøde til Brejning sogns fattige 4 mark sølv og betale sagens omkostninger for Iver Vanting med 3 Rdl inden 15 dage. Desuden skal de p.g. af deres opførsel bøde til Justitskassen så meget som dom og segl koster, som er 5 mark 4 skilling.

Bølling herred 16-3-1790 S. Bork.

Dommen blev ikke appelleret.

Se Bølling herreds justitsprotokol 1785-1812, b, opslag 6, 3-11-1789 og herefter. Alle indlæggene vedrørende sagen og dens opståen er ikke indført!! Sidst 2-2-1790, hvor sagen optages til doms.

Brejning sogns veje og vejvæsen.

Der var to former for veje i sognet, amtsveje og kommunale biveje, og så var der alle de vejspor, som kun angik få af beboerne, og da de var udenfor offentligt tilsyn, skal de ikke med her. Så lad os se lidt på amtsvejene først. Fra gammel tid gik vejen fra Ringkøbing til de østlige dele af landet over Brejning kirke. Fra Røgind kro gik vejen ind over Kjærhus forbi Bjørnkjær og Bilring til kirken, den vej som vi i dag kender som Kærhusvej. Ved kirken slog den en bue mod nord og udmundede i Holstebro - Skjern-vejen lige syd for Brejningvej 4, her stod vejstenen med "Til Horsens" på venstre flade, "Til Varde" på den højre, og lige her lå sognets fattighus således, at vejene gik omkring det. Skulle man videre østpå, rejste man til Overgård i Ørnhøj, hvor vejen gik østpå over Gelleruplund o.s.v. Der findes et par beskrivelser af Ringkøbing - Brejning vejen og Skjern - Holstebrovejen fra 1800 og 1801. Vejen var rimelig bekvem fra Ringkøbing til Brejning kirke til den ramte ovennævnte vej. Om denne siges det, at før vejen fra syd når Brejning kirke, slår den et lille sving, som ikke kan udrettes, da vejen så vil gå gennem Brejninggaards mølledam og engen, hvor terrænet er meget blødt. Ved Ravnsbjerg er vejen ført over bækken på en 17 alen lang bro, der kun findes større i Holstebro. Nord for Ravnsbjerg var der i de sidste år før 1800 afsat en vej vestligere end den oprindelige, som nok var kortere, men som gik lige op gennem bakkerne, og som var alt for stejle til at passere med et vognlæs.

Men allerede på dette tidspunkt var Ringkøbingboerne trætte af denne vej, når de skulle østpå, og man ønskede vejen fra Ringkøbing ført over Røgind kro og mølle og derfra over Karsbæk, Vester Finderup, Hestkær, syd om Opsund gårde og til Videbæk og derfra over Vorgod østpå. Et andet forslag var Ringkøbing - Vesttarp - Klapbro - Karsbæk - Finderup Rishøj - Hestkær - syd om Opsund o.s.v. Herved ville man få en kortere og bekvemmere vej og lette kommunikationen mellem Ringkøbing og de østlige steder. Tilsyneladende var der allerede nogle fra Ringkøbing, der drog af de gamle stuedriverveje østpå og her netop kom over Hestkær bække i retningen vest - øst for hurtigere at komme østpå, men vejene var ikke gode, nærmest kun vejspor. Imellem 1810 og 1820 havde man anlagt den vej, der i lige linje går fra Brejning kirke til Videbæk for at lette vejen østpå, den nuværende "Gammel Landevej", som dengang blev kaldt "Den nye vej til Horsens".

Men tiden gik, og først i 1841 kom der en forordning om oprettelse af Århus - Silkeborg - Ringkøbing hovedvejen. Stadigvæk var det sådan, at man ønskede at føre vejen fra Ringkøbing gennem den før omtalte sydlige linie til Videbæk, men begge sogneforstanderskaber i Ølstrup og Ringkøbing protesterede, da de var klar over, at deres sogne let kunne blive isolerede, hvis hovedvejen gik langt forbi, og så viste undersøgelser i øvrigt, at terrænet umuliggjorde en vejlinje som denne. Derfor kom vejen til at gå, som vi kender den i dag som Hovedvej 15 i en ret lige linie mellem Røgind og Videbæk. Vejen blev som sagt besluttet i 1841, men vi nåede til 1859, før den nåede Ringkøbing.

Mens amtet var ansvarlige for hovedvejenes vedligehold, var det sognefogeden, der allerede fra 1793 havde tilsynet med vedligeholdelsen af sognets offentlige biveje. Det stod han for til 1867, fra 1842 sammen med sogneforstanderskabet. Fra 1867 var det sognerådets opgave. Fra gammel tid havde sognets beboere pligt til at medvirke ved vejenes vedligeholdelse, både med arbejdskraft, økonomi og materialer. Man ydede efter sin ejendoms hartkorn, så hartkornslisterne blev optegnet af sognefogeden og kan findes i Amtsarkivet, f.eks. fra 1836 for Brejning sogn. I løbet af århundredet blev det sådan, at vejarbejdet udliciteredes på sognets bekostning. Vejene blev holdt ved lige med ler og grus, og i dette århundrede kom der træbroer over vadestederne ved Langergårde, Husted og Kinvad. En opgørelse fra 1837 i Amtsarkivet viser, hvor mange vandlidende områder, der skulle passeres alene på sognets store veje, og hvor man nu havde lavet stenkister på udsatte steder med mose og små vandløb. På den gamle Ringkøbingvej (Kærhusvej), havde der i mange år været en 2 fags stenbro over Lillebæk ved det gamle Edsvad nord for Bækgård. Mellem Ølstrup skel og Brejning Kirkeby var der fem stenkister, en i en gammel mose lige øst for Kærhus, en lige nord for Bjørnkær, en vest for Pilgård, hvor vejen slog et sving ned over engen til Holstebro-Skjern landevejen, en lige vest for Pilgård og en lige ud for Pilgård teglværk. Disse to sidste gjaldt vejen op til kirken. På Holstebro - Skjern vejen var der en stenkiste nord for Nygård, en lige ved Sig, hvor området var meget sumpet (nuværende Statoil), en syd for Ravnsbjerg og en nord for Ravnsbjerg ved nuværende Holstebrovej 15, som stadig eksisterer. Her foruden var der selvfølgelig Ravnsbjerg bro, som er omtalt andetsteds.

Fra Brejning kirke mod Varde var der først en stenkiste lige nord for kirken og en lige øst for kirken, hvor landevejen går mod øst, samt en i den såkaldte Tingdal i mellem nuværende Brejningvej 15 og 17. På "Den nye Landevej til Horsens", nuværende Gammel Landevej, var der en stenkiste ved Hovbakken, en lige nord for Opsund By, en lige syd for Brejninggaards Klynemose, en ved Stanggrønne bækken og en vest for Torhuse.

I en indberetning til Amtet fra 1851 får vi sat mål på stenkisterne, som før blev nævnt på landevejen mellem Holstebro og Varde, og Ravnsbjerg bro. Stenkisterne havde en længde af $1 \frac{1}{4}$ alen (1 alen = 0,62 cm) og en bredde på 10 alen. Ravnsbjerg bro var af træ og havde en længde på 16 alen og en bredde på 6 alen. På den østlige del af Brejning kirkegård står der nede til venstre en bæk lavet af den ene overligger fra stenkisten fra overgangen over Østerbæk. Her får man et godt eksempel på, hvor store dæksten man kunne hugge ud af de store sten, der fandtes rundt om i sognet i forbindelse med de mange nedlagte gravhøje.

Allerede i 1830 fik sognefoged Anders Hansen i Ravnsbjerg af amtet lov til at dele Brejning sogn i 3 vejdistrikter og samtidig beskikke 3 snefogeder, for udover vedligeholdelse af vejene spillede snekastning om vinteren en stor rolle.

Fra 1867 findes der en fortegnelse over sognets offentlige biveje:

1. klasses veje: som vedligeholdes af sognet:

- 1: Den gamle Århus - Ringkøbing landevej fra Brejning kirke til Ølstrup skel.
- 2: Vejen fra Kærhus til landevejen - "Chauseen", hovedvej 15.
- 3: Vejen fra Holstebro - Skjern vejen lidt nord for Nygård over Røjkum, Langergårde, Muldbjerg mølle ved Hover skel.
- 4: Vejen fra samme vej syd for Nygård til Brejninggaards Brænderi.

2. klasses veje: som står under opsyn af sognerådet, men vedligeholdes af hartkornsbrugerne:

- 1: Vejen fra Holstebro vejen ved Spjald over Randbækkrog, Ravnsbjerg og til Hover skel.
- 2: Vejen fra Brænderiet gennem krattet.
- 3: Vejen fra Kirkeby til Kildsig.
- 4: Vejen fra Røjkum til Husted og Kongensbjerg.

5: Vejen fra Spjald til Store Sandbæk mark, fra 1873.

6: Vejen fra Vorgod skel over Væggerskilde til Adelvej ved St. Sandbæk mark, fra 1873.

7: Vejen fra Randbækkrog forbi Ll. Sandbæk til Nr. Omme skel, fra 1878.

Offentlige stier i 1875:

1: Skole- og kirkesti fra vejen vest for Kongensbjerg forbi Blæsbjerggård langs med diget i øst til to agre nær det østre skel og derfra i syd til udgangen gennem diget og derfra i syd-øst til vejen fra Kærhus til kirken.

2: Stien fra vejen vesten for Mikkel Kildsigs forbi Jens Olesens til vejen ved Kassentoft.

3: Stien fra Anders Moses ejendomsskel til vejen fra Ryesminde til Randeris.

4: Skolestien fra Århus-chausseen til Koldinghus.

5: Skolesti fra Toft til Sandbæk biskole, oprettet i 1879, gik i lige linie fra Toft gennem St. Snogdal over en spang over åen til skolen.

Efter at den nye hovedvej var færdig gennem sognet i 1858, samlede sogneforstanderskabet sognets beboere i foråret 1859 for at undersøge, om der var behov for en vej mellem den gamle landevej og den nye hovedvej. Man var enige om, at det ville være udmærket, og at vejen skulle udgå midt imellem Bjørnkjær og Kærhus og gå øst for Ole Krats ejendom i Landerhuse, før den nåede hovedvejen. Så i løbet af sommeren anlagde man en 9 alen bred vej med grøft på begge sider. Det er resten af denne vej, der går forbi Kærhusvej 15 og 17. Men i løbet af nogle år viste det sig, at det var lettere at bruge en vej, der blev ført direkte fra Kærhus mod syd til hovedvejen.

I 1858 kom der et nyt snekastningsregulativ. Brejning sogn blev delt op i 8 snefogeddistrikter med en snefoged for hvert distrikt, et embede der gik på omgang i distriktet, og arbejdet blev pålagt hver ejendom under hensyn til hartkorn, assurancesum, samt bygningsafgift af de ejendomme, der var pålagt en sådan, d.v.s. hvorfra der blev drevet håndværk eller handel. Der var 96 steder i sognet med snekastningspligt, man disponerede over 40 karle og konfirmerede drenge, og man deltes i 5 hold, og faldt der mere sne et sted end et andet, var man pligtige til at hjælpe hinanden. Sognefogeden stod for ledelse og fordeling.

Handel og håndværk.

I begyndelsen af 1800 årene stod feldbereder håndværket i sognet for fald. Skindbeklædning gik af brug, og garveindustrien tog efterhånden over. Laurids Hansen Bjørnkær, der døde i Røjkum i 1816, drev feldberederhåndværket ved siden af sin gård, og noget tyder på, at sønnen Peder Lauridsen Røjkum var medinddraget heri. Han købte en lille ejendom, Vester Tudskær, i 1822 som 50-årig og giftede sig samme år, men solgte allerede i 1830 og ernærede sig siden som daglejer, men blev boende i et af husene i Vester Tudskær. I et af de andre huse samme sted boede feldbereder Christian Engel, som var født i Viborg 1781 og døde i Brejning fattighus 1861. Han havde lært feldberederhåndværket hos feldbereder Hanberg i Viborg og indgik i 1819 kontrakt med godsejeren på Brejninggaard om at leje stampemøllen i 10 år. Han kaldes feldbereder til sin død, men det er spørgsmålet, om han drev erhvervet meget længere end til omkring 1823, for i auktionsdokumentet vedrørende auktionen over Brejninggaard skrev prokurator Lütken, Ringkøbing 19-9-1823, at i stampemøllen var stampertruget blevet ubrugeligt, og der fandtes ikke et træ i Brejninggaards skov, der var stort nok til at forarbejde til et nyt trug. Med tiden blev der lavet et nyt trug, men i de følgende kontrakter mellem Brejninggaards ejer og forpagteren af kornmøllen indgår nu også stampemøllen, hvor der nu blev stampet tøj og ikke skind.

Folketællingerne fra sognet 1801, 1834, 1845 og 1850 giver et lille indblik i, hvilke erhverv der blev drevet i sognet udover landbruget, kroeriet, mølleren på Brejninggaard, brænderiet, degnen og jordemoderen.

1801:

Ole Jensen i Bjerg var både smed og national soldat. Måske var han også smed på Brejninggaard.

Christen Christensen i Tudskær var murermester, ligesom de tre forrige generationer.

Mogens Jensen, der var bolsmand i Sdr. Søndergård, er ikke nævnt som andet, men på Egnsmuseet har vi hans regnskabsbog fra 1780, som viser, at han fra begyndelsen af 1800-årene handlede meget med ”qvind- og mandshoser” og ”qvindstrømper eller fruentimmer strømper” samt sokker og flosvanter, som han købte op i stor stil og solgte videre til forskellige aftagere, bl.a. Christen Pedersen i Lind, Peder Fløe og Morten og Jacob Skaarup i Hanning. Han handlede ind imellem sammen med Anders Hansen i Ravnsbjerg. Striktøjet må han jo have købt i lokalområdet, bl.a. er Janus Henriksens datter, Karen, i Rudmose nævnt, men folketællingen nævner ikke noget om salg af uldvarer.

Han har i øvrigt også noteret en ret komplet opskrift på fremstilling diverse malinger med linolie som grundlag, så måske har han både solgt maling og malet for andre.

1834:

Her er der nævnt 12, der strikker eller spinder garn og 2, der væver. De fleste piger og koner spandt og strikkede selvfølgelig til eget brug, i så at sige alle skifter er der nævnt en rok og flere karter, men disse solgte deres produkter. Det er typisk, at det er husmændenes døtre eller koner, der væver eller spinder for andre, men Ane Thomasdatter i Husted, der var væverske, var gårdmandsdatter. Hun blev senere gift med snedker Niels Chr. Lauridsen på Vesterbæk mark og fortsatte med væveriet, til hun blev en gammel kone. Ane Johanne Lauridsdatter, der var enke og selv ejede sit hus i Vesterbæk, ”ernærer sig af at strikke og spinde”. En søster, som ikke var blevet afsat og var blevet på fødegården, kunne også bidrage til husholdningen ved at spinde og strikke som f.eks. Vibeke Lauridsdatter på Viftrupgård. Lidt specielt nævnes Peder Jensen og Niels Jensen i Torhuse, der begge ernærede sig ved at strikke strømper på deres gamle dage som 70 og 63 årige.

Cathrine Harder var syerske. Hun var den afdøde degns datter og forsørgede tre af sine søskende.

Mads Nielsen var smed på Brejninggaard, der har sikkert også været én i 1801, men kun navnene er nævnt. Han var i øvrigt sognets eneste smed i en lang årrække.

Jens Larsen i Røjkum var tømmermand og i øvrigt også møllebygger.

Niels Olesen i Væggerskilde var tømmermand.

Mikkel Andersen Omdrup var tømmermand og indsidder i Mose. Han blev senere gift med Cathrine Harder.

Christen Christensen i Tudskær var stadig murermester.

1840:

Der var nu 15, der spandt og strikkede (”uldbindersker”), heraf Christen Jacobsen i Torhuse som eneste mand, der i en alder af 65 år ernærede sig ”af strømpebinding”. I Husted var søsteren Ane stadig væverske, nu havde hun følgeskab af søsteren Karen, der var uldbinderske. Desuden var der 5 vævere og 3 ”skræddersker”, her i blandt gdr. Anders Nielsens 2 døtre Ingeborg og Barbara i Randbæk, der dels var skrædderske dels væverske. Christen Jensen i Landerhuse var tømmermand og snedker og havde en tømmerkarl i sit brød også.

Mikkel Andersen boede i et hus ved Mose og var tømmermand og snedker.

Niels Christian Lauridsen boede som indsidder i Kirkehuset og var tømmermand og snedker.

Niels Olesen i Væggerskilde var tømmermand.

Christen Christensen i Tudskær var i en alder af 73 år stadig murermester. Hans ene søn, Hans Peter Christensen var også murermester, men p.g. af konens kroniske sygdom havde han svært ved at klare økonomien og boede i perioder i sognets fattighus.

Mads Nielsen i Brejninggaards smedje var stadig sognets eneste smed.

1845:

Der var 11, der ernærede sig af uldbinderi, 4 af uldspinding og 2 vævere.

Jeppe Nielsen, der boede i et hus i Opsund, var kludesamler.

Christen Jacobsen i Kærhus var kludesamler. Som kludesamler kunne man få et rejsepas af herredsfogeden, der tillod én at rejse fra sogn til sogn og indsamle klude, der blev brugt til papirfremstilling f.eks. i Nymølle i Sdr Lem sogn.

Jens Christensen, der boede i et hus ved Bækbo dam, var stenklover.

Mikkel Andersen ved Mose var snedker.

Peder Møller Jensen, der var husfæster på Brejninggaards mark, var snedker.

Niels Christian Lauridsen var nu husfæster i Vesterbæk og tømmermand.

Jens Larsen i Røjkum var igen møllebygger. I 1840 levede han af sin jordlod.

Hans Peter Christensen i fattighuset var stadig murermester.

Jacob Holgersen, som var fæster af huset i Brejninggaards kalvefenne, var murermester.

Mads Nielsen var stadig smed på Brejninggaard og sognets eneste smed.

1850:

Der var 10, der levede af at strikke strømper, heraf spandt de 2 også. Christen Jacobsen i Torhuse ernærede sig igen af strømpebinding, der var 1, der kun spandt, samt 8 vævere og 3 skræddersker.

Christen Andersen, der før boede i Randeris, men nu i et hus syd for Brejning kirke på heden, havde 2 døtre, hvoraf Maren på 18 år var i væverlære, og Johanne på 16 år var i skrædderlære.

Mads Nielsen var stadig grovsmed på Brejninggaard, datteren Barbara var i sylære.

Mogens Christian Andersen, der boede ved Pilgård var grovsmed og havde en smedelærling.

Jacob Holgersen var stadig murermester.

Niels Pedersen, 36 år gammel, der boede med forældrene i fattighuset, var murer.

Hans Peter Christensen, som nu boede i et fæstehus på Mosdal hede, var stadig murer.

Peder Møller Jensen var stadig snedker.

Mikkel Andersen i Damhuset var stadig tømmermand.

Niels Christian Lauridsen var stadig snedker.

Laust Chr. Madsen, der var søn i Ravnsbjerg kro, var snedker.

Niels Josiassens søn i Randbæk, Jens på 21 år, var i snedkerlære i Lem.

Christen Jacobsen i Kærhus var stadig kludesamler.

I 1850 var i øvrigt 18 af sognets unge mænd indkaldt til krigstjeneste (krigen 1848-50).

1855:

Der var 6, der ernærede sig ved hosebinding og 10, der ernærede sig som væversker.

Mads Nielsen var stadig grovsmed i Brejninggaards smedje. Han havde 3 sypiger boende i huset.

Jacob Holgersen var stadig murermester.

Mikkel Andersen i Damhuset var stadig snedker.

Knud Sørensen, som var karl i Kærhus, var også tømmer.

Niels Chr. Lauridsen på Vesterbæk mark var stadig snedker.

Jens Nielsen på Pilgårds mark var snedker.

Poul Jensen i Tudskærhus var stenklover og havde Niels Lauridsen boende i huset, der også var stenklover.

Niels Christensen, 63 år gammel, der var indsidder hos Anders Jørgensen i Kildsig, var vejarbejder.

Christen Jacobsen i Kærhus var stadig kludesamler.

I marts 1856 blev loven om høkerhandel på landet vedtaget. I den står, at enhver fuldmyndig mandsperson, enke, ethvert fruentimmer, som har myndighedsbevilling, er tilladt, når de er ustraffede med offentligt arbejde, fra et fast udsalgssted på landet at drive handel, ikke blot med formalede og uformalede kornvarer samt brød, men også med alle andre naturalieprodukter af landbrug, kreaturhold, havebrug og fiskeri, med skoveffekter og tørv, som smør, ost, gær, øl, saltet og røget kød, flæsk, fisk, kalk, tag- og mursten og almindeligt pottemagerarbejde. Desuden salt, brændolie, tran, lys, svovlstikker, træsko, tjære, sæbe, soda, kaffe, kaffesurrogater, sukker, sirup, the og tobak.

Varerne må kun indkøbes i Danmark og sælges i små partier. Enhver, der ønsker at drive handel som høker melder det til sogneforstanderskabet og politimyndigheden, og sidstnævnte meddeler vedkommende patent herpå formedelst 5 Rdl til Statskassen. Man måtte ikke bruge høkerhandel til krohold eller sviregilder, så fik

man først bøder og siden fortabelse af høkeriet.

I december 1857 kom loven om næringsfrihed, og i januar 1862 blev møllenæringen frigivet, og med disse tre love var der nu mulighed for at bruge andre erhverv på landet end landbrug og landbrugshåndværk. Da det samtidig blev sådan, at der skulle betales bygningsafgift af de ejendomme, hvorfra der blev drevet håndværk, og da dels sogneforstanderskabet dels brandforsikringselskaberne skulle indberette herom til amtet, er det ret let at se, hvor mange der drev håndværk i Brejning sogn efter 1858. Således er der i 1863 følgende:

3 skomagere	1 modehandlerinde
2 murere	1 gæstgiver
2 høkere	1 tømrer, smed og glashandler
10 teglværker	6 smede
3 tømrere	3 detailhandlere
5 vævere	1 korn- og benmølle

Når man tænker på den store udbygning af sognet, der skete, og at der selvfølgelig også skete en vældig fornyelse af de gamle ejendomme, hvor man fornyede de lerklinede mure med mursten, så er det jo forståeligt, at der er så mange teglværker rundt om i sognet. Der har været anvendelige lerforekomster rundt omkring, og så byggede man et lille teglværk, lige som det udgravede ved Pilgård, således at man ikke skulle køre så langt med stenene. Der var teglværker ved Opsund, Kildsig, Røjkum, Pilgård, Blæsbjerg, Snogdal, Sandbæk, Randbæk, Væggerskilde og Viftrup.

I Brejning Kirkeby havde kromand Jens Olsen fået en kongelig bevilling 29-8-1839 til ”værtshushold i hans gård i Brejning sogn. Han må i sin gård i Brejning sogn ved landevejen mellem Ringkøbing og Aarhus herefter og indtil videre holde værtshus og de rejsende med fornødent logement samt spise- og drikkevarer til nødtørftighed og for en billig betaling betjene. Erlægges herfor årligt 5 Rdl sølv. Han må brygge øl på stedet til værts husets forbrug, men aldeles ikke brænde brændevin, som skal købes i købstederne. Han må ikke holde kro for sognets beboere”. Den samme bevilling havde Ravnsbjerg gård og kro fået 1-10-1835, så nu var århundreders smugkroer i Brejning blevet lovliggjort. Da den nye landevej (Hovedvej 15) var færdig i 1859, blev Brejning kro flyttet derud, hvor den gik gennem kroens jord, og i 1871 blev den flyttet op i krydset mellem de to landeveje (Hovedvej 11 og 15).

Kromand Peder Mogensen betalte 5 Rdl for den for året 1858 givne dansetilladelse af herredskontoret. For 1862 betalte Svend Bendtsen 5 Rdl til statskassen og 5 Rdl til BS for udskænkning og det samme for salg, og det gjorde Peder Mogensen også, idet loven af 29-12-1857 havde bestemt, at både statskassen og sognekommunen skulle have samme afgift af øl- og brændevinssalg. Svend Bendtsen fremkom 11-2-1867 med anmodning om enten at stoppe Peder Mogensens udskænkning af brændevin i hans sted ved kirken, eller sørge for at han kommer til at betale afgift heraf. Sogneforstanderskabet bestemte foreløbig at give Peter Mogensen og Jeppe Pilgaard en advarsel og ved kirkestævne bekendtgøre for beboerne, at denne advarsel er givet, og for så vidt denne ikke følges, da vil vedkommende blive draget til retslig ansvar og selvfølgelig gæsterne for retten indstævnes som vidner. Amtet meddelte 3-8-1867, at Peder Mogensens tilladelse til beværtning af kirkegængerne var inddraget, og udskænkede han mere, skulle han straffes. Amtet ønskede samtidig redegørelse for, om Peder Mogensen selv holdt krohold i den ældre kro beliggende i Brejning Kirkeby, og om det ligeledes var ham, der ejede og drev krohold i den nye kro, samt om dens huse var opmålt til bygningsafgift. Sognerådet oplyste, at Peder Mogensen ikke havde drevet krohold i den gamle kro, efter at han i 1859 flyttede til den såkaldte nye kro, og efter at han solgte den i 1869, er det de nye ejere, hvoraf Jacob Jensen har næringsbevis som kroholder. Opmåling af bygningerne var sket.

Amtstuen i Ringkøbing meddelte 11-8-1872, at Svend Ravnsbjerg havde ret til krohold efter bevilling før næringslovens kundgørelse, og således foruden den i denne lovs §59 bestemte ret til udskænkning af brændevin også havde ret til efter forordning af 2. august 1786 §2 at sælge brændevin i potter og pæglevis ud af huset, og skulle derfor have været beregnet afgift til Statskassen efter lov af 2. juni 1870 årlig 20 Rdl, i stedet for at afgiften var beregnet efter krohold, og at der således var beregnet for lidt for året 1871: 5 Rdl og året 1872: 1Rdl 1 mark 8 skil, i alt 6 Rdl 1 mark 8 skil. For januar kvartal 1871: 1Rdl 1 mark 8 skil. Formentlig ville der således fremtidig være at fordre 20 Rdl årlig af Svend Bendtsen og 15 Rdl af Brejning kromand. Svend Bendtsen nedlagde kroholdet i Ravnsbjerg i august 1877. Samtidig blev det bekendtgjort ved kirkestævne, at sognerådet havde vedtaget, at hvem, som befattede sig med at holde dans eller udskænkning uden at have erhvervet tilladelse dertil og havde erlagt det befalede gebyr til den frie fattigkasse, ville blive anmeldt og draget til ansvar.

Sognets første forretning blev oprettet i Kampstedet (Kildsigvej 25) lige vest for kirken af Poul Madsen Kamp, som 10-3-1866 fik næringsbrev på detailhandel, som blev udvidet med en bevilling 16-12-1873 til brændevinshandel. Han købte den gamle skolebygning nord for kirkediget lige øst for Kampstedet i 1865 og har sikkert indrettet sin forretning her foruden lager til varerne. Han var startet med fragtkørsel og har sikkert haft forskellige varer med hjem, og efterhånden handlede han med kolonialvarer, isenkram, fodtøj og manufakturvarer foruden grovvarer som kunstgødning, kalk og brædder. Da Peter Eriksen købte stedet i 1884 var der både diske og reoler i forretningen samt en fragtvogn. Han drev kun forretningen i to år, hvorefter Poul Kamps søn, Laurids Kamp overtog den, men opsagde bevillingen og flyttede fra sognet, og herefter ophørte købmandshandelen i ejendommen, men begyndte igen i de gamle krobygninger i 1894.

Mads Lauridsen Vesterby købte Kassentoft (Kildsigvej 23) i 1862 og var foruden husmand efterhånden også hjemmeslagter og detailhandler med næringsbevis fra 24-5-1866. Han slagtede hjemme og kørte til Ringkøbing og solgte kødet og havde købmandsvarer med sig hjem. Af en regning til Ole Knudsen i Randbæk fra 1877 fremgår det, at han foruden købmandsvarer og brændevin også solgte søm. Han flyttede til Pilgård (Kærhusvej 2) i 1882, men døde allerede i 1884, hvorefter forretningen ophørte. På museet har vi hans bismervægt, og hos familie fra Pilgård findes tre kobbermålebægre, som han brugte i sin handel. Jeppe Bjerg Andersen, der havde boet i Pilgård indtil nogle år, før Mads Vesterby overtog gården, havde haft næringsbrev som detailhandler fra januar 1865 til 1879, men havde opsagt bevillingen, da han ikke brugte den.

Søren Chr. Thøgersen Winther, som boede i Opsund (Ringkøbingvej 35) fik næringsbrev til at drive købmandshandel på sin gård 20-3-1879, men opsagde bevillingen 4-12-1885. Herefter lånte han næringsbrevet ud til Laurids Kamp i Kampstedet, og da han fik sit eget næringsbrev, gik det videre til Jakob Andersen i Brejning Mejeriby, der ikke var gammel nok til at få sit eget næringsbrev (Hovedgaden 67), men så satte Amtet en stopper for videre brug af dette næringsbrev, men dog først efter, at Jakob Andersen var gammel nok til at få sit eget.

Peder Smith på Brænderigården ved Brejninggaard fik 13-10-1883 bevilling til at etablere købmandshandel og brændevinshandel samt mølle og bageri på Brænderigården. Cecilius Pedersen fra Ringkøbing var ansat som købmand og overtog det hele i 1891 og flyttede det til Kirkebyen i 1894, som nævnt ovenfor.

Og rundt om i gårdene drev nogle af manden et håndværk ved siden af landbruget eller lejede beboelse ud til en håndværksfamilie, ligesom nogle af konerne vævede. I sognerådets forhandlingsprotokol findes der 8-1-1881 en fortegnelse over de næringsdrivende i sognet:

Mads Møller, snedker, Ravnsbjerg mark.

Peder Kristensen, snedker, jordemoderboligen.

Kristen Daring, smed, Feldbæk mark.
Kristen Lakjærs kone, væver, ½ skat.
Jens Højmose, snedker.
Anders Jensen, Torhuse, væver.
Anders Moses datter, væver.
Jakob Nielsen, Opsund, teglbrænder.
Ole Østerberg, Opsund, smed.
Ole Kristian Jensen, Opsund, smed.
Thomas Chr. Thomsens kone, Opsund, væver.
Laust Hansen, Gaasdals kone, væver.
Søren Knudsen, Pilgårds kone, skrædderske.
Laurids Møller Jensen, Rudmose, smed.
Knud Sørensen, Vanting, smed m.m., okt.1880: 3/4 del landbrug, 1/4 del smedje og teglværk.
Gravers Blæsbjerg, Teglbænder.
Knud Jensen, Vesterbæk, snedker.
Thomas Lauridsen, teglbænder.
Lyder Andersen, Kirkebyen, smed.
Marie Nielsen, Nygård, skrædderske.
Ole Jensen, jordemoderhuset, skomager. Han ønskede i september 1884 fritagelse for ½ bygningsafgift, da han mest levede af landbruget, men sognerådet havde noteret, at han udover selv at være skomager også havde ansat en skomagersvend, så det gik ikke.
Anders Chr. Sandbæk, teglbænder.

Brejning sogn oplevede i disse år et lille pust udefra, idet der som følge af attentatet på landets regeringsleder Jacob B. S. Estrup i 1885 blev oprettet gendarmkorpset De blå Gendarmere, der i Jylland fik hovedsæde i Kolding og Aarhus med gendarmeri bistationer rundt om i Jylland. I Brejning blev der etableret en sådan i den nye Brejning kro, og her holdt den beredne gendarm til udstyret med hest, karabin og ryttersabel. Han skulle medvirke til at holde ro og orden i sit område med myndighed som ellers var tillagt politiet. Vi ved fra politiprotokollen, at han en enkelt gang snuppede en uldhandler, der ikke kunne nøjes med at sælge sine lovlige hjemmestrikkede varer, men havde et lille arsenal med af kramvarer. Ordningen med gendarmene varede fra 1885 til 1894.

Alt i alt kan man sige, at det trak op til, at der skulle ske noget, og dette noget var, at den meget driftige Jacob Christensen i Nr. Søndergård, som var ud af den store Astrupgård slægt, solgte et stykke jord i 1883 til møllebygger Christen Sørensen, som byggede en hollandsk vindmølle nær nuværende Møllebakken 1 og i nærheden af de 3 små fæstehuse, der siden o.1820 havde ligget på markstykket Nr. Spjald, og hvoraf Spjaldgård endnu eksisterer. I 1888 solgte han endnu et stykke jord. Herpå blev Brejning mejeri bygget, andelsbevægelsen begyndte at gøre sig gældende, og det blev begyndelsen til Spjald, og så er vi på vej ind i en ny tidsalder igen.

**Johannes J. Lund
Spjald, 1998-2023.**